MÜÜRILEHT

NÜÜDISKULTUURI HÄÄLEKANDJA

SAJA NELJAKÜMNE KOLMAS NUMBER : SEPTEMBER 2024

HIND 3€

9 772346 662013

#143

JUHTKIRI

XCX, AFD JA ARRETEERITUD SPERMADOONOR – SUVI 2024

Müürileht on suviselt pausilt tagasi ja toimetus koos autoritega püüab mõistagi anda endast parimat, et uuel hooajal oleks lehes mitmekesist lugemist ja muidugi mõtteid, mis lugejas vaidlusraevu tekitaksid. Vähemasti neis, kes on õunauputusest eluga välja tulnud. Ja ka neis, kellel aruraas pärast *brat summer*'i teerulli alla jäämist veel peas. September on üleminekuperioodina paras aeg, et juhtkirjas veidike kronopoliitilist järeltööd ja *action painting*'u stiilis üldistusi teha.

Mida sellest suvekesest kaasa võtta? Minule jäi muu hulgas meelde uudis, kus Swedbanki vanemökonomist **Liis Elmik** ennustab, et eestlaste ostujõu taastumine kiire hinnatõusu eelsele ajale võtab veel aastaid. Kõik, mis Eestisse puutub, paistiski silma erakordselt trööstitu nägemusega: majandus ja maksupoliitilised muudatused viivad meid lähemale viimselepäevale, avalik sektor ja ametnikud said puid alla ka suvepuhkuste ajal, metsakartellid järavad loodusvara, rohepöördedebatid meenutavad MMA matši, kultuur muretseb ellujäämise pärast ning isegi finantsvabaduse diskursus on löögi alla sattunud. Eestlaste pessimismil ei paista põhja. **Jaak Madison** aga tantsis end Keskerakonda. *Shit is crazy*, nagu öeldakse. Naljakas ka, sest enesepiitsutamine muutub ühel hetkel groteskseks. Aga mõelgem nüüd, kui lahja see kõik võrreldes mitme suurriigi poliitilise kammajaaga on! Prantsuse erakorralistel parlamendi- ja Saksa liidumaa valimistel saatis märkimisväärne edu parempopulistlikke parteisid Rahvuslik Liit (RN) ja Alternatiiv Saksamaale (AfD). Saksamaa puhul on muidugi eriti murettekitav see mälu murenemine poliitilisel tasandil ehk kuidas paremäärmuslikke natsismi pooldavaid poliitikuid, nagu **Björn Höcke**, sõna otseses mõttes demokraatlikult legitimeeritakse. Tema ise nimetas AfD edu Tüüringis bravuurselt ajalooliseks võiduks. Võib-olla peaks seda nimetama aga hoopis endise Ida-Saksamaa kättemaksuks, ilmajäetu ja tõrjutu tagasitulekuks? Jalgpalli EMi aegu oli see loomulikult AfD, kes Saksa jalgpallikoondise *woke*'iks „vikerkaarekoondiseks" tembeldas. Prantslaste Rahvuslik Liit oli aga Pariisi olümpiamängude ajal vait nagu kult rukkis, sest mängud Pariisis õnnestusid ja sellega poliitilist kapitali võita ei saanud. **Macron** kallistas aga olümpiavõitjaid nagu isa, kes püüab veenda oma lapsi vanemaarmastuses.

Suurim poliitiline võitlus ajaga käib hoopis Ameerika Ühendriikides, kus **Joe Biden** ja **Kamala Harris** dementsussõjast esialgu võitjatena väljusid, kuid kas ka valimistel, eks seda ole näha. Vanus on eeldatavasti **Trumpi** vastu, aga vähene aeg valimisteni tema poolel. Tänavu suvel *brat*'i-maania vallandanud popstaar **Charli XCX** kirjutas sotsiaalmeedia platvormil X juulikuus, et „kamala IS brat". Harrise tiim muidugi üritas sellest viimast välja lüpsta ja kujundada Harrisest Z-põlvkonnale ihaldusväärset poliitilist toodet. Z-põlvkond moodustab Ameerika Ühendriikides rohkem kui 40 miljonist inimesest koosneva valijaskonna ja see võib otsustada ka valimiste saatuse. Seda, et paremäärmuslike ja populistlike konservatiivide edu taga Euroopas ja mujal on olulisel kohal noored mehed, on räägitud pikalt ja laialt. „Naised on meestest nii palju haritumad, et see on lausa piinlik," ütles ju ka rahvastikuteadlane **Ene-Margit Tiit** selle suve ühes parimas intervjuus Eesti Päevalehele.[1]

Foto: Kertin Vasser

Kui nostalgia on tugev tööriist ja meelsuse kujundaja poliitikas, siis popkultuur pigistab nostalgiast veelgi suuremaid kasumimarginaale välja. Kuidas muidu X-põlvkonna biitlid ehk ansambel Oasis oma järgmise aasta kontsertidele üle miljoni pileti maha müüs. Sealjuures ei tõsta nad oma jalga Suurbritanniast ja Iirimaalt väljagi. Seda, kui ebaproportsionaalne on 90ndate dinosauruste tõmme, näitab ka asjaolu, et mõned X-põlvkonna esindajad said pahaseks Z-põlvkonna peale, kes samuti pileteid jahtis ja dünaamilise hinna lakke ajas. Z-põlvkond võiks ja peaks muidugi sellistes olukordades keskmist sõrme näitama, sest näiteks keskmise palga suhe keskmise kinnisvarahinnaga Suurbritannias on nende põlvkondade vahel kahekordselt Z-põlvkonna kahjuks. Oasise piletisaaga survestas aga Briti valitsust asuma uurima dünaamilise hinnastamise läbipaistvust ja vastavust tarbijakaitse reeglitele.

Suvi näitas ka teisi *show*-maadluse tüüpi rammukatsumisi tehnokapitalistide ja riikide vahel. Brasiilia ülemkohus peatas äsja **Elon Muski** platvormi X tegevuse riigis, kuna X on eiranud korduvalt nõudeid, mis puudutavad väärinfo, vaenukõne ja vägivallaõhutuste levikut nimetatud keskkonnas. Samasugust lähenemist on sealne ülemkohus kasutanud varem ka Telegrami puhul. See toobki meid tuntud narkokaubitsejate ja sõjablogijate lemmikkeskkonna juurde, mille asutaja ja juht **Pavel Durov** augustis Prantsusmaal arreteeriti. Ennekõike süüdistatakse Durovit selles, et rakendust kasutatakse kriminaalsetel eesmärkidel (sh lapsporno) ja Telegram pole selle tõkestamiseks piisavalt samme astunud. Teisalt võib selle taga olla ka Prantsuse võimude teabenõuete eiramine. Müüdi, et Telegram on kasutajale turvaline krüptitud keskkond, lükkas ümber ka küberturvalisuse ekspert **Dan Bogdanov**, öeldes, et „Telegramist tasub mõelda kui sotsiaalvõrgust, kus teenuseandjal on vestluste üle täielik kontroll"[2]. Kohati näib, et nendest küsimustest enam hakkas meediat aga huvitama hoopis Durovi isiklik elu – see, kas ta on teinud iluoppe, ja väidetav fakt, et ta on spermadoonorina kümnetes riikides üle saja lapse isa.

2024. aasta suve sotsiaalmeedia fopaa auhind läheb aga NATO Instagrami kontole, kus Charli XCXi „brati" albumikujundust remiksiti ja sõna „brat" asemele „peace" kirjutati. *Shit is crazy*, nagu öeldakse.

Aleksander Tsapov, peatoimetaja

[1] *Raun, M. 2024. Ene-Margit Tiit: Eesti naised on meestest nii palju haritumad, et see on lausa piinlik. – Eesti Päevaleht, 16.08.*

[2] *Bogdanov, D. 2024. Telegramist tasub mõelda kui sotsiaalvõrgust, kus teenuseandjal on vestluste üle täielik kontroll. – Eesti Päevaleht, 26.08.*

Müürileht on keskkonnasõbralik trükis, mille tootmisprotsessis on kulutatud vähe energiat, kasutatud minimaalselt keskkonda saastavaid kemikaale ning arvestatud maailma metsade keskkonnasõbraliku, sotsiaalselt õiglase ja majanduslikult elujõulise majandamisega.

Trükitoode 4041 0820

Esikaanel Terje ja Jüri Ojaver. Foto: Elo Vahtrik

TOIMETUS

Aleksander Tsapov – peatoimetaja – aleksander@muurileht.ee
Henri Kõiv – tegev- ja sotsiaaliatoimetaja – henri@muurileht.ee
Mariliis Mõttus – elustiili- ja muusikatoimetaja – mariliis@muurileht.ee
Maia Tammjärv – kirjandus- ja teadustoimetaja – maia@muurileht.ee
Helena Aadli – kultuuritoimetaja – helena@muurileht.ee
Pille Sepp – keeletoimetaja – pille@muurileht.ee
Janet Kljuzin – müügi- ja reklaamijuht – janet@muurileht.ee

Makett/kujundus: Madis Katz
Illustraatorid: Andrei Kedrin, Ave Taavet, Jaan Pavliuk, Jaan Rõõmus, Liisa Kruusmägi, Liisi Grünberg, Lilian Hiob, Martin Eelma, Nadezda Andrejeva, Stella Salumaa, Vahram Muradyan
Fotograafid: Alana Proosa, Johanna Reinvald, Ken Mürk, Renee Altrov, Tõnu Tunnel

KOLLEEGIUM: BRIGITTA DAVIDJANTS, SIGNE IVASK, JENS JAANIMÄGI, KAROLA KARLSON, HELGI SALDO, BERK VAHER

VÄLJAANDJA: SA KULTUURILEHT

TOETAB KULTUURIMINISTEERIUM

TRÜKK: PRINTALL · **TIRAAŽ**: 4500

JÄLGI MEID

@Muurileht

SAADA MEILE

Uudiseid ja pressiteateid: *uudised@muurileht.ee*

Kirju, heliplaate, raamatuid ja muid väljaandeid Müürilehe aadressile Voorimehe 9, 10146 Tallinn

Müürilehele pakke saates palume märkida adressaadiks kindlasti „Müürileht".

KAASAUTORLUSEST

Müürileht ootab kaastöid, milles on ajakohased ideed ja nende veenvad põhjendused; mis on kirjutatud loetavas eesti, vene või inglise keeles; milles ei leidu arutut idiootsust, vaid troonib silmapaistev mõtteselgus. Palavalt oodatud on artiklid ühiskonna, kultuuri, teaduse ja laiemalt elu kohta. Toimetus jätab endale – iseenesest mõista – õiguse valida, millised tekstid avaldatakse. Aga kuna määrav ei ole ainult tekst, on tervitatud ka illustratsioonid, fotod, koomiksid, plakatid ja muud ajaleheformaati sobivad väljendusvormid! Kaastööga seoses võta ühendust mõne meie toimetajaga.

TOETA MÜÜRILEHE VÄLJAANDMIST

Telli Müürileht püsilepinguga 2.20 € eest kuus: *tellimine.ee/muurileht*

Reklaami Müürilehes: *muurileht.ee/reklaam*

INFO TELLIJATELE

Müürilehe levi korraldab Express Post. Kui värske leht õigel ajal kohale ei jõua, siis võta ühendust Express Posti klienditeeninduskeskusega telefonil (+372) 617 7717 või kirjuta aadressil *tellimine@expresspost.ee*.

SISUKORD

KESKKOND

Rohekasvu müüt – *Henri Kõiv* [4–5]

Keskkonnailukirjandusega rändamas – *Elle-Mari Talivee* [6]

SOTSIAALIA

Seksivaenulikust bürokraatiast – *Priit-Kalev Parts* [8–9]

Seksuaalsest nõusolekust – *Kristina Birk-Vellemaa* [10–11]

Emadusega seotud ühiskondlikest ootustest – *Kaarin Kivirähk* [18–19]

PERSOON

Kollektiivne intervjuu *drag*-kunstnikega – *Helena Aadli* [14–17]

ÖÖELU

Tallinna alternatiivklubide ruumipoliitikast – *Ann-Katriin Kelder* [20–21]

STUUDIOS

Terje ja Jüri Ojaver – *Sabina Ummelas* [22–23]

ARVUSTUSED

Tõnis Vilu „Vana hing" – *Kerstin Vestel* [24]

Näitus „Varjatud maailmade avardumine. Ida-Euroopa autsaiderkunst" – *Erkki Luuk* [25]

Tartu Uue Teatri „Hungerburg" – *Mele Pesti* [28–29]

Uued plaadid [31]

KUNST

Reportaaž projekti „Kunstnikud kogudes" näitustest – *Kerly Ritval* [26–27]

SKEENE

DJ-ankeet: Ahto Külvet [30]

Tõukejõud: Ave Sophia Tölpt [30]

KIRJANDUS

Intervjuu Maksim Ossipoviga – *Gregor Mändma* [32–34]

LUULE

MIKK TŠAŠKIN

risti löödud on korgitahvlile kolme knopkaga
möödundõhtune luuletus see vajab ringi tegemist

et ta ise oleks ring
ristilöödute seas ka ostunimekiri
ja märkmed kirjaga NB! kindlasti täita!
sinise pastakaga *Iesus Nazarenus* ja mustaga *Rex Iudaeorum*
osta leib sai piim jogurt
hommikuhelbed
sel argipäeval ei looda ma imedele
sel argipäeval loodan rutiinile
isegi kui sellest alates hakatakse arvestama aega ja ajalugu

**

pärast veeuputust mängiti jalgpalli äsja taastärganud murul
lapsed need nägid et vesi oli läinud ning jooksid õue
haarasid palli kaasa ning hakkasid vutti taguma kohe moodustati
ka meeskonnad viis *vs.* viis ja mäng hakkas pihta pärast veeuputust
mängiti jalgpalli ei midagi patusest maast ega massilisest
inimeste väljasuremisest ei noast ega araratist
pärast veeuputust olin minagi väljas aga kõndisin
mööda mereranda koos sinuga ja me otsisime möödunud
maailma riismeid ega leidnud midagi
pärast veeuputust elasime hästi
ja jälgisime aknast lennukeid mis maandusid liivale
ning liiv oli silmapiirini ja edasi veel
ja merd ei olnud enam

**

voolisin puidust muna kutsusin seda maakeraks mängisin sellega
hammustasin seda et jätta sellele oma hambajälgi ma panin selle oma
peopessa et seda omada ma suudlesin seda et leida armastust
kes ma olen jumal või luuletaja
kellele ma pärandan selle maakera kes oleks väärt sellel elama
kui vaid loomad nemad ei tea midagi heast ei kurjast heast ei kurjast

**

tuul mis mu rinnakorvis eksleb suudleb homme su põski
seesama tuul eksleb nyyd seitsme maa ja mere taha kui liblikas
kes lendas siia vaid selleks et surra minu aknalaual
suudlused suudeldud sööme me iseend kellegi peielauas
me isade haudadel õitsevad elupuud raiutud töö ja vile koos
loome laule mis kui sefiir sama lääged ja mida keegi ei armasta
nii loome taevast unedes lund et vaenlased põlvini
lumes
ei jõuaks meie lõkke äärde end soojendama paus
paus mis võiks kesta terve igaviku kui poleks seda luuletust
aga parim asi mis jumal on iial loonud on ikka
uus päev palvetagem et see ka nii jääks isegi kui silmad vajuvad kinni
ja norskamist kostub jutluse ajal siiski palugem et jumal neid ärataks
ja ärataks meid kes liblikana uinunud magama
väsinud seitsme maa ja mere tagusest tuurist oi mu ribisid
tuul teeb põrgulärmi kui tuulekellana helisen aga siiski
luuletage mulle maad ja taevad kokku või siis
seitse maad ja merd ning sinu käed saavad mulle kookoniks
kus ärgata on hommik

Illustratsioon: Maria Izabella Lehtsaar

Foto: erakogu

Mikk Tšaškin on 26-aastane noor kirjanik, kes kirjutab nii luulet kui ka proosat. Temalt on ilmunud 2023. aasta suvel luulekogu „Paberist linn". Tema luule on kohati mystiliste ja religioossete sugemetega ning tihti väga personaalne.

Foto: Karl-Christoph Rebane

Maria Izabella Lehtsaar on noor kväärkunstnik ja salakirjutaja. Praegu paelub teda eriti stereotüüpidega mängimine. Ühtlasi on ta Müürilehe luulerubriigi uus illustraator!

MUINASJUTT IGAVESTI KASVAVAST MAJANDUSEST

Seitsme maa ja mere taga elasid kord õnnelikult koos majanduskasv ning loodus kogu seal sisalduva rikkaliku floora ja faunaga. Nad elasid õndsas rahus, mida vahendas üks imeline leping, mis suutis kõik nende kunagised vastuolud ja kriisid igaveseks lepitada. Sellest muinasjutulisest lepingust tulebki nüüd juttu.

Kirjutas **Henri Kõiv**, illustreeris **Laura Vilbiks**

Võtke lahti ükskõik milline Euroopa Liidu või mõne selle liikmesriigi kliimat puudutav strateegiline raamdokument, kliimaseadus, poliitiline teekaart, arengukava, seaduseelnõu seletuskiri, koalitsioonileping või ministri kõne ja te võite kindlad olla, et kui seal räägitakse kliimast, siis kõnealune lause või peatükk lõpeb jutuga majanduskasvust, innovatsioonist, rohetehnoloogiast või konkurentsivõime säilitamisest (näiteks hiljuti valminud kliimakindla majanduse seaduse eelnõu seletuskirjas esineb viimast mõistet koguni 45 korda). Üsna tõenäoline on, et sellistest dokumentidest käivad märksõnadena läbi „vesinik", „ringmajandus", „energiatõhusus", „alternatiivkütused" ja „salvestustehnoloogia". Päris kindlasti ei ole seal aga juttu piisavusest, majandustegevuse mahu vähendamisest, üleüldisest materjali- ja ressursikasutuse koomale tõmbamisest, tarbimisharjumuste muutmisest või millestki nii ketserlikust kui kasvujärgne ühiskond.

Peavoolu poliitikas võrdub kliimamuutustega kohanemine rohekasvuga. See on peamine müügargument, mida kõik alates Euroopa Liidu tippjuhtidest kuni õiglase ülemineku eest vastutavate ministeeriumi ametnikeni avalikkuse ees rohepöördest rääkides kasutavad. Nähkem selles võimalust juhtida meie majandus uuele puhtale kasvurajale, ütlevad nad rõõmsalt kooris! Selle jutu järgi on rohepööre esialgu küll ebamugav, sest, tõepoolest, mõned saastavamad tööstused (Eesti puhul näiteks põlevkivi- ja turbatööstus) peavad hiljemalt sajandi keskpaigaks kas oma uksed sulgema või teadmistele ja tehnoloogiale teistsuguse rakenduse leidma. Ka teistes sektorites tuleb teha märkimisväärseid investeeringuid süsinikuheite vähendamiseks või elektrifitseerimiseks, kuid pärast seda ebamugavuste perioodi saab progress marsisammul jätkuda. Kliimamuutus on tehniline probleem, mille jaoks lahendused on põhimõtteliselt olemas. Neid tuleb ainult skaleerida, optimeerida ja ettevõtjatele maha müüa. Aga üldiselt, kõik saab korda. *We got this!* Selline arusaam põhineb ühel ohtlikul luulul, millel pole paraku teaduslikku alust. Ometi on see luul antusena rohekasvu ideoloogiasse sisse kirjutatud.

ALUSTAME DEFINITSIOONIST

Inglise keeles tähistatakse rohekasvu vaike-eeldust terminiga „decoupling", mille vastena on kasutatud eesti keeles „lahtisidumist". Mõiste on külvanud isegi teadlaskonnas teatavat segadust, mis võib olla ka majanduslike huvigruppide tahtliku eksitamistöö vili. Seepärast tasubki korraks „lahtisidumise" definitsiooni juures peatuda. Lahtisidumine eeldab kahte omavahel võrreldavat näitajat, millest üks on alati SKT. Teine näitaja, millega SKT muutust ajas võrreldakse, võib aga sõltuvalt uuringust varieeruda. See võib olla ressursipõhine näitaja, s.t majandustegevuseks vajalik materiaalne sisend (materjalihulk, maakasutus, veekasutus) või majandustegevuse väljundeid ehk keskkonnamõjusid peegeldav näitaja (enamasti on sellisel juhul valitud võrdluseks süsinikuemissioon). Lahtisidumine tähendab, et SKT ja võrdluseks valitud näitaja vahel on negatiivne korrelatsioon, s.t majandus kasvab, kuid heitkogus langeb või majandustegevuseks vajalik materiaalne sisend väheneb.

Kas tundub arusaadav? Lisame segaduse tekitamiseks ühe kihi juurde. Nimelt jagunevad ressursipõhised näitajad uuringutes samuti kaheks: on tootmispõhine statistika (siseriiklikult kaevandatavad ressursid) ja tarbimispõhine (materiaalne jalajälg, energia jalajälg, ökoloogiline jalajälg). Kui esimene vaatleb ainult seda, mis toimub riigipiiride sees, siis teine näitaja peegeldab objektiivsemalt tänapäevast globaalsetel tarneahelatel põhinevat maailmamajandust, kus rohepöörde esirinnas olevates lääneriikides tarbitakse tooteid, mille valmistamiseks on ressursse kaevandatud ja heiteid tekitatud tihti teises maailma otsas. Arusaadavalt lahknevad tarbimispõhised näitajad tootmispõhistest märkimisväärselt.

Rohekasvu ideoloogia põhineb ühel ohtlikul luulul, mis on sinna antusena sisse kirjutatud, kuid millel pole paraku teaduslikku alust.

On olemas veel ka kolmas kiht, mis muudab võrdluste tegemise veel eriti segaseks ja paneb asjahuvilisel kohati lihtsalt pea ringi käima. Nimelt on enamikus uuringutes mõõdikuna kasutusel lühend DMC (ingl *domestic material consumption*), kuhu on lisaks siseriiklikult kaevandatud ressurssidele liidetud imporditud maavarad ja sellest omakorda lahutatud eksporditud maavarad. See justkui peaks üleilmastunud kaubanduse keerukust arvesse võtma, eks? Vale puha! Ökoloogilise majandusteaduse esindajad väidavad, et see mõõdik ei näita kogu tarneahela materjalikulu, mida peegeldavat paremini materiaalne jalajälg (esineb teaduskirjanduses ka lühendina RMC), kuhu on sisse arvestatud ka imporditud toodete valmistamise ja transpordi materjalikulu. Üldiselt kehtib ses valdkonnas kõnekäänd: „On olemas kolme tüüpi valesid: valed, alatud valed ja statistika." Viimast annab vajaduspõhiselt keerata ja väänata.

Lisaks tuleb eristada veel absoluutset ja relatiivset lahtisidumist. Relatiivse lahtisidumise puhul kasvab SKT kiiremini kui süsinikuemissioon või materiaalne jalajälg, samas jätkavad ka viimased kaks kasvamist. Lihtsalt kasvutempo on erinev. Relatiivne lahtisidumine eelneb absoluutsele lahtisidumisele, mis kujutab olukorda, kus SKT kasvab, kuid heitkogused ja ressursikasutus vähenevad. Seejuures tuleb arvestada, et Pariisi kokkulepete täitmiseks peab absoluutne lahtisidumine olema kestev, s.t ei piisa sellest, kui ainult kahel aastal on õnnestunud kasvatada majandust keskkonnakahju tekitamata, kui trend seejärel taastub. Samuti peab lahtisidumine olema üleilmne ehk ei piisa ka sellest, kui ainult kõrgelt arenenud majandusega riigid lahtisidumisest raporteerida saavad, eriti kui nende emissioonid on tegelikult peidetud arengumaade süsinikubilanssi.

ROHEPESU MAKROMAJANDUSE TASANDIL

Kõiki neid erisusi tasub tähele panna, kui keegi kuskil väidab, et rohekasv on kohe-kohe käes või lahtisidumine juba toimub. Tavaliselt räägitakse sellistel puhkudel relatiivsest lahtisidumisest, lähtutakse tootmispõhisest statistikast, käsitletakse geograafiliselt või ajaliselt piiratud konteksti või keskendutakse mingile ühele konkreetsele materiaalsele sisendile või kahju liigile, mille puhul saab justkui lahtisidumisele osutada. Rääkimata lahtisidumise tempost, mis ei küündi ligilähedalegi kliimaneutraalsuse saavutamiseks vajaminevale. Seepärast on lahtisidumist nimetatud ka rohepesuks makromajanduse tasandil.[1]

Vaatame paari säärast rohepesu näidet lähemalt. 2016. aastal teatas Rahvusvaheline Energiaagentuur (IEA), et globaalne süsinikuemissioon on majanduskasvust lahti seotud. Nimelt oli heitkogus püsinud üle maailma kolm aastat stabiilselt 32 miljardi tonni juures, samal ajal kui SKT rühkis tõusvas joones üles. Varem oli inimkonnal õnnestunud langetada heitkogust ainult majanduskriiside käigus. Paraku järgnes lahtisidumisele taas kokkusidumine, sest järgmisel kolmel aastal emissioon taas kasvas ning, tõele au andes, ka perioodil 2014–2016 oli langus üksnes mikroskoobiga tuvastatav. Küll aga sai sellest teha uhkeid pealkirju.

Veidi veenvama rohepesu näite pakub **Andrew McAfee** 2019. aastal ilmunud raamat „More from Less", milles autor maalib särava pildi tehnoloogilisest progressist, mis on jõudnud jõukates lääneriikides punkti, kus majanduskasv ei põhjusta enam üleliigset koormust looduskeskkonnale. Põhimõtteliselt edendab McAfee teoses paljude tehnoutopistide arusaama, mille kohaselt peavad ühiskonnad jõudma teatavale jõukuse astmele, millest alates keskkonnakahjud justkui iseenesest stabiliseeruvad ja hakkavad järk-järgult langema. Selle väite tõestuseks laob McAfee letti statistika, kuidas Ameerika majandus on viimasel kahel kümnendil dematerialiseerunud ehk materjalide kaevandamine ja import on kasvava majanduse tingimustes vähenenud. Tegemist on aga mõõdiku valikust tingitud silmamoonutusega, sest McAfee ei võta arvesse Ameerika majanduse materiaalset jalajälge mujal maailmas. Kuskil Tšiilis või Kongos kaevandatakse tonnide viisi maavarasid, et panna Hiinas kokku nutitelefon, mis saadetakse Ameerika turule ning mille tootmisest ja müügist saadav tulu kasvatab peamiselt Ühendriikide majandust, mida saab nüüd aga nimetada dematerialiseerunuks, sest Tšiilis ja Kongos toimunu on ühe raamatupidamisliku arvestuse kohaselt ebaoluline. Seda on nimetatud ka virtuaalseks lahtisidumiseks.[2] Ameerika materiaalne jalajälg, mis arvestab ka sellega, kuidas Tšiili ja Kongo Ühendriikide majandusse panustavad, on seejuures kasvanud käsikäes SKTga. Mingeid tõendeid absoluutse lahtisidumise kohta see näitaja paraku ei paku.

Ilmselt kõige rohkem on lahtisidumise puhul viidatud andmeanalüütik **Hannah Ritchiele**, kes on oma raamatu „Not the End of the World", TEDi kõne ja rohkelt jagatud graafikutega[3] üritanud veenda avalikkust selles, et rohekasv on võimalik. Ritchie andmed räägivad, et 14 arenenud majandust on suutnud süsinikuheite majanduskasvust lahti siduda ning teha seda tarbimispõhiselt. Siin justkui poleks kriitikutel midagi kobiseda. Lahtisidumise üks häälekaim vastane **Timothée Parrique** on samas osutanud[4], et Ritchie tööandja Our World in Data süsiniku jalajälje andmed erinevad Parrique'i koduriigi Prantsusmaa näitel märkimisväärselt valitsuse raporteeritavatest andmetest. Tõsi küll, ka uute andmete valguses saab Prantsusmaa puhul rääkida absoluutsest lahtisidumisest, kuid lahtisidumise määr on tunduvalt väiksem. Kummati annab Parrique aimu, et jalajälje mõõtmine on valdkond, kus kasutatakse keerulisi andmemudeleid, mis ei hiilga alati täpsusega. Parrique'i hinnangul näitab enamik selliseid mudeleid tegelikkusest väiksemat jalajälge ja jätab osa üleilmsest heitkogusest lihtsalt ripakile. Näiteks lennunduses tekkivad heited ei kuulu mitte ühegi riigi süsinikueelarvesse.

LAHTISIDUMISE TEMPO

Samas tunnistab ka Ritchie, et lahtisidumine ei toimu ka arenenud majandusega riikides kiirusega, mida oleks vaja 1,5-kraadise soojenemise vältimiseks. Väidetavalt kõige edukamalt on oma majanduse süsinikuheitest lahti sidunud Taani, mis peaks aga Pariisi kokkulepetes kirjas olevate kliimaeesmärkide saavutamiseks kiirendama lahtisidumise tempot kolm korda. Ka Euroopa Liidu sajandi keskpaigaks kliimaneutraalsuse saavutamise eesmärk nõuab suuremaid jõupingutusi. Euroopa Liit tervikuna peaks kiirendama 2050. aastaks nullheiteni jõudmiseks tempot viis korda. Ameerika Ühendriigid peaksid aga IPCC soovituste täitmiseks tõstma perioodil 2000–2014 näidatud lahtisidumise tempot suisa 833 korda.[5] Ühe metauuringu kohaselt suutsid 11 arenenud majandust saavutada perioodil 2013–2019 keskmise lahtisidumise määra 1,6% aastas.[6] Kliimaeesmärkide täitmiseks peaks nendes riikides juba järgmisel ehk 2025. aastal olema lahtisidumise määr keskmiselt 30%. Sama uuringu kohaselt võtaks nendel riikidel keskmiselt 223 aastat aega, et praeguste lahtisidumise määrade juures jõuda punkti, kus nende süsinikuheide oleks 95% praegusest väiksem. Seejuures väitsid uuringu autorid, et nende hinnangud on konservatiivsed.

Käärid selle vahel, mis on praegu tehnoloogiliselt võimalik ning milline ambitsioon on kliimaneutraalsuse saavutamiseks vajalik, on meeletud. Ometi pareeritakse selliseid etteheiteid kohe jutuga roheinnovatsioonist, mis on alles hoogu sisse saamas. Samas näitavad teadusuuringud, et lahtisidumise tempo arenenud riikides on pigem aeglustumas.[7] Nimelt on taastuvatel energiaallikatel baseeruv majandus fossiilenergiapõhisest materjalikulukam. Ühe energiaühiku tootmiseks kulub hinnanguliselt kümme korda rohkem metalle, millest osa asub väga sügaval maapõues ja milleni jõudmiseks kulub omakorda energiat, mistõttu pole rohepöörde tingimustes kasvama määratud majanduse materiaalse jalajälje vähendamine ka ilmselt füüsikaliselt võimalik. Lisaks on rohepööre praegu jätkuvalt kõigest üks innovatsiooni valdkond teiste hulgas, mida näiteks suurfirmad on valmis ruttu hülgama, kui silmapiiril on terendamas äriliselt kasulikum tehnoloogiline läbimurre, näiteks tehisaru, mis on juba aidanud tõmmata käsipidurit Google'i ja Microsofti kliimaneutraalsuse saavutamise plaanidele.[8]

Lahtisidumine tähendab, et SKT ja võrdluseks valitud näitaja vahel on negatiivne korrelatsioon, s.t majandus kasvab, kuid heitkogus langeb või majandustegevuseks vajalik materiaalne sisend väheneb.

Märkimisväärseimad lahtisidumise momendid seostuvad tihti nn madalal rippuvate õuntega, mida suurimad tööstusriigid on jõudnud oma energiaülemineku käigus juba noppida. Näiteks IAE varem viidatud emissiooni vähenemine möödunud kümnendi keskpaigas oli seotud energiasiirdega Hiinas ja Ameerikas. Esimeses hakati asendama söejaamu õli- ja gaasijaamadega, USAs toimus aga kildagaasi revolutsioon, milles nähti toona suurt potentsiaali energiaportfelli rohelisemaks muutmisel. Paraku on nn frakkimise protseduur kildagaasi ammutamiseks nii majanduslikult kui ka energeetiliselt kallim, varud seevastu väiksemad ning tagatipuks kaasnevad protseduuriga arvukad keskkonnariskid, mis ei lähe sugugi kokku rohelise ülemineku narratiiviga. Lisaks lendub maagaasi varumise käigus atmosfääri metaani, mis on süsinikust 28 korda suurema soojuse sidumise ehk kasvuhooneefekti tekitava võimega. Selles valguses pole ehk üllatav, et Ameerika metaani heitkogus suurenes eelmise kümnendi keskel ehk täpselt samal ajal, kui süsinikuemissioon vähenes ja räägiti lahtisidumisest.

Märkimisväärseimad lahtisidumise momendid seostuvad tihti nn madalal rippuvate õuntega, mida suurimad tööstusriigid on jõudnud oma energiaülemineku käigus juba noppida.

Foto: erakogu

Laura Vilbiks töötab kliimapoliitika vallas, vahel kirjutab ja illustreerib.

Mõnikord ongi lahtisidumise retoorikas probleemiks liialt mingile ühele näitajale keskendumine, mille kaudu on hea kuulajaid veenda, et majandus võibki lõpmatuseni kasvada. Üks sellistest näitajatest on maakasutus, kus tipp olevat mõne vaatleja hinnangul juba käes[9], millega antakse mõista, et meil on inimkonna toitmiseks vaja vähem põllumajanduslikku maad, tänu millele väheneb süsinikuemissioon ja elupaikade kadu ning paraneb liigirikkus. Samas on lahtisidumine maakasutuses saavutatud pestitsiide, keemilisi väetisi ja geneetiliselt muundatud taimesorte kasutades, mis tagab küll parema saagikuse, kuid need praktikad on omakorda bioloogilisele mitmekesisusele hävitava mõjuga, põhjustades muldade vaesumist, eutrofeerumist ja putukapopulatsioonide hävingut. Negatiivsed kõrvalmõjud nullivad ära igasuguse edu, mis põllumaa pindala vähenemisega kaasneb. Samas, lahtisidumine ju toimus! Või teine sarnane juhtum: Taani – mis on üks rohekasvu musternäide – rohelise energia portfellist moodustas biomass 67%[10] ning selleks et taanlased saaksid näidata rohekasvu, tuleb teiste hulgas Eestis raiuda järjest rohkem metsa ja hävitada selle käigus elupaiku, kuid need negatiivsed kõrvalmõjud lahtisidumise statistilistesse mudelitesse ei jõua. Elusloodust pole võimalik suruda raamatupidamislikesse raamidesse, mida rohekasvu apologeedid vägisi soovivad. Kliimamuutus on nurjatu probleem, mille kõrvaldamiseks ei leidu paraku lihtsat hõbekuuli.

Elusloodust pole võimalik suruda raamatupidamislikesse raamidesse, mida rohekasvu apologeedid vägisi soovivad.

Niisiis, ärgem laskem ennast lahtisidumise retoorikaga uinutada. See on mõeldud süsteemimuutuse nõudjate vaigistamiseks, avalikkuse eksitamiseks, bürokraatidele statistikaga mängimiseks ja poliitikutele „teaduslikuks" suitsukatteks (meil on siin ikkagi tegemist graafikutega, eks ole!). Nii võib tõesti jääda mulje, et kõik muutub, ilma et midagi põhimõttelist peaks muutuma. Keskkond peab endiselt kasvumajanduse sisse ära mahtuma, sest muidu käiks ju meie konkurentsivõime alla. Inimestele on alati muinasjutud meeldinud. Praegusel juhul on tegemist aga äärmiselt ohtliku muinaslooga, mis annab inimkonnale voli jätkata ökosüsteemide hävitamise ja loodusressursside anastamisega.

[1] *Lähde, V. 2024. How to think about the prospects of truly green growth. – Aeon, 07.05.*

[2] *Moreau, V.; Neves, C. A.; Vuille, F. 2019. Is decoupling a red herring? The role of structural effects and energy policies in Europe. – Energy Policy, nr 128, lk 243–252.*

[3] *Ritchie, H. 2021. Many countries have decoupled economic growth from CO2 emissions, even if we take offshored production into account. – Our World in Data, 01.12.*

[4] *Parrique, T. 2023. A response to Paul Krugman: Growth is not as green as you might think. – timotheeparrique.com, 23.02.*

[5] *Parrique, T.; Barth, J.; Briens, F.; Kerschner, C.; Kraus-Polk, A.; Kuokkanen, A.; Spangenberg, J. H. 2019. Decoupling Debunked: Evidence and arguments against green growth as a sole strategy for sustainability. – European Environmental Bureau, lk 25.*

[6] *Vogel, J.; Hickel, J. 2023. Is green growth happening? An empirical analysis of achieved versus Paris-compliant CO2–GDP decoupling in high-income countries. – The Lancet, nr 7 (9).*

Fosten, J.; Morley, B.; Taylor, T. 2012. Dynamic misspecification in the environmental Kuznets curve: Evidence from CO2 and SO2 emissions in the United Kingdom. – Ecological Economics, nr 76.

[8] *Kerr, D. 2024. AI brings soaring emissions for Google and Microsoft, a major contributor to climate change. – NPR, 12.07.*

[9] *Blomqvist, L. 2018. Decoupling or Degrowth? – The Breaktrough Institute, 04.04.*

[10] *Tilsted, J. P.; Bjørn, A.; Majeau-Bettez, G.; Lund, J. F. 2021. Accounting matters: Revisiting claims of decoupling and genuine green growth in Nordic countries. – Ecological Economics, nr 187.*

KESKKONNAILUKIRJAN-DUSEGA RÄNDAMAS

KESKKONNAAJALUGU

Loodusele õiguste andmine ja ulatuslikud banaaniistandused, loodushoiu deklaratsioonid turistidele ja elevantkilpkonnade väljasuretamine – Ecuadori looduskeskkonda puudutavad vastuolud avanevad kõige paremini riiki külastades ja selle ajaloo kohta lugedes.

Elle-Mari Talivee

Külastasin 2024. aasta algul mitut rahvusparki, kaitseala ja loodusharidusekeskust Ecuadoris. Mind on ikka paelunud viisid, kuidas eri riikides looduse hoidmise mõtet vahendatakse, samuti püüan enne reisile minekut lugeda mõnd kohalikku keskkonda vahendavat teost. Seekord – omavahel kurbnaljakalt dialoogis – olid algtekstideks **Charles Darwini** „Loodusuurija reis ümber maailma purjekal „Beagle"" (1839, ee 1949) ja **Kurt Vonneguti** ökodüstoopia „Galápagos" (1985, ee 2005). Darwin on ilmselt nimi, mis seostub Galápagose saartega ka tema raamatut lugemata – sealseid loomaliike jälgides hakkas ta arendama oma evolutsiooniteooriat.

Kohale jõudes leidsin aga üpris kohe sealset ajalugu rohkem või vähem ka ökoloogilisest perspektiivist selgitava ilukirjandusteose, nimelt ostsin Galápagose saartel kohalikust raamatupoest **Margret Wittmeri** mälestused pealkirjaga „Floreana" (esmatrükk saksa keeles 1959). Asunikautor Wittmerit (1904–2000) võiks võrrelda Vargamäe perenaisega ses mõttes, kuidas mujalt tulnu püüab hoopis teistsuguse loodusega kohas hakkama saada. Kõlnis kasvanud Wittmeri puhul oli selleks siis Vaikse ookeani laavasaarestiku metsikus looduses ellujäämine – ta muudab ja kohandab ümbritsevat, aga õpib ka selle eeliseid ära kasutama. Tema elulugu on koos sellesse punutud põigetega ajalukku omamoodi Ecuadori loodusressursside kasutamise peegeldus. Wittmeri raamatu lõpp on kirjutatud juurde siis, kui saarestikust sai kaitseala.

Ecuadori põhiseaduses tunnustatakse 2008. aastast esimesena maailmas loodust õigussubjektina.

RIIK MAJANDUSLIKUS KAHVLIS

Ecuadori põhiseaduses tunnustatakse 2008. aastast esimesena maailmas loodust õigussubjektina. Väga lühidalt on emakese looduse ehk Pachamama õiguste tunnustamise taustal võitlus oma elukeskkonna hoidmise, kaitsmise ja taastamise pärast, põlisrahvaste sõltuvus loodusest, mis kujundab nende maailmavaadet, ning uue konstitutsiooni väljatöötamine president **Rafael Correa Delgado** võimule tulles. Tulemus on Ecuadori rahva keskkonnavõit, üks samm pikal teel, kust ei puudu tagasilöögid. Mõnelegi plaanile on vastu astutud just kohtu abiga looduse õigustele rõhudes, teisal ei ole edu sugugi garanteeritud, nt on praegugi lahtine Fierro Urco *páramo* ehk mägirohtla kaitsmise juhtum. Kaevandamine ohustaks seal ülihabrast ökosüsteemi, ent kohtuvaidlus on peatunud. Vastuolulisust leiab Ecuadoris justkui igalt tasandilt. Ühtpidi saab nautida rahuliku südamega mõnest tagaaiast nopitud banaani, aga pärast lääneranniku istanduste piirkonna nägemist ei taha enam kunagi osta Ecuadori eksportbanaane. Kui istanduste alla jäänud elupaikade kadu jätab külmaks, võib mõelda sellistele märksõnadele nagu vaesus, orjanduse ajalugu, inimkaubandus, aga ka Venemaa varustamine. Ecuador on ilmekas näide, kuidas majanduses ei tohiks liialt sõltuda ühest partnerist. Ühtpidi on ühendus nende suurima banaanide ekspordipartneriga selle sõja tõttu Ukrainas raskendatud, teisalt võimaldab sõltuvus šantaažiks infotahvlite täiendusena ekspositsioon keskkonnaohutudest: vihmametsade hävitamisest, plastprügist, loomakaubandusest, salaküttimisest, aga ka taaskasutusest ja sellest, kuidas külastaja ise aidata saaks. Pildikeel on selge ja otsekohene – võtad maha puu, tapad ka aara või jaaguari, kelle kodu see oli; vanast rehvist saad teha kas või piirdeaia, sest prügimäel laguneb see üle saja aasta, aga mõtle enne, kas ja milleks sul on üldse autot vaja.

Santa Cruzi elevantkilpkonn.
Fota: Elle-Mari Talivee

VÕITLUS METSISTUNUD KODULOOMADEGA

Galápagose saarte kaitseala on üks Ecuadori kroonijuveele. Saarestikku lennates tuleb allkirjastada loodushoiu deklaratsioon. Piirivalvur küsis lisaks veel mitut asja – püütakse takistada kõige võõra sissetoomist, niisiis pidin aru andma, kus olin oma matkasaabastega varem käinud. Hosteli käitumisjuhendis oli keskkonnasõbralike praktikate rubriik. Kraanivesi ei kõlba juua ja ehkki vett saab mõnes kohas osta, on tungivalt soovituslik täita majutusasutuses suurtest sinistest mahutitest veega (vett puhastatakse vähemalt osaliselt päikesevalgusega) isiklik korduvkasutatav matkapudel. Puuduvad prügikastid – kõik, mis tarbides üle jääb, tuleb viia majutusasutusse, sorteerida või kohe müüjale tagasi anda (sh jäätisepaber). See tähendab üldiselt, et prügi ei teki – turistki õpib kogemusest. Matkaradadele minnes on reeglistik raja alguses põhjalikult kirjas, lisaks räägib sellest kaitseala töötaja – 97% saarestikust kuulub 1959. aastal asutatud rahvusparki ja sinna giidita ei pääse. Loodust vahendavad nii rahvuspargi töötajad kui ka rahvusvaheline Charles Darwini fondi uurimisjaam Santa Cruzi saarel Academia lahe ääres. Koht, kus asub üks elevantkilpkonnade lastetubadest – pisikesi kilpkonni ohustavadki just sissetoodud liigid, närilised ja kodukassid.

Saarestik on saanud oma nime elevantkilpkonnade järgi. Margret Wittmer jutustab „Floreanas" hiiglaslike kilbiliste kadumise lugu nii: „Vaalalaevade kaptenid olid äärmiselt tundeküllased, kiites kilpkonnaliha, pidades seda palju maitsvamaks kana-, sea- või loomalihast; nad kiindusid sellesse nõnda, et ladusid trümmidesse umbkaudu sada tuhat Galápagose kilpkonna. Tihti kaotas meeskond järje, kui palju on juba pardale võetud, ja tagasi Uus-Inglismaal võis nii mõnigi laeva rookima saadetud maarott kohkuda, kui komistas pilsivees viis jalga pika roomaja otsa. Vaalapüüdjate hävitustöös kaitsetud kilpkonnad hukkusid ja lõpuks rööviti terved saared viimastest kilbilistest paljaks. Nii juhtus ka Floreanaga, ehkki meie saarelt võis ikka veel leida nende üüratuid kilpe."

Santa Cruzi uurimisjaamas otsiti aastaid partnerit ainsale allesjäänud Pinta saare elevantkilpkonnale Üksildasele Jürile, kuni ta 2012. aastal ilmselt rohkem kui 150-aastasena suri. Pinta (60 km^2) ongi hea näide sellest, kui lihtne on häirida üht ökosüsteemi. Ehkki kilpkonnad olid hävitatud, säilis ülejäänud elustik enam-vähem kuni 1959. aastani, mil kalurid viisid sinna kolm kodukitse. 1970. aastaks oli kitsi umbes 40 000, viimane neist kütiti 2003. aastal. Taimestik hakkas otsekui imeväel taastuma, naasid kohalikud linnuliigid, nagu Galápagose pisiruik. Päris Pinta kilpkonni ei olnud aga enam kuskilt võtta ja neid sealse ökosüsteemi insenere on laenatud loodust kujundama teistelt saartelt. Wittmeri raamat Floreanast jutustabki palju võitlusest loomadega, ent metsloomade asemel kõneleb temagi metsistunud koduloomadest: kitsedest, sigadest, veistest, eeslitest, rottidest, koertest ja kassidest. Praegu käib ka selle saare taasasustamine looduslike liikidega, sealgi on tegemist vaid pooleldi oma saare kilpkonnaga ehk väljasurnud kilpkonnaliigi hübriididega Isabela saarelt.

Wittmeri raamat andis saarestiku mõistmisele palju juurde. Iga reis on paratamatult üürike ja paljut ei jõuagi haarata, aga asuniku memuaare lugedes tekkis võimalus pisutki sealsete kohtade, loomade ja elanike hinge pugeda, kõiges selle heas ja halvas.

Müürilehe ja keskkonnaajaloo keskuse KAJAK koostöös sündinud rubriik toob kokku kaks sageli eraldi eksisteerivat teemat: ajaloo ja keskkonna. Igas loos meenutavad keskkonnahumanitaarid mõnda minevikuseika, millel on tulevikule palju öelda.

Foto: erakogu

Elle-Mari Talivee tegeleb kirjanduse ja keskkonna uurimisega Tallinna Ülikoolis ning Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuses.

UNDA

Uus elektroonilise muusika ja klubikultuuri festival

19.-22. September 2024
Eesti Rahva Muuseum, Tartu

Uus elektroonilise muusika festival UNDA uurib **klubikultuuri**, **muusika**, **tantsu** ja **antropoloogia** seoseid ning nende tähendust kultuuris ja ühiskonnas. UNDA muudab Eesti Rahva Muuseumi kolmeks päevaks ja ööks kohtumispaigaks, kust leiab DJ´sid ja live-artiste, vestluseid, töötubasid ja installatsioone, Berliini klubiga Tresor koostöös kureeritud lava, näituse "Kellele kuulub öö?"jpm.

Festivalipassid ja päevapiletid:
www.unda.ee

MUUSIKA Akimat / Arto / Big Leg / Blake Baxter / Bloody Mary / Call Super / Daura / Denzel / DJ Marcelle / DJ Shore Road / DJ Skurge / Dseinius / Elijah / Ellen Vene / ERSO & Kenn-Eerik Kannike / GLEO(LIVE) / Haigla Pidu / Handmade / ISAbella / Jaan / klmn / L1 / Loann Lukyann / Maarja Nuut & Nicolas Stocker(LIVE) / Mark Gill / Meelis Vili / Micaela Saraceno / Mic / Murrin / Nebukat / Nikolajev / noa / object blue / Rezzett(LIVE) / Röövel Ööbik(LIVE) / Scvmfvcks(LIVE) / Síofra / Sisi Savidge / Tania Just VESTLUSED Aivar Tõnso / Ann-Katriin Kelder / Anu Põldsam / Aoife McGuinness / Chika Ogumka AKA Smol / Diana Alagić / Dimitri Hegemann / Elijah / Elise Rohtmets / Emma Warren / Irvine Welsh / Jim Ashilevi / Kadri Lind / Karin Leivategija / Karl Käsnapuu / Kärt Kelder / Kaspar Viilup / Kersten Kõrge / Laura Caprino / Madli Teller / Marcelle Van Hoof / Marju Raju / Mark Gill / Oliver Berg / Rauno Zubko / Roomet Jakapi / Saile Johanna Langsepp / SANTI / Tanel Mütt / Yewande Adeniran INSTALLATSIOONID Aivar Tõnso / Ando Naulainen / Baly Gaudin / Joey Bania / Pire Sova

Tartu 2024 · Republic of Estonia Ministry of Culture · Eesti Rahva Muuseum · Tresor · Fandango · HALL · www.unda.ee · @unda_festival

HEA UUSPURITAANNE ILM 1984/2024

Seksiskandaalid on tavalised jäikades keskkondades, nagu võimuorganid ja usulised organisatsioonid või akadeemiline maailm, kus valitsevad ratsionaalsuskultus ja vasak ajupoolkera. Selliseid keskkondi iseloomustavad kuulujutud, (enese)tsensuur, järelevalve ja isegi mõtteroimade eest karistamine.

Kirjutas **Priit-Kalev Parts**, illustreeris **Jaan Rõõmus**

Maailm, kus majanduskasv ja tehniline progress on ainuvalitsev usutunnistus, alternatiivid puuduvad ning ajalugu on (peaaegu) lõppenud, oleks sotsiaalse draama lavana lootusetult lame. Aga saatus on põiminud üleilmastamise käsikirja ettenägelikult looduse allutamise loo, erutava ja ammendamatu, sest „allpool" on alati midagi, mida annab veel rohkem maha suruda.

Inimkeha on ühiskonna võrdpilt. „Pea suhe jalgadega, aju suhe suguelunditega, suu suhe pärakuga väljendab hierarhilisi mustreid. […] Keha kontrollimine […] on kõige asjakohasem seal, kus kultuuri hinnatakse loodusest eriti palju kõrgemalt," kirjutab **Mary Douglas**, autoriteet naturaalsete sümbolite alal.[1] Häbi „madalate" kehaosade ja nendega seotud huvide pärast tekitab ja kinnistab hierarhilist, kahestunud ning võitluslikku enesepilti: Ise „kõrgemad ja väärikamad" osad peavad lõppematut koloniaalsõda „madalamate ja vääritutega". Inimesed, kes vaatavad ülalt alla iseenda „osadele", kalduvad suhtuma samamoodi ka teistesse olenditesse ja rühmadesse – ja hierarhilise ilmavaatega ranged inimesed omakorda kalduvad olema kõikjal erotofoobsed, nagu näitavad võrdlevad hoiaku-uuringud[2].

Inimesed, kes vaatavad ülalt alla iseenda „osadele", kalduvad suhtuma samamoodi ka teistesse olenditesse ja rühmadesse.

SEKSIVAENULIK BÜROKRAATIA

Mida suurem on bürokraatlike instantside enesekehtestamisvajadus, olgu siis ebakindluse või kõrgete ambitsioonide tõttu, seda rohkem tegelevad nood seksuaalsuse piiramise ja erotofoobia õhutamisega. Seksuaalsed keelud on alati üksjagu suvalised ja heitlikud, neid ei või iial teada. Seda paremini edastavad need sõnumit: „Sind jälgitakse!" See tekitab häbi ja hirmu, muudab ohvri kuulekaks ja voolitavaks – ja leplikuks töö ning elu rõõmutuse suhtes.

Häbi on umbne tunne, see tuleb kuidagi välja tuulutada. Lihtsaim viis häbitunnet vaigistada on otsida ülemate või üldsuse heakskiitu, näiteks hakata reegleid täitma eriti rigiidselt või asuda omaalgatuslikult eeldatavaid üleastujaid kimbutama. Tõepoolest, kui ainumõeldav on kujutleda maailma panoraamse vägivallapornona, kus võpsikud ja kangialused kubisevad tiirastest zombidest, siis sellises paanilises reaalsuses ongi kardinaid paotavad salasilmad ühiskonna tugisambad ja pealekaebajad moraalsed superkangelased.

Seksuaalsuse tagakiusamine on alati olnud bürokraatlike struktuuride enesekehtestamise tööriist. Tuhandeid aastaid on kirikud ja riigid püüdnud tõendada oma müstilist üleolekut „räpasest ja lihalikust" massist sugulise „puhtusega" ja nii on rahvas harjunud eeldama kõrgemalseisjailt enam-vähem aseksuaalsust. Mida kõrgem positsioon, seda preesterlikumalt-aristokraatsemalt tuleb käituda, seda suurem kontroll ja enesekontroll. Sellistesse kohtadesse sobivad ja kipuvad rigiidsed isiksused. Kesk puiseid inimesi muutuvad nad veelgi puisemaks, hakkavad ka lihtinimestele oma arusaamu peale sundima ning kutsuvad kivi ja tõrvikut haarama. Sõnum on selge: ole olupoliitiliselt seksivaenulik või kao põranda alla.

Seksiskandaalid on tavalised just võimuorganites ja usulistes organisatsioonides, korporatiivses ja akadeemilises maailmas. See on seletatav sellega, et need paindumatud keskkonnad nõuavad seal olijatelt suurt tahtejõudu ja väga abstraktset vaimset pingutust. Need soodustavad ületöötamist, kroonilisi lihaspingeid ja ängi, pakkudes väga vähe võimalusi spontaansuseks, meeleliseks mõnuks ja lõõgastumiseks. Inimesed säärastes keskkondades on keskendunud eesmärgile, olgu selleks siis armukadeda jumala poolehoid või mõni maine projekt. Seal valitsevad ratsionaalsuskultus ja vasak ajupoolkera – seksuaalsust vahendab aga parem ajupoolkera. Intiimne ookeanilise ühtsuse kogemus tundub kontrollifriigile ohtlik ja ähvardav. Distsiplineeritud ja siivsa inimese musternäide on **Adolf Hitler**, kel igas lauses sõna „tahe", aga suhe veetleva **Eva Brauniga** puht kodumajanduslik ning poliitika fanaatiliselt seksivaenulik. Lõppude lõpuks ongi tehnoühiskonna eesmärk loodust kontrollida ja teadus ongi looduse allutamise masin, nagu pani asjad paika juba **Francis Bacon**.

SUGULINE UUSKASINUS

Kui iharaim elukas maamunal üritab oma liigiomast lihalusti alla suruda, hakkab sündima veidraid asju. USAs ületab ameti poolest jumalakartlike ja sugukarskete katoliku preestrite suremus AIDSi muud elanikkonda vähemalt neljakordselt. Vägivallauurija **Sibylle Artz** kirjeldab, kuidas iseenda seksuaalsusega sõjajalal koolitüdrukud jahivad, kiusavad ja peksavad oma suguliselt aktiivseid kooliõdesid kui „rõvedaid lirvasid"[3]. Puised tippspetsialistid oma hierarhilistes organisatsioonides on allasurutud nagu meeleheitel teismelised kalgis (kloostri)koolikeskkonnas: kuud või aastad „vooruslikku" intellektuaalset pingutust ja enesepiiranguid, kuni ühel hetkel nad murduvad ja juhtub midagi kavatsematut, saamatut ja lolli. Isegi kui ei juhtu, on õhkkond tiine kahtlustustest ja kuulujuttudest, ennetavatest meetmetest, (enese)tsensuurist ja järelevalvest. Sobib hästi pihi, enesekriitika ja seltsimehelike kohtute traditsiooniga, mis, läbinud kirikliku ja stalinistlik-maoistliku tuleproovi, on kõikvõimalike arenguvestluste, akrediteerimiste, auditeerimiste, evalveerimiste, sise-, välis-, vahe- ja enesehindamiste kujul leidnud kodu uusliberaalses ülikoolis.

Kui ainumõeldav on kujutleda maailma panoraamse vägivallapornona, kus võpsikud ja kangialused kubisevad tiirastest zombidest, siis sellises paanilises reaalsuses ongi kardinaid paotavad salasilmad ühiskonna tugisambad.

Mida kõrgem positsioon, seda preesterlikumalt-aristokraatsemalt tuleb käituda, seda suurem kontroll ja enesekontroll.

Hingetohtrite tunnistustest paistab, et „õhtumaade allakäiku" ei iseloomusta kaugeltki mitte ohjeldamatu seksuaalne hedonism, vaid just suguline uuskasinus – suhte loomisest turvalisem ja hõlpsam on midagi osta või siis inimesed ei leia „selleks" lihtsalt aega. Tõsi, meedia kubiseb seksi ümber käivatest juttudest, aga just nimelt ümbernurgajuttudest ja vihjetest, sedagi valdavalt hoiatava alatooniga – aval iharus, siiras mõnu, anastamata armastus on süvenev tabu. Vaidlus ei käi enam isegi mitte selle üle, kes kellega käia tohib, vaid kes kellest mida, kuidas ja millal mõelda võib. Uuspuritaanne inkvisitsioon ei tegele füüsiliste kuritegudega, vaid keskendub ennetustööle ning mõtteroimadele, ennekõike jällegi eliidi keskel. Soovimatu või saamatu lähenemiskatse, mis prolede seas lõppeks viisaka äraütlemise või kõrvakiiluga, viib valitseva klassi esindaja Tõe või Sallivuse Ministeeriumi kontrollitud valgustusega keldritesse.

Milleks see kõik vajalik on? Kellele kasulik?

Foobilises kultuuris lõikab poliitilist profiiti alati see, kes foobia objekti ründab. Saab nime lehte. Saab näidata end printsipiaalse ja tugevana. Saab moraalse alibi võimalike rünnakute puhuks tema enda „nõrkuste" vastu. Saab ajada oma huvi, olgu selleks siis kellegi kõrvaldamine, raha, isiklik või ideoloogiline kättemaks või lihtsalt ärapanemine. Loomulikult on raske sotti saada, kuivõrd täidab uuspuritanism lihtsalt ametliku religiooni taandumisel tekkinud vaimset tühikut, aga ilmselgelt on erotofoobne õhkkond kasulik paljudele, et mitte öelda – see on meie küberteokraatliku[4] ühiskonna alustala, millest kõneles teiste sõnadega juba **Max Weber** oma „Protestantlikus eetikas ja kapitalismi vaimus".

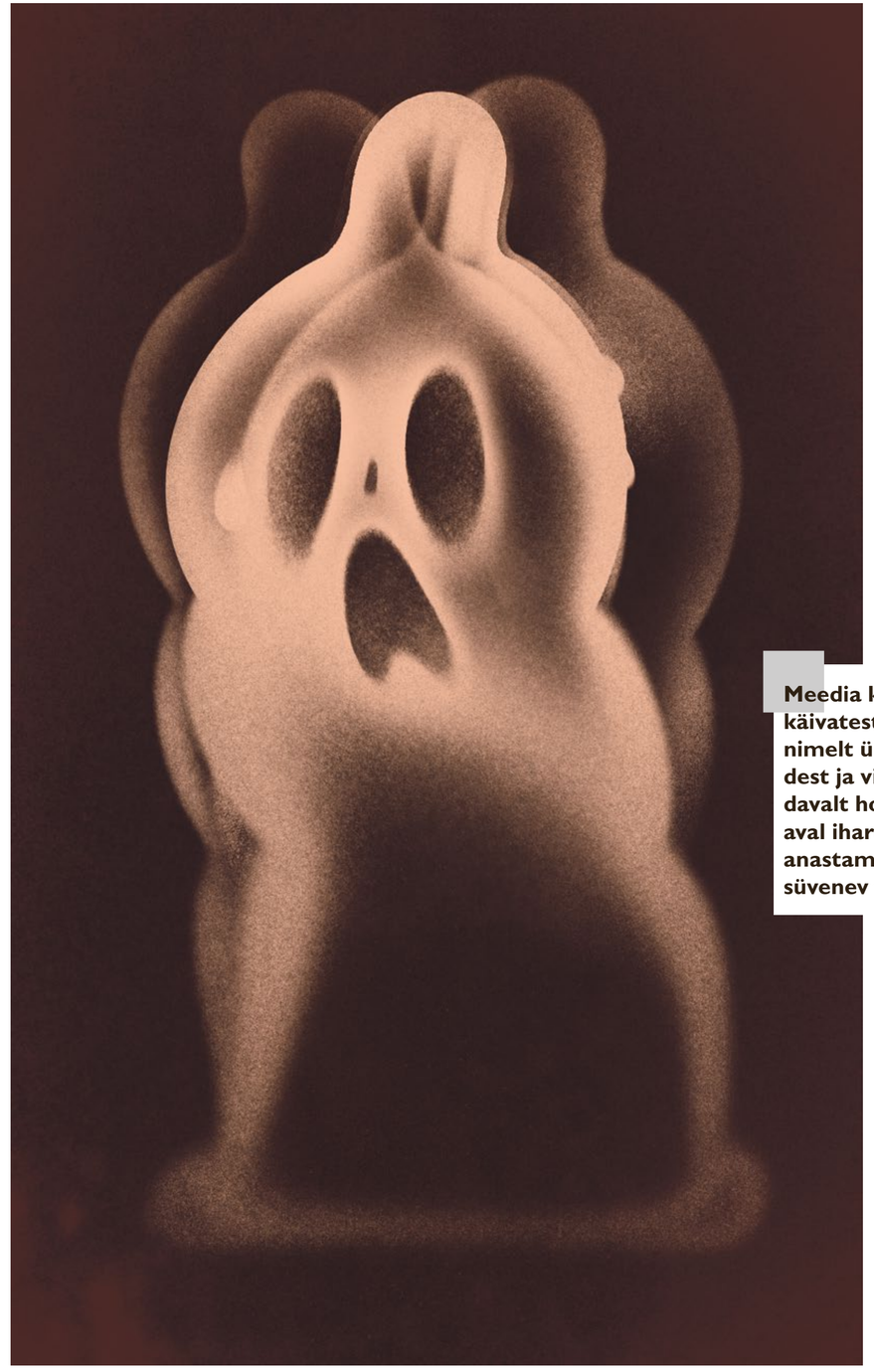

EROOTILINE ELURIKKUS

Õnnelikud inimesed elavad vaikset õnnelikku elu. Üksildased inimesed teevad karjääri, toodavad ja tarbivad. Seepärast tuleb hüved, mis on vaid tänu eest käeulatuses ja väikese ökoloogilise jalajäljega, isoleerida, häbimärgistada, haiguseks kuulutada, reguleerida või muul moel koloniseerida ning siis priske vahelt-kasuga tagasi müüa. Selleks et püsiks igavene puudus, rahulolematus ja vasaku ajupoolkera hirmuvalitsus, et vohaks energiamahukas industriaalkompleks. Inimesed ei viitsiks ju hierarhilistes asutustes tagumikku laiaks istuda, ei ostaks keemilist õnne, kõrgtehnoloogilisi seksisurrogaate, jaburohtraid teraapiaid, lustireise, elamusteenuseid, ei lepiks moraalipolitsei ja -bürokraatia üha laieneva tööhõivega, kui nad poleks nii üksildased, rahuldamatud, hirmul ja katki. Kui nad näeksid alternatiive. See aga oleks akadeemilis-meditsiinilis-militaartööstuskompleksile surmavalt ohtlik. Ja nii on kogu poliitiline spekter salameeli samal meelel, et seks on klassivõitluse vorm ja ihasid peab inseneerima, ainult tööjaotust konkreetsetel rindelõikudel valvatakse kiivalt.

Meedia kubiseb seksi ümber käivatest juttudest, aga just nimelt ümbernurgajuttudest ja vihjetest, sedagi valdavalt hoiatava alatooniga – aval iharus, siiras mõnu, anastamata armastus on süvenev tabu.

Viimastel aastakümnetel on põlisrahvaste õpetlased ja aktivistid hakanud üha söakamalt kõnelema, et erootilise elurikkuseta pole mõeldav kestlik suhe maaga. Et seksuaalse suveräänsuseta ei saa olla omakultuurset vaimsust, loovust, kogukonda, poliitikat, majandust. Et vabastatud, dekoloniseeritud armastus tähendab võimalust suhteid ette kujutada ja kujunda da ka kuidagi teisiti kui seksuaalšovinistlik radikaalne monopol[5] ette kirjutab: poiss ja tüdruk kohtuvad seisuse- ja eakohases olukorras, esitlevad teineteist vanematele, töötavad korralikul töökohal (eelistatult teadmusmajanduses), teevad paar korralikku last, panevad nad korralikku kooli ning elavad korralikult elu lõpuni.

Võiks öelda, et põlisrahvaste anastamata armastus on kväärivõitu, aga enamasti on see näiteks põllu- ja jahimajanduslike kaalutluste ja kombestikuga nii läbi põimunud, et säärased europrovintsiaalsed ebaajaloolised ebaüldmõisted on rohkem või vähem kohatud. Näiteks siuu päritolu akadeemiline õpetlane **Kim TallBear** peab tähendusliikke iharussuhteid mitmete meestega oma põlisidentiteedi mõnusaks pärisosaks.[6] Mõne põlismaalase ellu kuuluvad eriomased aastaajast või elujärgust tulenevad suhted, mõned harrastavad rituaalseid homo- või mitmikvahekordi. Anastamata maailma mahub palju erinevaid armastusi.

Foto: erakogu

Priit-Kalev Parts on pärandehitaja, väiketalunik, külakirjastaja. Tõlkinud käredama otsa tsivilisatsioonikriitikat (Pentti Linkola, Jem Bendell jt), avaldanud tekste keskkonnateemadel, lihttehnoloogiast, käsitööst ja käsitöölistest.

[1] *Douglas, M. 2003. Natural Symbols: Explorations In Cosmology.*

[2] *Inglehart, R.; Norris, P. 2009. The True Clash of Civilizations. – Foreign Policy, 04.11.*

[3] *Artz, S. 1998. Sex, Power And The Violent School Girl.*

[4] *„Küberteokraatia" mõiste olen laenanud Mary Harringtonilt. Lühidalt mõtleb Harrington selle all n-ö postbioloogilist ideoloogiat ja praktikat, mis vihkab kõige kurja allikana keha, „hinge vanglat", mida saab ja tuleb piiramatult ümber inseneerida. Harrington asetab selle vastu uhkusega „reaktsioonilise feminismi" mõiste, seistes individuaalse ja soolise erinevuse ning tööjaotuse eest. Vt Harrington, M. 2023. Feminism Against Progress.*

[5] *Kui näiteks turul on saada ainult üht marki limonaadi, on tegemist monopoliga. Kui aga janu loomulikul viisil kustutada ei saa, näiteks allikast või kraanist, nii et ainus võimalus on osta pudelivett, on tegemist radikaalse monopoliga. Mõiste pärineb Ivan Illichilt (1926–2002), keda mälestatakse ennekõike misjonivastase misjonäri ning argielu koloniseerivate institutsioonide ja kõikelaostava energiakasutuse kriitikuna.*

[6] *Kim TallBear peab armastuse dekoloniseerimisele pühendatud blogi (criticalpolyamorist.com) – sümboolselt ei kaunista selle avalehte mitte mõttesügav pea, vaid ahvatlevad naisejalad.*

KONTROLLIÜHISKONNA ASEMEL PAREM SEKS KÕIGILE

Nõusolekupõhine seksuaalkultuur ei tähenda, et intiimsusele pannakse päitsed pähe ja seksuaalsed naudingud allutatakse rangetele regulatsioonidele. Selline arusaam peegeldab patriarhaalse süsteemi hirmu olukorra ees, kus naised soovivad haarata kontrolli oma keha ja seksuaalsuse üle.

Kirjutas **Kristina Birk-Vellemaa**, illustreeris **Maris Tammer**

„Kas võiks olla vähemalt ü k s asi, mis on lihtne?! Näiteks seks," küsib keegi poolnaljaga mu seksikommunikatsiooniteemalisel koolitusel. Sest seksisuhtlus tundub kohmakas, hirmutav, haavatavaks tegev.

Võiks, aga ei ole. Sest mitte miski, mis pole universaalne ega mustvalge, ei saa olla lihtne.

Seksuaalsus on ühest küljest üldinimlik teema – inimesed on seksuaalsed olendid sünnist surmani, igaüks kogeb seda isemoodi ja ka väljendab oma seksuaalsust isemoodi. Ideaalses ühiskonnas on see võimaldatud, ehkki ka ideaal on ilmselgelt individuaalne. Seksuaalsusega seotud arutelud aga on keerulised ja mitmekihilised. Korraga laetud ja varjatud, naeruvääristatud ja häbistatud. Vaikusest, mis on seksi ja seksuaalsust ümbritsenud, on kohati saanud lärm. Selle lärmi sees on nii neid aspekte, mida üha rohkem avatakse (seksi normaliseerimine laiemalt, nauding, orgasm, sekslelud), aga ka neid, mida kiiresti vaigistatakse, sest ebamugav on. Üks olulisimaid ja samas tundlikemaid teemasid nende arutelude kontekstis on vabatahtlik seksuaalne nõusolek, mis on lahutamatult seotud partneritevahelise suhtlusega, aga ka seksuaalõiguste ja seksuaalkultuuriga ühiskonnas üldisemalt.

Hoiak, mis kitsendab nõusoleku andmise ja võtmise küsimuseks, teeb ühest poolest (enamasti mehest) võtja või saaja ja teisest poolest (enamasti naisest) andja.

Eestiski arutatakse nõusolekuseaduse küsimust nii eri ametkondades kui ka huvigruppides, sellest räägitakse seoses seksuaalharidusega ja aeg-ajalt tõstatub see ka meedias, kahetsusväärselt enamasti küll siis, kui kajastatakse seksuaalvägivalda. Seksuaalse nõusoleku tähendus ulatub aga kaugemale ja sügavamale juriidikast ja „juhtumitest". Juhtumitest jutumärkides, sest seksuaalvägivald ei juhtu, vaid seda tehakse.

HALLID ALAD JÄÄVAD

Mida aga napib, on avatud arutelu nõusoleku olemuse ja tähenduse üle, sest sageli põrkub nõusoleku käsitlemine seinaga, millel seisab küsimus: „Kas peame nüüd iga puudutuse jaoks allkirjastatud dokumenti küsima?" See ei ole avatus. Siit ei peegeldu suhtumine, et kõik pooled on võrdväärselt inimesed. Hoiak, mis kitsendab nõusoleku andmise ja võtmise küsimuseks, teeb ühest poolest (enamasti mehest) võtja või saaja ja teisest poolest (enamasti naisest) andja. Sellises kontekstis on keeruline luua ruumi arusaamale, et nõusolek on inimlikkuse ja eetilisuse küsimus, austava ja arvestava kohtlemise küsimus. Samuti on sellises kontekstis ebamugav arutleda halli alasse jäävate olukordade üle.

Seksuaalne nõusolek on turvaliste, hoidvate ja tervete suhete läbiv põhimõte, inimese autonoomiat, vabadust ja inimõigusi austava seksuaalkultuuri oluline osa.

Seksuaalne nõusolek (väga lihtsustatult öeldes) tähendab, et kõik pooled on tegevustega vabatahtlikult nõus – puudub manipulatsioon, ähvardamine, survestamine, soov mingeid tagajärgi vältida. Nõusolek on kontekstipõhine – annan nõusoleku siin ja praegu, sellele konkreetsele tegevusele. Näiteks nõusolek suudlemiseks ei tähenda vaikimisi nõusolekut ka rindade katsumiseks. Nõusolek on ka igal hetkel tagasivõetav, mis tähendab, et kui ma enam üht või teist tegevust ei soovi, annan sellest partneri(te)le teada ja tegevus katkestatakse. Kuna nõusolek kätkeb aga rohkelt nüansse, võib tekkida palju küsimusi ja küsitavusi. Näiteks kas siis, kui huultele suudlemiseks on antud selge nõusolek, aga sellele järgneb kaela suudlemine ilma selgelt väljendatud küsimuse ja vastuseta või veendumata, et vastus on antud survet tundmata, või partneri innuka kehakeeleta, on tegemist seksuaalvägivallaga?

See on keeruline küsimus, millele kategoorilise vastuse andmise asemel küsiksin hoopis vastu, milline on algataja kavatsus. Kas ta pöörab teise inimese reaktsioonidele tähelepanu? Kas teda huvitab, kuidas partner ennast tunneb? Milline on tegevuses osalenute võimudünaamika? Kas ühe inimese heaolu, toimetulek või positsioon sõltub teise omast? Milline oli suudluse mõju sellele, kelle kaela suudeldi?

Regulatsioonid ei kata kõiki nüanse ja see ei ole ka nende keskne eesmärk. Regulatsioonid ei kaota inimestevahelise suhtluse tähtsust. Suhtlus on vältimatu, et luua nõusolek ja veenduda vastastikuses heaolus ka pärast seksuaalseid tegevusi.

PATRIARHAALSE SÜSTEEMI VAIDLUSTAMINE

Seksuaalne nõusolek on turvaliste, hoidvate ja tervete suhete läbiv põhimõte, inimese autonoomiat, vabadust ja inimõigusi austava seksuaalkultuuri oluline osa. Nõusolek on eetilise seksi küsimus, mitte miski, mida on vaja, veendumaks, et ei tehta midagi kriminaalset.

Vastupidi kartusele, et seksuaalne nõusolek ning selle rõhutamine muudab suhted kammitsetuks ja ühiskonna kontrolliühiskonnaks, on nõusolek ja selle loomine hoopis jõustav, suhtlusoskust toetav, naudinguid võimaldav ja turvalisust võimestav. Jah, on ka ebamugav, aga ebamugavusest tullakse läbi ja õpitakse sellega toime tulema. Neil inimestel, kelle silmis on nõusoleku küsimine midagi hirmutavat, sest äkki öeldakse ära, soovitan ka mõelda, milline partner tahetakse olla. Kas enesekindluse maski taha peituv inimene, kes leiab, et ta lihtsalt peab olema nii vastupandamatu, et talle ei öelda ära, või enesekindel inimene, kes suudab olla selline partner, kellele äraütlemine on turvaline ja kes ei näe selles ohtu oma egole?

Nõusoleku põhimõtted on loomulikult ebamugavad ka patriarhaadile kui misogüünsele süsteemile. Nii on teekond nõusolekukultuurini aeglane ja okkaid täis. Raamatus „Down Girl: The Logic of Misogyny" kirjeldab filosoof **Kate Manne** misogüüniat kui ühiskondlikku karistusmehhanismi naistele, kes julgevad astuda vastu traditsioonilistele normidele, sealhulgas neile, mis puudutavad seksuaalset nõusolekut. Misogüünne (muidugi soobinaarne) süsteem eeldab, et meestel on õigustatud ootused ja nõudmised ning naiste ülesanne on neid ootuseid täita. Selles süsteemis näeb Manne ühtede ühiskonnaliikmete rolli olla inimandjad (*human givers*) ja teiste rolli olla inimolendid (*human beings*). Inimandjatelt oodatakse oma aja, tähelepanu, jaksu ja keha andmist selleks, et inimolendid saaksid rakendada oma potentsiaali. Ei vaja ilmselt pikemat selgitust, milline on inimandjate ja inimolendite sooline jaotus. Naisi, kes keelduvad inimandja rolli ja sellele esitatavate nõudmiste täitmisest või võtavad kontrolli oma aja, tähelepanu, keha ja seksuaalsuse üle, nähakse tihti kui süsteemi häirijaid, kes tuleb korrale kutsuda. Nõusolekukultuur, kus seatakse kahtluse alla meeste privilegeeritud positsioon, vaidlustab seega traditsioonilisi patriarhaalseid võimustruktuure. Ohtlik!

NÕUSOLEK ≠ EETILISED SUHTED

Filosoof **Amia Srinivasan** näeb nõusolekut mitmekihilise, piire kompava ja keerulise teemana.[1] Ehkki nõusoleku normaliseerimine ja jõustamine on oluline, et ühiskonnas märgatavat nihet tekitada, ei ole see kitsamalt piisav, tagamaks, et seksuaalsed suhted on alati eetilised ja võrdsed. Kuigi temagi tunnistab nõusoleku tähtsust, toob ta ka esile, et keskendumine pelgalt nõusolekule põhimõttel „jah/ei" võib varjata sügavamaid probleeme, mis on seotud võimu, sunduse, soonormide ja ebavõrdsusega seksuaalsuhetes. Nõusolek on vältimatu ja äärmiselt oluline eeldus eetilisteks (seksuaal)suheteks, kuid nõusolek iseeneses ei vii tingimata eetiliste või õiglaste suheteni.

Kuidas nii? Ühiskondlikud struktuurid, nagu patriarhaat ja kapitalism, kujundavad seksuaalseid soove ja valikuid. Näiteks võib keegi nõustuda seksiga, kuna tunneb ühiskondlike ootuste või majandusliku vajaduse tõttu survet, isegi kui ta seda tegelikult ei soovi. Sellisel juhul võib nõusolek olla antud, kuid see ei peegelda tõelist autonoomiat ega vabadust. Seesugused aspektid nõusoleku juures tõstatavad küsimuse, kui palju on nõusolek päriselt vabatahtlik, kuni me ei lammuta soonormidele tuginevaid ühiskondlikke skripte. Kas me oleme tõepoolest valmis austama ja toetama päriselt vabatahtlikku ja teadlikku nõusolekut, jätkates toimimist traditsioonilistes soomustrites „mehed nii, naised naa"? Mustris, mis tegelikult ei jäta ka meestele keeldumisruumi või suisa eeldab, et meestelt ei peagi küsima, sest mehed tahavad alati. Mustris, mis seob mehelikkuse testosterooniga ja testosterooni seksiga; allutuste, vallutuste ja kontrolliga.

Seksuaalne nõusolek ei ole pelgalt vormiline nähtus, vaid on sügavalt seotud inimese võimega kogeda seksuaalset iha, naudingut ja rahulolu. Seksuaalset naudingut võimaldab aga partnerite teadlik ja vabatahtlik osalus. Selle hindamiseks on loodud mitmeid mudeleid, kuid lihtsustatud mudelid jätavad liiga paljud nüansid arvestamata, keerukamaid mudeleid on niigi tõrksas meelestatuses aga raske vastu võtta. Seksuaalne nõusolek ei ole lihtne nagu tass teed – ei taha, ära joo. Mida sügavamale aruteludega minna, seda enam võib tekkida tunne, et teema jookseb ummikusse. Sageli näen aga nii koolitaja kui ka seksuaalnõustajana, et arutelu soovitakse laualt maha lükata veel enne, kui see õieti alatagi jõuab. Põhjused on erinevad, seksuaalsuhete müstifitseerimisest kuni soovini vältida seksikommunikatsiooniga seotud ebameeldivaid tundeid ja ebamugavaid olukordi. Nõusolekut on küll püütud lihtsustades „maha müüa" loosungiga, et nõusolek on seksikas. Aga kas see on seksikas sellele, kes algataja-na paneb end olukorda, kus võib kogeda äraütlemist või peab otsima sõnu? Mõistan, mis on olnud selliste loosungite taga, aga nõusolek ei ole seksikuse küsimus (ehkki see v õ i b seksikana mõjuda), vaid seksi eeldus.

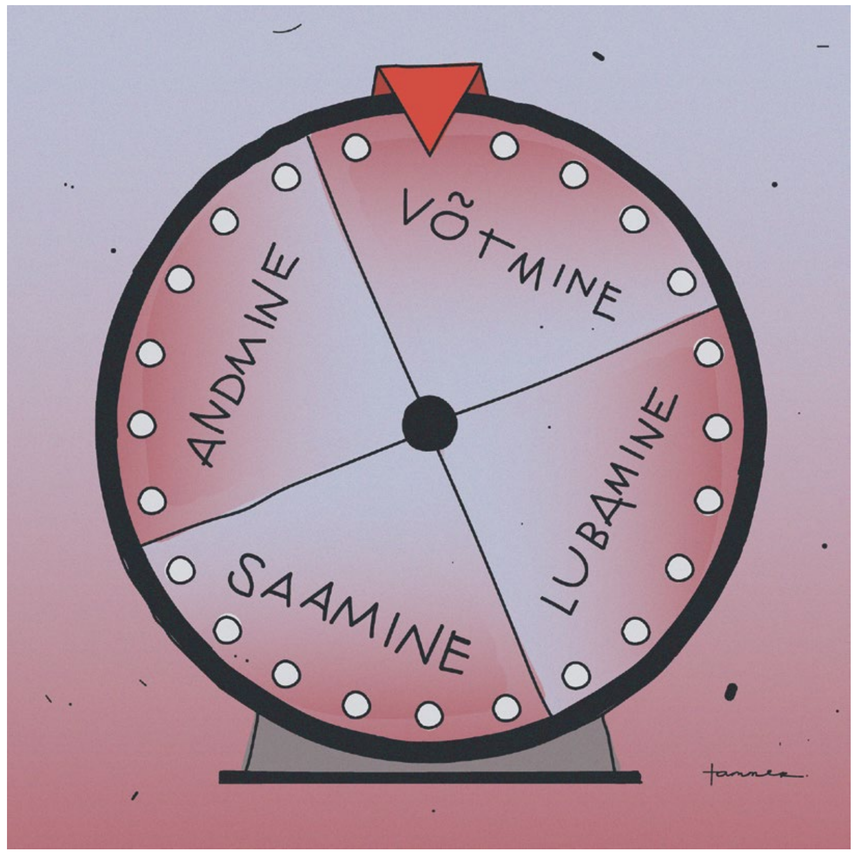

NÕUSOLEKU TAKISTUSED JA HÜVED

Üheks järjest enam kasutatavaks nõusoleku illustreerimise ja avamise tööriistaks on seksuaalkoolitaja **Betty Martini** loodud nõusolekuratas.[2] Martini käsitlus puudutab nõusolekut laiemalt, mitte vaid seksuaalses kontekstis. Ja see on ka kõnealuse mudeli juures oluline nüanss – nõusolek ongi laiem teema, mitte pelgalt seksuaalsesse konteksti puutuv. Harjutades seda väljaspool seksuaalset konteksti, muutub soovide ja ihade väljendamine ja piiride kehtestamine järjest mugavamaks ning suhtlusoskused paremaks ka seksiga seonduvalt. Nõusolekuratas jaotab nõusoleku neljaks põhikategooriaks: andmine, võtmine, saamine ja lubamine. Iga kategooria keskendub nõusoleku ja suhtlemise eri aspektidele, tuues välja selle, kuidas inimesed saavad oma vajadusi ja soove rahuldada viisil, mis austab nii enda kui ka partneri(te) piire ja nõusolekut. Väga lihtsustatult kirjeldades tähendab „andmine" partneri puudutamist nii, nagu puudutatav partner seda soovib; „võtmine" partneri puudutamist viisil, nagu puudutuse algataja seda soovib; „saamine" tähendab olla partneri puudutatud, nagu puudutatav seda soovib; „lubamine" seda, et partner puudutab lubajat partneri soovitud viisil. Kui panna see lihtsustatud selgitus küsimuste keelde, siis „andmine" kõlaks kui „Kuidas sulle meeldiks, et ma sind puudutan?", „võtmine" kui „Kas ma tohin sind sealt puudutada?", „saamine" kui „Kas sa puudutaksid mind sealt?" ja „lubamine" kui „Kuidas sa sooviksid mind puudutada?".

Kas nõusolek on seksikas ka sellele, kes algatajana paneb end olukorda, kus võib kogeda äraütlemist või peab otsima sõnu?

Martini mudel nõuab mõtestamist, süvenemist, arutlemist. See ei garanteeri nn hallide olukordade vältimist ega vastuolude puudumist. Aga nii on nõusolekuga üldisemalt. See ei ole lihtne. See nõuab mõtestamist, süvenemist ja arutlemist nii ühiskondlikul, kogukondlikul, sõpruskondlikul kui ka perekondlikul tasandil. Siiski aitab Martini nõusolekuratas illustreerida, et igal partneril on seksuaalsetes suhetes oma roll, agentsus, autonoomia, ning toetab ka selle jälgimist, et partnerite tegevus ja piiride oleksid omavahel kooskõlas. Mudeli eesmärk on jõustada nõusolekut, nii seksuaalset kui ka muid tegevusi puudutavat, ning muuta see suhete lahutamatuks osaks. Ühtlasi toetab ihade ja piiride uudistamine ning väljendamine loovat lähenemist olukordades, kus partnerite soovide vahel on vastuolud. Mida enam on tegevusi, mille vahel valida ja mida katsetada, seda rohkem on ruumi ka rahululuks. Mida kitsam on arusaam seksist ja seksuaalsest naudingust, seda kergemini kipub ka rahulolematus tekkima.

Harjutades nõusolekut väljaspool seksuaalset konteksti, muutub soovide ja ihade väljendamine ja piiride kehtestamine järjest mugavamaks ning suhtlusoskused paremaks ka seksiga seonduvalt.

Mitmetes tudengeid kaasavates uuringutes on analüüsitud seksuaalse nõusoleku peamisi takistusi ja hüvesid.[3,4] Mitte just üllatuslikult on takistusena välja toodud kommunikatsiooni konarlikkust, ebamugavaid tundeid ja seksiskripte.[5] Takistuste tajumisel nähakse ka soopõhiseid erinevusi. Naised toovad esile ebamugavust partnerile äraütlemise kontekstis ja sellega kaasnevat hirmu. Mehed selliseid takistusi ei maini. Ühe põhjusena näevad uurijad siin traditsioonilisi seksiskripte, mille põhjal oodatakse seksi algatamist rohkem meestelt.

Mida enam on tegevusi, mille vahel valida ja mida katsetada, seda rohkem on ruumi ka rahululuks. Mida kitsam on arusaam seksist ja seksuaalsest naudingust, seda kergemini kipub ka rahulolematus tekkima.

Hüvedena tuuakse välja aga ootuste selgust, partnerite vastastikust tundmaõppimist, sügavamaid suhteid ja paremat seksi, kusjuures siin vastused sooliselt palju ei erine. Takistusi ja hüvesid uurides ning mõistes saame pöörata tähelepanu just sinna, kus enim väljakutseid ja võimalusi nähakse. See aga eeldab, et jõuame ühiskonnana üleüldse arusaamani, et kellelgi ei saa olla seksuaalselt privilegeeritud positsiooni, ning käsitleme seksuaalset nõusolekut kui võimalust vabaduse ja võrdsete suhete jõustamiseks.

Foto: erakogu

Kristina Birk-Vellemaa on sekspositiivsest ühiskonnast unistav seksuoloog ja feministlik antropoloog.

[1] *Srinivasan, A. 2021. The Right to Sex.*
[2] *Martin, B.; Dalzen, R. 2021. The Art of Receiving and Giving: The Wheel of Consent.*
[3] *Hirsch, J. S.; Khan, S. R.; Wamboldt, A.; Mellins, C. A. 2019. Social Dimensions of Sexual Consent Among Cisgender Heterosexual College Students: Insights From Ethnographic Research. – The Journal of Adolescent Health, nr 64 (1), lk 26–35.*
[4] *Edwards, J.; Rehman, U. S.; Byers, E. S. 2022. Perceived barriers and rewards to sexual consent communication: A qualitative analysis. – Journal of Social and Personal Relationships, nr 39 (8), lk 2408–2434.*
[5] *Gagnon, J. H.; Simon, W. 1973. Sexual Conduct: The Social Sources of Human Sexuality.*

Foto: Emi Kask

Maris Tammer on graafiline disainer ja illustraator.

kraabi oma initsiaalid
geodeetilisse punkti
kanalisatsiooniluuki
kruusakivvi pargipinki
linnaosalehte
elektrijuhtmeile
äärekivvi veetorru
trammiistmenahka
Elo Valner
Septembris Värske Rõhu
aastatellimus 15€!
tellimine.ee/varskerohk

MÜÜRILEHT

SÄDELUST, BRAVUURI JA ROHKEM RUUMI

Mis toimub Eesti *drag*'i-maastikul? Vintage diiva Delfi Oraakel, konservatiivide peletaja Helmehirmutis, Baltic Drag King 2023 tiitliga pärjatud dändist Dykeonaut ja piimaautost välja karanud Temake räägivad.

Intervjuu lavastuse „Siinpool sood" *drag*-kunstnikega. Küsis **Helena Aadli**

Istume koos ühel augustilõpu neljapäeval. Minu ees on valdavalt Tartus tegutsevad *drag*-kunstnikud **Delfi Oraakel**, **Helmehirmutis** ja **Dykeonaut** ning tallinlane **Temake**. Peale kväärikogukonda kuulumise seob neid osalemine Eesti esimeses *drag*-esinejate lavastuses „Siinpool sood", mis on sündinud koosloomena. Projekti käivitajad **Mikk Lahesalu** ja **Elisabeth Staak** on hoolitsenud selle eest, et lõppsaaduse kõrvale oleks lisatud ka *drag*'i-kultuuri kontekst, mida on aidanud välja tuua lavastusele eelnenud ürituste jada, mille hulka kuulus ka näiteks mängleva soolisuse ajaloo loeng, lektoriks ei keegi muu kui *drag*'i-ikoon **Helgi Saldo**! Lavastaja **Elina Masing** lõi lauale oma koreograafiataju, aidates siduda etteasted terviklikumaks ja rõhutada igaühe omapära. Juba mainitud *drag*-artistidele lisaks teevad lavastuses kaasa rabavad ja eriilmelised **Anu the Drag Queen**, **Labia Koidula**, **Molly Matrix** ja **Oleandro**.

Temake: „Kuigi esinen drag'is üsna feminiinsena, siis ma ise sellega ei suhestu ja eelistan väljendit drag-kunstnik, kuna see on mittebinaarne ja juhib tähelepanu asjaolule, et see on kunst."

Lisaks sädelusele ja bravuurile, mida kohtab lavalaudadel otse loomulikult küllusliklult, löövad projektis särama kontekstitundlikkus ning mittebinaarsuse ja mitmekesisuse tähistamine. Ja muidugi asjaolu, et iga *drag*-kunstnik on meikar, juuksur, kostüümikunstnik jpm ühes isikus! Juba ainuüksi grimm ja kostüümid on etendusel ahhetama panevad, rääkimata tervikust, mis ei oleks täiuslik ilma publiku valju kohaloluta.

Helmehirmutis: „Mulle meeldib RuPauli öeldu, et sünnitakse paljana, kõik ülejäänu on drag."

Ometi tajub *drag*'i puhul endiselt rohkesti eelarvamusi ja valestimõistmist, mis on loomulikult seotud nii meie valitsevate arusaamadega soost ja soorollidest kui ka sellega, et *drag*'i nähakse millegi marginaalse ja ebaolulisena. Seetõttu võivad *drag*-kunstnikud jääda neile vajaliku toeta. Lahates olukorda Eesti *drag*'i-skeenel, ei pääse loomulikult maailma kuulsaimast *drag queen*'ist **RuPaulist**, muredest ega ka suurtest unistustest. Asume asja juurde!

Alustan pärimist alustaladest. Mida on *drag*'i-kogukond teile andnud?

Temake: Ütleksin, et *drag*'i-kogukond on andnud palju häid sõpru. Eesti *drag*'i-skeene puhul on eriline, kui toetav on kogukond – me kõik oleme üksteise suurimad fännid. Nii tore on kaasa elada ja näha esinemistel, mida teised on välja mõelnud. Kui vaadata näiteks „RuPaul's Drag Race'i" – millel on metsikult suur mõju *drag*'ile, kuna see on kõige *mainstream*'im –, siis seal on kesksel kohal konkurents ja üksteisega võistlemine. Ma imestan, et meil nii ei ole, aga samas, miks peakski, me kõik oleme erinevad kunstnikud ja teeme oma asja.

Temake. Foto: Peroksiid

Helmehirmutis: Ma tunnen, et enne *drag*'i ei olnudki mul kogukonda. See on pakkunud mulle tuge ja võimalusi ning andnud julgust avastada näiteks sooteemasid. Olen alati olnud valjem ja värvilisem kui teised inimesed ruumis, laval saan seda välja elada. Olen saanud ka julgust ja oskusi, et ennast veelgi avada.

Dykeonaut: Jah, see on andnud kuuluvustunde. Enne olin samuti kväärikogukonnas aktiivne, aga *drag* on andnud veel ühe väljundi ja viisi, kuidas seda toetada.

Delfi Oraakel: Viimase kuuga on minu jaoks selgeks saanud, et kogukond on *kõik*. Kogukond on Eestis tihe, eriti Tartus – me esineme koos, teeme kostüüme koos, viime taarat koos. Me sööme ja joome koos, oleme üksteisele olemas.

Kui mõtlete teiste riikide peale, siis mis on Eesti *drag*'i-skeene eripära?

Helme: Kui esimest korda Lätis esinemas käisime, oli mul tunne, nagu oleksin ameeriklane. Olime seltskonnaga nii palju ekstravertsemad ja valjemad, jõime tagareas viskit ja üritasime ruumi elama panna, kuna publik istus ning vaatas vaikselt ja tõsiselt kunsti. Eestlased peavad end suurimateks introvertideks, aga see medal läheb küll Lätti.

Temake: Eesti ringkond on noor ja suurem buum on toimunud viimase aastakahega. Mulle on jäänud mulje, et meil on rohkelt *erinevaid drag*-kunstnikke, Lätis ja Leedus on skeene väiksem, Soomes jälle muidugimõista suurem.

Dykeonaut: Tartu *drag* on tõesti viimase kahe aastaga plahvatanud. Eelmine aasta oli vähemalt kümme debüüti (kaasa arvatud mina, Helmehirmutis ja Temake), mida on väga palju! Eesti *drag* ei ole unikaalne, aga võrreldes USAga, kus *drag* on eksisteerinud aastakümneid, on see siin väga DIY. Kui USAs on sellel eraldi kultuur ja baarid, siis meie peame kõigega ise hakkama saama. Meil pole eraldi inimesi, kes teeksid näiteks kostüüme või parukaid ainult *drag*'idele. Oleme väga *underground*, laiem *drag*'i-kultuur eksisteerib Eestis lihtsalt seetõttu, et inimesed tahavad seda teha. See pole siin kaugeltki mingi ärivõimalus.

Temake: Lisaks Tartule on ka Tallinnas palju uusi *drag*-artiste tekkinud, põhjuseks algajatele suunatud üritustesarjad, näiteks House of Pedestriani *drag*'i-kool (*2023. aasta oktoobris alustanud sugusantide kõrgkool* – H.A.). See on platvorm, mis võimaldab inimestel turvalises ruumis katsetada, sellel on olnud plahvatuslik mõju.

Helme: Pärast Tartu esimest *drag brunch*'i vestlesin ühe paariga, üks neist oli eestlane ja teine austraallane. See oli nende esimene kogemus meie skeenega. Nad ütlesid, et meie kogukond on siiram ja südamlikum, võrreldes riikidega, kus *drag* ja produktsioon on suurejoonelisemad. Siin tehakse kõike rohkem inimeselt inimesele.

Dykeonaut: Mujal maailmas on ülekaalus *drag queen*'id – nad on üritustel peaesinejad ja alati ette tellitud, *drag king*'ide nähtavus on maailmas tunduvalt halvem. Eestis ja Lätis on *drag*-artistide sooline vahekord rohkem paigas. Muidugi on probleeme – koosseisud võiksid olla veelgi võrdsemad. Kogukonnaüritused on siiski väga mitmekülgsed, seal näeb kõike *queen*'idest ja *king*'idest *creature*'iteni välja.

Delfi: *Drag*-kuningad peavad tegema kolm korda rohkem tööd kui -kuningannad. Kui nad võtavad korra käe pulsilt, siis tasakaal ja võrdsus hakkavad lagunema, seda peab pidevalt jälgima.

Mulle tundub kõrvalt vaadates, et skeene noorust arvestades on see siin tõesti mitmekesine. Nii palju vahepealsust! Kuidas te mõtestate seda, et kuningannad saavad kuningatest rohkem tähelepanu?

Dykeonaut: Nii palju, kui ma välismaa puhul tean, on tegu lihtsalt seksismi ja naistevihkamisega. *Queen*'id on enamasti *cis*-geimehed ja see mõjutab palju – neil on tunduvalt lihtsam saada kutseid esinemistele kui naistel, kes on *drag queen*'id.

Dykeonaut: „Sa võid olla hetero, kes teeb drag'i, aga sa ei saa seda teha, mõistmata seda kogukonda ja kultuuri. Minu jaoks ei ole see drag, kui suvaline jorss paneb Playboxil kleidi selga."

Helme: Jaa, just. Ma usun, et vastus on patriarhaat. Heterote meelest on mees, kes paneb kleidi selga, põnev ja tabu ühel ajal. Kui naine paneb näiteks ülikonna selga, ei ole see sama – sel juhul tüdrukud lihtsalt teevad midagi.

Temake: Ma olen kuulnud, et inimestel on veider kinnisidee seoses muutumisega, mis toimub tänu meigile ja parukale. Suhtumine stiilis: „Ma poleks kunagi arvanud, et ta on mees!" Tahetakse näha seda, et *drag*'i tegevad inimesed *pass*'iksid ehk siis, et nad saavutaksid teiste silmis mehele või naisele stereotüüpselt omistatava keha, omadused või rolli olenemata nende sündimisel määratud soost, ja nende esitatav sugu oleks üheselt mõistetav. Kuningaid kritiseeritakse tihti, öeldes, et nad lihtsalt joonistavad vuntsid ette ja see on kõik. See ei ole tõsi – me paneme kõik sinna palju tööd sisse, vahet ei ole, mis soost sa oled või keda kehastad!

Dykeonaut: „Tahaksime Eestisse drag'i-kogukonna jaoks suurt ja vana mõisa, kus meil oleksid oma õmblusstuudio, garderoobid, venue, baar."

Ma tunnen, et mõistel „drag queen" on veidrad konnotatsioonid – kuigi esinen *drag*'is üsna feminiinsena, siis ma ise sellega ei suhestu ja eelistan väljendit *drag*-kunstnik, kuna see on mittebinaarne ja juhib tähelepanu asjaolule, et see *on* kunst. Sugu on tõesti mingis mõttes selle kese, aga see on palju laiem kui mingist soost inimene kehastamas mingit teist sugu.

Helme: Kui toome sisse kuningad ja mittebinaarsed, läheb asi inimeste jaoks keeruliseks.

Dykeonaut: „Drag Race" on küll *drag*'i platvormina edasi viinud, aga väga lünklikult – paljud arvavad, et *drag* on ainult see, mida telekast nähakse. Nad hakkasid alles hiljuti mittebinaarseid ja transinimesi esile tõstma. Tunduvalt raskem on panna inimesi laiemalt nägema, mis see kogukond ja *drag* olla võivad, kuna „Drag Race" on kehtestanud mingi standardi ja väga palju peab tööd tegema, et avastada, mis väljapoole jääb.

Delfi: Baasküsimuses nõustun, et juured on patriarhaadis ja naistevihkamises. Sensatsioonilisena nähakse ainult meest riietumas naiseks, see on mingil määral alandav, mitte vastupidi. Me üritame seda muuta!

Jah, eksisteerivad ju ka *drag thing*'id ja *creature*'id, ei pea isegi inimeseks kehastuma. Teie lavastuses oli ka näiteks kapsauss või kuidas iganes keegi seda kutsub. Ma hakkan Dykeonauti sõnasabast kinni ja laiendan küsimust: mis kõik võib olla *drag*? Nimetage.

Helme: Mis iganes kunst, mida sa tahad laval teha. See on imelik, kui keegi, kes pole osa kogukonnast, hakkab *drag*'i tegema. Samas mulle meeldib RuPauli öeldu, et sünnitakse paljana, kõik ülejäänu on *drag*. Iga riideese on valik, mis ütleb midagi sinu kohta, ja sugu on lihtsalt ühiskondlik konstruktsioon.

Delfi: *Drag*'i-tegemine on mu peamine sissetulekuallikas ja olen Eestis üks vähestest. See ei aita mul veel absoluutselt arveid maksta, aga on ainuke asi ülikooliõpingute kõrval, millele end pühendan. Ma elan selle nimel, ma ei mõtle enda isiklikele vajadustele, vaid sellele, kuidas ma saan Delfi *persona*'t edasi viia. Kuidas leian paremaid kostüüme, rohkem kingi, kuidas saan end füüsiliselt arendada, et oleksin parem esineja, kuidas saaksin rohkem aega panustada. See on minu jaoks kõikehõlmav eluviis.

Dykeonaut. Foto: Peroksiid

Temake: Jah, *drag* on võimalus teha laval ükskõik mida. Enne oma esimest esinemist jõudsin üles lööduna esinemiskohta ja mul oli meeletult ebamugav, kuna tundsin, et ma pole mina ise, midagi on väga valesti. Kui läksin lavale ja kuulsin, kuidas rahvas elab kaasa ja kiljub, siis mul käis klikk peas ära – see ei olegi mina, see ongi midagi muud. See oli metsikult vabastav kogemus – arusaamine, et saan teha kõike, mida ma ei saa teha oma igapäevaelus. Saan olla ükskõik mis soost, mis iganes tegelane, ma ei pea olema isegi inimene, võin olla toode. Olin esimesel esinemisel piimapakk!

Dykeonaut: See on minu jaoks sama lai küsimus kui „mis on kunst". Tähtis on, et see on üdini kväär. Sa võid olla hetero, kes teeb *drag*'i, aga sa ei saa seda teha, mõistmata seda kogukonda ja kultuuri. Minu jaoks ei ole see *drag*, kui suvaline jorss paneb Playboxil kleidi selga. Tõsi, see on definitsiooni poolest *drag*, aga kui see ei ole seotud kväärikultuuri – meie eludega –, on see lihtsalt ristriietumine.

Võib-olla on õige hetk küsida ka üks lugejaküsimus. Maie ja Silvi sarjast „Vanad ja kobedad" – õnn või õnnetus?

Delfi: Lapsena mõtlesin, et kes need diivad on! Arvasin, et need on kaks bioloogilist naist!

Helme: Ma pole sellele sügavamalt mõelnud, aga peaksime filmiõhtu tegema… Õnn, sest kui oled ohtlikus olukorras, saad neile viidata ja öelda: „Kas sa neid ei tea? Ma olen samasugune!"

Teema jätkuks, ma juba küll aiman vastust, aga küsin siiski, mida te arvate lavaka *drag*'i-lavastusest „Identiteedikabaree"? Kuidas te sellega suhestute?

Temake: „Identiteedikabaree" on väga muljetavaldav. Samas kui tavainimesed käivad lavaka *show*'d vaatamas ja lähevad siis päris *drag*'i-lavastusele, võib neil meelest minna, et need ei ole sama kaliibriga. *Drag*-kunstnike ja lavaka võimalused on nii erinevad. Ühtlasi on see lavastus tehtud kursuse osana, aga on kahju, et ei õpetata, mis on *drag*, kust see tuleb ja miks seda tehakse. Tahtsime pakkuda lavastusega „Siinpool sood" just konteksti, miks see nii oluline on.

Dykeonaut: Sarnane olukord on ka *vogue*-tantsuga – tihti jääb taust andmata, kväär lükatakse kõrvale, öeldakse, et see on lihtsalt tants. Aga neid ei saa kuidagi eraldada.

Temake: Mis ei tähenda seda, et need, kes pole kväärid, ei tohiks *vogue*'i tantsida, aga seal peab olema arusaam kontekstist ja austus selle vastu.

See on oluline asi, mis välja öelda. Minu jaoks moodustas lavastuse „Siinpool sood" vaatamiskogemusest väga suure osa see, et olete kõik ise, käed rakkus, oma kostüümid meisterdanud. See teeb kogu asja palju erilisemaks, loob sügavama kokkupuute *persona*'ga. Aga mida see teie jaoks tähendab, et teete ise meigi, kostüümid, soengu?

Delfi: Vahel inimesed ei tea seda, et me teeme kõike ise. Näiteks mu korterikaaslasest *drag*-kuningal **Will Hungil** on sõpru, kes küsivad, miks meil nii kaua läheb – teete kiire esinemise ära, aga mis kala sellega on, *what's the big deal*? Nad ei ole mõelnud, et teeme esinejatena ise grimmi, parukad, kostüümid, katame need kivikestega, mõni teeb isegi kehale proteese. See on uskumatu ajahulk, mis kulub kostüümile, mida kantakse vaid mõned korrad. Loome lisaks ka koreograafia, helifailid, anname valgustehnikule suunised.

Temake: Inimesed näevad meid laval viis minutit, aga sellele eelneb mitmeid nädalaid ja terve esinemispäeva kestev

jätkub >

< eelneb

ettevalmistus, teen ainuüksi meiki kolm tundi. See, et teeme neid asju ise, annab palju vabadust ja peab olema leidlik. Minu lemmikmaterjal on papp, mis aitab sul olla ükskõik mis! Ja kui Pakendikeskus saaks meid sponsoreerida, oleks väga tore.

Me aitame ka üksteist ja igasugune abi on kasulik. Lavastuse „Siinpool sood" puhul oli arendav üheskoos töötada ja mõelda asju välja – meie kunstnik **Linda Mai Kari** aitas näiteks tehniliste lahendustega. Projekti käigus saigi realiseerida ideede potentsiaali nii hästi, kui see võimalik oli.

Helme: Kui kõik ei oleks meie enda võimuses, ei oleks ma *drag*'iga alustanudki. Tiimis pead sa pidevalt millegi eest seisma, see tundub hirmus.

Delfi: Me tunneme suurt uhkust, et teeme kõike ise. Muidugi võiksime osta kõik asjad poest, aga millegipärast tahan ma 70 tundi käsitsi oma rinnahoidja külge litreid tikkida… Me õpime *drag*'i tehes väga palju oskusi, mis on tavaelus täiesti kasutud, aga see on meie eriala juures miski, mille omandame, ja see on kvaliteedimärk.

Kui teil oleks piiramatult vahendeid ja abilisi, kas see oleks enam see? Mis saama hakkaks, mida te korda saadaksite?

Helme: Palkaks kvääre ja maksaks kõigile õiglast palka.

Delfi: Ühenaise-*show* Estonia laval.

Dykeonaut: Ma tahaks tulega mängida ja midagi põlema panna.

Temake: Ma oleks peatamatu. Ainus piirang oleks aeg, mis kuluks enesearengule.

Delfi: Aga nii kaoks mõte ära. Muidugi me kirume, et meil pole piisavalt raha ja kivikesi, tahaksime paremat õmblusmasinat, mis teeks siksakki ja õmbleks läbi vatiini, aga väljakutsed tõukavad meid edasi. Tahtsin lavastuse „Siinpool sood" jaoks suurt sulgedest lehvikut, mis maksis 600 eurot, aga leidsin lahenduse, mis läks lõpuks maksma vaid 30.

Helme: Rahanappus lisab asjale vürtsi.

Dykeonaut: Ma jagaksin ka üht unistust. Tahaksime Eestisse *drag*'i-kogukonna jaoks suurt ja vana mõisa, kus meil oleksid oma õmblusstuudio, garderoobid, *venue*, baar.

Delfi: Jah, Müürileht, aidake meil *drag*'i-mõis püsti panna!

Loodetavasti kohtume järgmine kord siis mõisas! Aga räägime teist. Nagu Helme mainis, on kõik *drag*. Mis lahutab teie isiksust ja *drag persona*'t, kui nende vahel üldse on enam piiri?

Delfi: Nimi Delfi oli lihtsalt mu hüüdnimi, mida kasutasin oma esimesel esinemisel 2021. aastal. See jäi. Kas see on alati mu sees olnud või on nimi mind voolinud? Ei tea. Delfi Oraakel klapib mu *drag*'i-esteetikaga – veidi *vintage* glamuurne daam. Nii *drag*'is kui ka väljaspool olen mittebinaarne, mul ei ole kunagi olnud sidet kindla sooga. Kõik on kokku sulanud ja mind ei eksisteeri ilma Delfita. Ma ei mäleta, millal ma viimati oma sünninime kuulsin, see kriibib kõrvu!

Temake: Algul olin kaitsev, tahtsin enda isikut ja *drag persona*'t lahus hoida. Kartsin, et teised saavad teada, ja pelgasin, et kui see välja tuleb, on mul vähem vabadust ja ma ei saa enam laval kõike teha – siis olen uuesti Mikk, kes teeb mingeid asju. Tänu kogemusele ja *persona* tundmaõppimisele olen saanud teha palju asju *drag*'i kaudu – arvasin, et seda ei juhtu kunagi. Näiteks käisin väiksena näiteringis, mingist vanusest alates ma ei suutnud enam esineda, kartsin, et see jääbki nii.

Kõige lõpuks olen see ikkagi mina, kes esineb, ja see on enesekindlust kasvatanud. Nüüd teavad paljud, et olen Temake, ja ma ei karda seda, ma saan veel kaugemale minna. Aina rohkem tahaks tuua Temakest oma igapäevaellu.

Helmehirmutis. Foto: Peroksiid

Dykeonaut: Neon Blackil (*kvääriüritustе sari Tartus* – H.A.) olin *femme drag*'is. Mul oli eriti mimmu tuju – panin sukad jalga ja kontsad alla, see oli erakordne juhtum. Ja siis mind ahistati. *Femme*'e nähakse, nagu nad eksisteeriksid kellegi teise jaoks – kui ta on niimoodi välja tulnud, siis ta ju tahab tähelepanu.

Delfi: Nõusoleku küsimus tuli Tartu Pride'i nädalal vägagi välja. Ülipalju oli mammisid, kes oma Samsung Galaxy S20ga nurgas filmisid, blokeerisin neid oma vihmavarjuga. Kui nad oleksid küsinud, oleksin kindlasti tahtnud pilti teha. Üks inimene küsis hiljem koos fotot tehes toredalt, et kas ta võib käe ümber mu piha panna. Ja olin nii tänulik – mitte keegi ei küsi! Hiljem järelpeol üks vaevu tuttav lähenes mulle, laksas mu perset ja alles siis ütles tere. Inimesed kaotavad igasugused kombed, kui nad näevad *drag*'e, eriti siis, kui neil rohkem nahka paistab. See ei anna kellelegi absoluutselt õigust, aga see õigus võetakse, arvestamata meie kehade, soovide, hirmude ja lootustega.

Delfi Oraakel: „Inimesed kaotavad igasugused kombed, kui nad näevad drag*'e, eriti siis, kui neil rohkem nahka paistab. See ei anna kellelegi absoluutselt õigust, aga see õigus võetakse, arvestamata meie kehade, soovide, hirmude ja lootustega."*

Seal toimub mingi huvitav seksualiseerimise, misogüünia ja topeltstandardite lõikumine. Huvitav teema, mis kaardistab ära paljud valupunktid. Kas seal võib veel midagi olla, mis on suunatud just *drag*'i vastu?

Delfi: Kuna oleme kostüümides esinejad, oleme nende jaoks nagu külanarrid – inimesed tunnevad, et nad on meist üle.

Temake: See võib olla kostüümis olemise element, jah, mis inimesi intrigeerib. Nägin hiljuti Limpa maskotti, mõõdujad haarasid teda ninast ja katsusid igalt poolt, mul tõusid ihukarvad püsti. Ma oleks ise nii vihane, kui oleksin seal sees.

Kusjuures meenub, et olin Temakest korduvalt laval näinud, aga ei viinud teda kokku ta kodanikunime ega näoga. Minu meelest on vaimustav, et niiviisi saab luua ühisesse ruumi mitmeid isikuid. See võiks ka lahendada meie iibeprobleemi. Siinkohal on hea küsida, missugust poliitilist võitlust te peate, kui peate. Millistele ühiskondlikele valupunktidele osutate?

Dykeonaut: Ma üritan võidelda kõikide hierarhiate vastu. Lava on minu jaoks koht, kus saan oma maailma luua ja ümbritsevast põgeneda. Kulisside taga tegelen pigem kvääri-kogukonna edendamise ja poliitilise poolega, olen Peemoti keskuses (*LGBTQ+ kogukonnakeskus Tartus* – H.A.) vabatahtlik. Laval teen oma Meie Meest ja LMFAOd, aga poliitiline olemine ei ole eraldi eesmärk.

Temake: *Drag* on hea tööriist ja vahend, millega võimudünaamikaid analüüsida ja reageerida ühiskonnas toimuvale. Küsimusi küsida, paralleele tuua. Täpselt enne mu EKKMi piimanumbrit tuli välja see problemaatiline lastetute naiste küsimustik, mida Isamaa rahastas. Enne tahtsin lihtsalt olla piimapakk, aga nägin siin võimalust esinemisega sügavamale minna. Mõtlesin juurde meditatsioonid – laused, mida kasutasin, olid inspireeritud nõukaaegsetest propagandaplakatitest. Üritasin mõtestada, mis tagajärjed on sellel, kui mõtleme inimestest või loomadest kui ressursist, kui ainuüksi toiduallikast või vahendist, millega iivet kasvatada.

*Temake: „*Drag *on hea tööriist ja vahend, millega võimudünaamikaid analüüsida ja reageerida ühiskonnas toimuvale. Küsimusi küsida, paralleele tuua."*

Delfi: See on üks põhjus, miks ma Temakesele väga alt üles vaatan! Iga tema number on läbimõeldud ja sõnumiga. „Maiu on piimaautot" olen näinud viis korda, iga kord on rahvas hulluks läinud! See peaks olema telekas ja veebisaitidel, märgitud ära kooliõpikutes!

Mina tahan lihtsalt ilus olla, teha oma *show*-tüdruku asja, tahan olla glamuurne ja vanamoodne. *Drag* on sisult niikuinii poliitiline. Ajaga olen mõistnud, et saan kasutada oma platvormi poliitilistel eesmärkidel, olla solidaarne näiteks *drag*-kuningatega. Mikrokuulsusena on mul mõjuvõimu umbes kolmekümne inimese üle ja kui mul endal ei ole sõnumit, võimendan teiste omasid.

Helme: Olen samas paadis Delfiga. Tunnen end mugavamalt kogukonda toetades. Kooliajal pidin pidevalt võitlema idiootsete asjade vastu ja enda eest. Vahel tahaksin olla inimene, kellel on tugevamad seisukohad ja kes jaksaks millegi eest seista, tunnen end siin süüdi. Ilmselgelt ma toetan kvääride ja transinimeste õigusi, loomulikult *fuck* genotsiid. Aga ma pole kindel, kuidas seda oma kunstis väljendada. Sageli võiksin midagi öelda, aga mõtlen, kas on mõtet olla vaenulik ja oma ellu konflikti tekitada. Pigem on kasulik, et olen pede ja räägin oma elukogemusest.

Kõik noogutavad.

Ma usun, et see süütunne on miski, millega paljud saavad samastuda, ja kui inimene tegeleb ellujäämisega, ei olegi mõistlik võtta aktivisti rolli. Minu arvates on hea endalt küsida, mis on need pehmemad vormid, mis on need minu viisid, kuidas saan asjadega tegeleda. Kõik viisid ei ole kõigile ja eri tasandid on vajalikud.

Temake: Olen nõus – *soft power* on väärtuslik. Kui tuled lavale ja näitad, mis su sees toimub, siis inimesed tajuvad seda ja suhestuvad ning näevad sinus ennast. Ja see on nii oluline.

Delfi: Mul oli üks koolikaaslane, kes ei mõistnud mittebinaarseid inimesi – ta arvas, et see on mingi pask, mille liberaalid välja mõtlesid. Aga ta nägi, kuidas olin ebakindel ja kuidas kasvasin tänu *drag*'ile – see aitas tal mittebinaarseid inimesi mõistma hakata. Vahel on vaja kerget kokkupuudet, et nad näeksid, et oleme ka inimesed.

Uskumatu ikkagi, et inimesed peavad jätkuvalt aitama end humaniseerida… Kaas-*drag* Oleandro mainib lavastuse kavatekstis, et *drag*'i tehes juhtub midagi ta psüühikaga. Mis selle psüühikaga teie meelest *drag*'i tehes õigupoolest juhtub?

Delfi: Ma olen õnnelik ja elan olenemata numbrist sisse. See võib muutuda ka väga mehaaniliseks. Nüüd liigume paremale ja siis vasakule – PÕÕRE! Ma unistan sellest, kuidas olen etenduses nii sees, et hakkan keset lava lahinal nutma, pisarad voolavad ja ma esinen edasi. Kusjuures, mulle on korduvalt öeldud, et inimesed nutavad mu esinemistel, samal ajal kui mina keskendun tehnilisele poolele. Lavalt ära tulles ei ole ma kunagi õnnelik, mõtlen, et see oli kõige halvem asi *ever*, kuidas ma julgesin midagi sellist kodust välja tuua! Aga siis meenub, et ma olen elusid muutnud.

Temake: Suhestun enesekriitikaga väga. Esinemine on hästi vabastav ja lõbus, aga see on siiski ärevust tekitav situatsioon. Adrenaliin ja psühholoogiline kompott, mis aktiveerub, on põnevad asjad, mida kogeda! Ja kiljuva publikuta seda ei oleks.

Helme: Laval on küll tore, aga enesekriitika tuleb kiiresti – vaatan mõnda videot ja näen, et taustal on üks inimene, kes parasjagu ei naerata, ja olen selle pärast kurb. Tänu lavastusele „Siinpool sood" oleme kavasid nii palju läbi teinud ja hiljem analüüsinud, et olen nüüdseks neutraalsem. Enne oma soolot tahaks küll oksendada, aga pärast ei ole enam närvi sees ja hoopis lõbutsen.

Delfi Oraakel. Foto: Peroksiid

Milline võiks olla strukturaalne tugi, et *drag* saaks õitseda?

Delfi: Eestis on väga vähe esinemisvõimalusi ja peame neid ise looma. Ürituste korraldamisel tegeleme absoluutselt kõigega – koha rentimise, valguse, heliga jne – ja see on väga kulukas. Sooviksime, et asutused ja üritusepaigad, kellel on võimalik ise odavamalt programmi teha, töötaksid meiega koos.

Dykeonaut: Tartu Pride'il oli väga tore Eesti *drag*'ide kokkutulek, kus arutasime, mida sooviksime; mis on murekohad. Üritusekohtade teema tuli tugevalt välja. Tartu ja Tallinna ööklubides on meeldiv esineda, aga tahaks ka käia näiteks Eesti väikekohtades. Selleks on tarvis inimesi, kes huvituvad sellest või on vähemalt avatud. Me kõik oleme väga tänulikud Elisabethile ja Mikule, kes projekti „Siinpool sood" alustasid… Raha on ka tore. Ja palun anke Tartu *drag*'ide kostüümiladu!

Temake: Tallinnas on vähe kohti, kus esineda saab, ja enamasti sõltub meie tasu 100% piletimüügist. See on suur lisapinge. *Drag*'i õitsemiseks oleks tarvis, et institutsioonid, mis raha jagavad, oleksid teadlikud nüüdiskultuurist ja alternatiivsetest kunstivormidest.

Helmehirmutis: „Sageli võiksin midagi öelda, aga mõtlen, kas on mõtet olla vaenulik ja oma ellu konflikti tekitada. Pigem on kasulik, et olen pede ja räägin oma elukogemusest."

Delfi Oraakel: „Lavalt ära tulles ei ole ma kunagi õnnelik, mõtlen, et see oli kõige halvem asi ever*, kuidas ma julgesin midagi sellist kodust välja tuua! Aga siis meenub, et ma olen elusid muutnud."*

Helme: Põhjus, miks *drag* just Tartus õitseb, on see, et meil on võimalik koos käia, mis on aidanud kogukonnal kasvada. See, et aitame üksteist ja oleme seotud, on põhjus, miks me viitsime jätkata.

Mängime lõpetuseks mängu „Fuck, marry, kill". Mõtlesin pikalt, mis need etteantud vastusevariandid olla võiks, aga ma ei mõelnud midagi välja, seega igaüks saab ise valida.

Helme: Ma järjekorda ei tea, aga lavaka *drag show*,

Monika Helme esinemine *drag*-kuningana saates „Maskis laulja" ja kolmas…?

Temake: *Marry* kogukond, *kill* patriarhaat… *Fuck drag, I guess.*

Delfi: *Fuck* Twitteri meemid, *marry* Lidli saiakeste lett, *kill* autoliiklus.

LAVASTUSE „SIINPOOL SOOD" LISAETENDUSED TOIMUVAD 12.09. JA 19.09. TARTUS GENIALISTIDE KLUBIS NING 10.10. VILJANDIS SAKALA KESKUSES. LISAINFO: *LINKTR.EE/SIINPOOLSOOD*

ROHKEM BURGERIST, VÄHEM FRIIKATEST EHK EMAKS SAAMISE METAMORFOOSIST

Emadusega seotud ootustest, teatavast kõrvalejäetusest ja vaimsetest eneseleidmistest.

Kirjutas **Kaarin Kivirähk**, illustreeris **Melinda Ureczki Lázár**

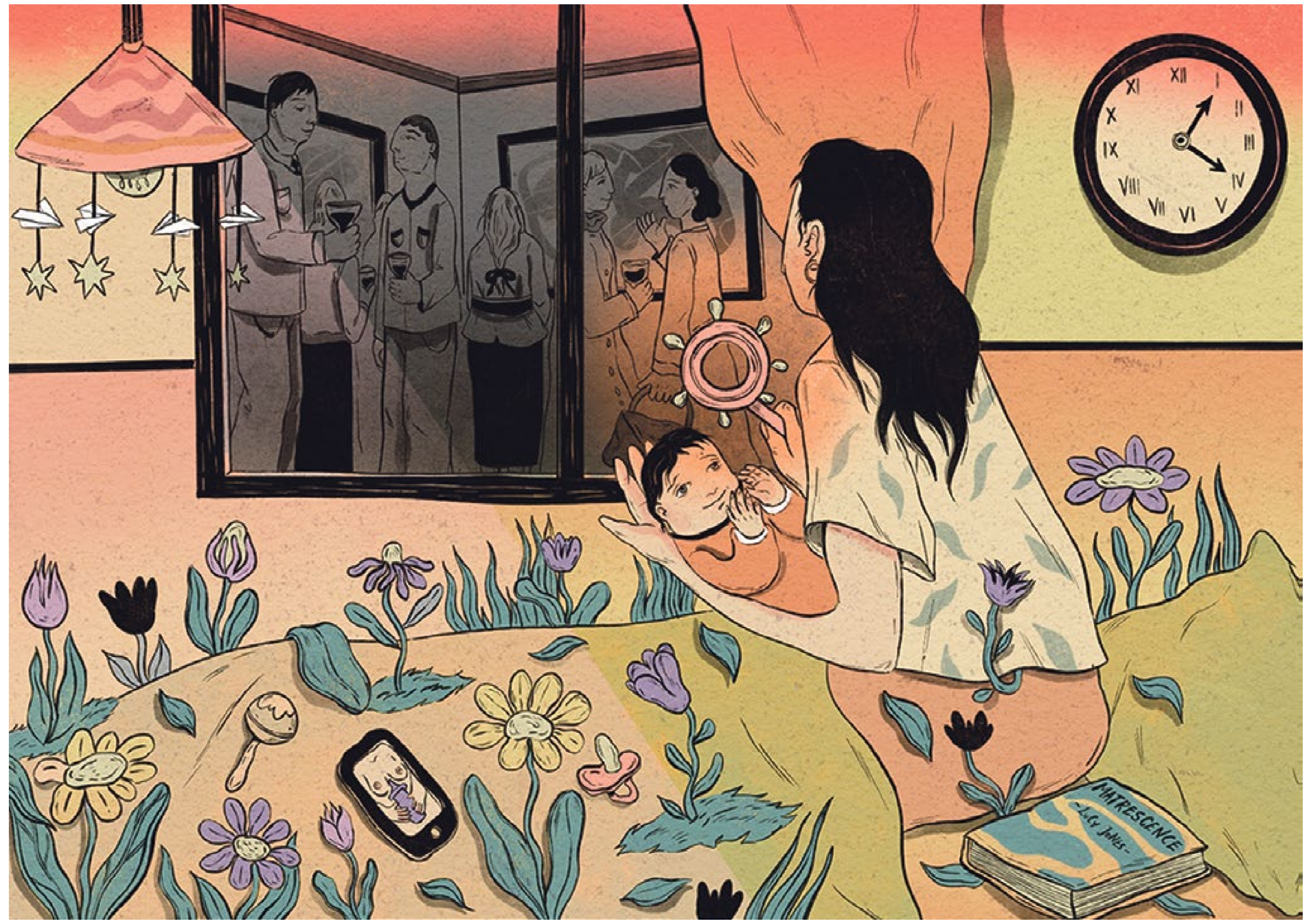

„Sinu peamine fookus [lapsevanemana] on beebi. Kõik muu, mida soovid teha, on lisand. Need on friikad, aga beebi on burger, pearoog."
– Juutuuber Nikole Goncalves (HealthNut Nutrition)[1]

Emad. Beebid. Sünnitus. Tuhud. *Doula*'d. Ämmaemandad. Piim, piim, piim. Tudu, tudu, tudu. Emme, beebi, ninnu-nännu. Emmaljunga, Cybex, Thule, Bugaboo. Gaasid, vaktsiinid, nutt, kisa. Minisünnipäevad. Meriinobodid. Siidi ja villa segust püksid. Pestud beebisõbraliku pesuvahendiga. Närimislelud, unenõustajad, ujumistrennid, vannid.

Ma ei kujutanud ette, et beebist saab minu burger, kõik muu on lihtsalt lisand.

Emadus ei ole lahe, emade kogemus ei ole huvitav. Emad räägivad sellest, mida nende lapsed söövad, kuidas nende sünnitused möödusid ja kuidas beebisid magama pannakse. Seda võib pidada nunnuks või tüütuks, aga igal juhul on *olulisemaid* teemasid. Kui keegi ütleb, et ta on kodune ema, siis on see ju väga armas, aga, esiteks, see tundub megaigav ja, teiseks, mitte eriti ihaldusväärne töö.

VASTSÜNDINUD EMA

Enne kui ma sain emaks, oli minu arusaam sellest protsessist umbes niisugune: ma olen rase, ma saan beebi, ma olen vanemapuhkusel, ma lähen tööle tagasi. Lõppude lõpuks oli see nii ju ka minu tuttavate emadega – nad olid olnud mõnda aega *kuskil ära* ja siis naasnud „tavaellu". Ma polnud kunagi otseselt huvi tundnud, mida nad siis seal „ära olles" tegid. Beebivärke, ma pakun? Üldiselt peetakse ju heaks tooniks, kui naised *ei kaota end emadusse ära*. Pigem tuuakse eeskujuks neid naisi, kes naasevad üsna peatselt tööle, mahuvad kohe vanadesse teksadesse ja jätavad üleüldse igas plaanis mulje, nagu nad poleks iialgi rasedad olnud, kes ei too oma lapsi tööle ega sega avalikus ruumis nendega teiste rahu. Ma ise polnud päris seda meelt, et tahaksin sünnitusmajast e-kirju saata. Ma kujutasin ette, et beebi vajab mind.

Aga ma ei kujutanud ette, kui väga *mina* teda vajan. Et ma kuulen igal hetkel tema hingamist ja tunnen ärevust, kui ta on minust eemal. Et on päevi, kus ta ei olegi hetkekski minu kehast eemal. Et ükskõik kui tubliks feministiks ma end ka ei peaks, kaasneb emadusega aspekte, mida pole võimalik mitte kellegagi jagada. Ma ei kujutanud ette, et beebist saab minu burger, kõik muu on lihtsalt lisand.

Teadusajakirjanik ja kolme lapse ema **Lucy Jones** pühendab oma teaduspõhise ja feministliku raamatu „Matrescence"[2] (2023) emana sündimise metamorfoosi kirjeldamisele, võttes aluseks nii enda kogemuse kui ka teadusuuringud. Koos vastsündinud imikuga tekib maailma ka üks vastsündinud ema. Vaimne plahvatus, mis sellega kaasas käib, on nii mastaapne, et skanneri all on võimalik aru saada, milline aju kuulub sünnitanud naisele. *Matrescence* on vaimse arengu, identiteedi ja hormonaalsete muutuste poolest võrreldav teismeeaga (ingl *adolescence*), aga meie kultuuris ei ole selle emaks saamise üleminekuperioodi kohta ei termineid ega ka kombeid, seda protsessi ei peeta mainimisväärseks. Meie ühiskonda huvitab laste sünd, aga mitte emade kogemus.[3] „Oma elus pole ma kunagi olnud nii lähedal surmale, sünnile, kasvule, kaasteadvusele, ekstaasile, hävingule – ja mind ümbritsev maailm pidas seda igavaks," kirjutab Jones oma kogemusest.[4]

Kui olin rase, otsisin nüüdiskultuuri teoseid, mis käsitleksid emadust. Üheks neist oli taani kirjaniku **Olga Ravni** hiljuti inglise keelde tõlgitud „My Work" (2023), kus autor proovib end pärast lapse sündi uuesti kirjanikuna leida. Ta küsib, kas kirjanik saab kirjutada emadusest, kas keegi tahab sellest üldse lugeda. „Ma pean loobuma õpitud naise elust kirjutamise häbist, ema elust kirjutamise häbist," kirjutab ta.[5] Kunstiteadlane **Ingrid Ruudi** on uurinud lapsevanemlust kunstimaailmas ja kunstnikke intervjueerides leidnud, et „emaduse ja hoolitsuse teema ei pruugi olla [kuraatorite jaoks] kuigi atraktiivne ega müüv"[6]. Kunstnik **Edith Karlson** selgitab emadusteemade puudumist kunstis: „Ma arvan, et see on lihtsalt sellest, et lapsed on megaebapopulaarsed kunstimaailmas." Ja ütleb ka: „Kunst on nii *tõsine* asi ja naistel on tunne, et sa oled laskunud sinna pereellu, kus pehmed väärtused tulevad näks-näks näkku. Mul oli ka see hetk, kus ma tundsin, et appikene ma nüüd väldin mingisuguseid teemasid, et olla kuidagi tõsiseltvõetavam."[7] Edith Karlson on loonud suurepärase emadust käsitlevate teoste komplekti, mille peale ma viimasel ajal palju mõelnud olen. Ta eksponeeris seda näitusel „Hudnoi" (2017, koos **Jass Kaselaanega**)[8], kuid näituse tekst ei maini kordagi kunstniku värskelt emaks saamist – kas see ei olnud teksti autorile lihtsalt piisavalt oluline?

Emaks saamist kirjeldatakse kui „Eesti iibesse panustamist", nagu laste saamine oleks mingisuguse riikliku tellimuse täitmine.

ISEOLEMISE KAOTAMINE

Pereteemade käsitlemine tundub Eestis olevat jäänud Isamaa ja EKRE muinasjutumaailma, kus naised koristavad, teevad süüa ja kasvatavad lapsi sama rõõmsalt nagu Lumivalgeke seitsme pöialpoisi majas. Emaks saamist kirjeldatakse kui „Eesti iibesse panustamist", nagu laste saamine oleks mingisuguse riikliku tellimuse täitmine. Kui Pärnu linnavolikogu arutas selle aasta alguses ideed püstitada monument sündimata lastele[9], siis miks ei võiks selle asemel kaaluda hoopis monumenti emadele, kes on juba lapse sünnitanud? Või siis kõik värsked emad võiksid saada endale suure monumendi asemel väikese monumendi, nagu neid püstitas kunstnik **Flo Kasearu** Vabamu näitusel „Välja ahju tagant!" tuntud naistele.[10] Ja seda mitte Eesti iibesse panustamise (ma luban, et seda sõnapaari kasutan siin viimast korda), vaid elu suurima maratoni võimsalt sooritamise eest.

Eelmisel aastal kirjutas filosoof **Elise Rohtmets** Vikerkaarde artikli, kus ta pakkus välja ideid feministlikuks perepoliitikaks ja kirjeldas laste saamist mitte kui riiklikku kohustust, vaid isiklikku soovi.[11] Lõpuks ometi – miks peavad perepoliitikat enda omaks ainult Isamaa onud? Feministid, liberaalid, hipsterid, lumehelbekesed, lilla brigaadi liikmed ja homoteerulli juhid, võtame pereteemad tagasi! Rohtmetsa artikli teemalisel vestlusõhtul tõstatati samuti küsimus, miks ei ole Eesti feministlik kogukond seni lapsevanemate teemaga piisavalt tegelenud. „Ma võin igal õhtul minna tasuta kultuuriüritusele, kus arutatakse kaasaegset kunsti või ühiskondlikke protsesse, aga praktilised teadmised, mis puudutavad väikeste inimeste kasvatamist, pole pildil," tõi üks kuulaja välja ja küsis: „Mida me saaks feministlike ühiskonnaliikmetena teha selleks, et see parem oleks?"

Lucy Jones näitab raamatus „Matrescence", kuidas on kultuuriliselt konstrueeritud meie ideed ideaalsest sünnitusest, imetamisest, tubli ema olemisest ning kuidas need müüdid tihtipeale ei teeni tegelikult naiste huve. Nii nagu hävitatakse loodust, käsitletakse ka emade hooletööd kui taastuvat ressurssi, mida võibki lõpmatuseni ekspluateerida.[12] Seda lugu kirjutasin ma alguses oma peas, siis telefonis üle magava beebi ja viimistlesin arvutis, mille kasutamine on praegu harv privileeg. Emade häält ei ole tihti kuulda ka seetõttu, et nad toidavad oma last, on beebi all unelõksus või lihtsalt liiga väsinud selleks, et avalikult sõna võtta.

Nagu on viidatud eespool Edith Karlsoni tsitaadis, lööbki olme emasid näks-näks näkku, ning Instagram ja beebimeedia on täis soovitusi selle kohta, milline uus arendav mänguasi beebile hankida, mida sünnitusmajja kaasa pakkida ja millise kolme efektiivse sammuga saad oma lapse imelihtsasti magama uinutada – see kõik võibki tunduda banaalne ja igav (kuigi praktiline!). Samas on emakogemuses nii palju eri kihte, mis ei ole lihtsalt kaubanduslik info või TikToki-formaati sobituvad nipid. Emadus on ülimalt kehaline ja lausa loomalik kogemus kehadest võõrdunud digimaailmas. See on paljuski kontrollimatu ega allu suunistele ja plaanidele. See on eneseteostus millegi muu kui palgatöö kaudu. See on iseolemise ja autonoomsuse kaotamine ühiskonnas, kus vabadust iseenda peremees olla peetakse kõige tähtsamaks. Sel perioodil saavad erakordselt oluliseks ema ümbritsevad *päris* inimesed – partner, laiem perekond, sõbrad. Sellise kogukonna olemasolu on aina keerulisem ajal, kui on raske luua ja hoida tähenduslikke suhteid. Üleelusuurune armastus lapse vastu mõjub viimseni kasumi väljaarvutamisele keskendunud neoliberalismis ülimalt ebaratsionaalsena. Emadus on ambivalentne kogemus, mis on korraga nii kohutavalt raske kui ka rõõmus, lausa joovastav. „Mul on nii vedanud," kirjutab Lucy Jones. „Mul on kõik, mida ma kunagi olen soovinud, ja iga päev on raske. Ma pole kunagi tundnud ennast õnnelikuma ega üksildasemana. Laps on mu päitsed ja mu vikerkaar, täielik päikesevarjutus ja mu *ecstasy*-tablett."[13]

[1] 15 THINGS I WISH I KNEW BEFORE HAVING A BABY. Advice for New & Expecting Moms. – HealthNut Nutrition, YouTube, 10.03.2021.
[2] Termini tõi käibele antropoloog Dana Raphael artikliga „Matrescence, Becoming a Mother, A „New/Old" Rite de Passage" (1973).
[3] Jones, L. 2024. Matrescence. On the Metamorphosis of Pregnancy, Childbirth and Motherhood, lk 11–13. Penguin.
[4] Jones, lk 182.
[5] Ravn, O. 2023. My Work, lk 362. Lolli Editions.
[6] Ruudi, I. 2021. Kuidas olla ühekorraga kunstnik ja lapsevanem? – KKEKi ajakiri, 11.01.
[7] Tulgiste, T. 2019. Sisse-sisse, uks on lahti. Edith Karlson, Mary Reid Kelly, Eva Mustonen, lk 76. Eesti Kunstimuuseum.
[8] Photo Reportage from the exhibition „Hudnoi" by Jass Kaselaan and Edith Karlson at Temnikova&Kasela gallery. – Echo Gone Wrong, 08.12.2017.
[9] Gortfelder, B. 2024. Pärnu volikogu arutas madala iibega võitlemiseks sündimata lastele monumendi püstitamist. – Delfi, 19.04.
[10] Näitus „Välja ahju tagant! 150 aastat Eesti naisliikumiste ajalugu". Kuraator Piret Karro, Vabamu, 08.03.2023–10.03.2024.
[11] Rohtmets, E. 2023. Feministlik perepoliitika kui heterofatalismi leevendus. – Vikerkaar, august.
[12] Jones, lk 250.
[13] Jones, lk 177.

Foto: Kent Märjamaa

Kaarin Kivirähk on täiskohaga emme Kalamajast.

Foto: erakogu

Melinda Ureczki Lázár on kunstnik ja illustraator, kes elab praegu Budapestis. Tema looming kajastab sotsiaalseid teemasid narratiivsete vormide kaudu ning selle keskmes on kohalik identiteet, inimsuhted ja igapäevased kogemused, mida ta uurib, luues kontseptuaalseid ja lüürilisi seoseid.

« Koguda fotosid tähendab koguda maailma » (SUSAN SONTAG)
PUNCTUM GALERII
KAASAEGNE FOTOKUNST
Punctum Galerii
Kaasaegne kunst ja fotograafia
Allveelaeva 4 (sissepääs Vesilennuki tänavalt)
Noblessner, Tallinn
punctum.ee

ART DÉCO KÜÜN, ENDINE KALATÖÖSTUS JA TEISI TALLINNA KLUBIRUUME

Alternatiivklubide eelistus leida endale kodu vanades tööstushoonetes või päevinäinud jääkruumides peidab viiteid nii ajaloole, ideoloogiale kui ka ühiskonna suhtumisele klubikultuuri.

Ann-Katriin Kelder

R: „Siis eelmine nädal me saime mingi tasuta asjade… saime ühe *jacuzzi*, mis läheb siia."
A: „See on ainuke *jacuzzi*'ga klubi Tallinnas?"
R: „Ma arvan küll, jah!"

See mullivanniseik pärineb möödunud aasta detsembrist, kui külastasin magistritöö tarbeks Paavli Kultuurivabrikut, kus omanik **Roman** sealseid ruume tutvustas. Nimelt olid nad leidnud kasutatud asjade turult spontaanselt mullivanni, mis ootas integreerimist sauna eesruumi.

Sarnaseid aktsioone toimub teisteski kohalikes alternatiivklubides, kui uue klubi kontseptsiooni luues saab tõukepunktiks ruum ise. Nõnda võib kujuneda kohapealsest vanast diivanist, tööstusest maha jäänud kalaluugist või tasuta saadud mullivannist väärtuslik kaasavara, mida säilitades saab uus klubiomanik tuua välja selle parimad omadused, pannes selle nii enda kui ka ruumi kasuks tööle. Seda ütlesid ka paljud intervjueeritavad: kui kapitali pole, tuleb kasutada olemasolevat.

Klubi toimib linnaplaneeringulise indikaatorina – uus koht võib anda oma kohaloluga aimu uuest atraktiivsest linnaosast.

Alternatiivse klubikultuuri puhul on eelistus kolida odava üüriga päevinäinud jääkruumidesse ühtlasi selle suurim nõrkus, kuna piiratumate võimalustega kogukondadel ei ole erilisi finantsilisi alternatiive ega sõnaõigust üüripinna üle. Kogukonna oskus luua ruumidesse midagi täiesti originaalset, mis on nende skeene nägu, on tihti peavoolukultuuris alahinnatud.

Turumajanduslikus linnaplaneerimises on saanud kultuurist ja loomingust müügiartikkel, mida müüakse maha suurfirmadele, turistidele ja/või keskklassi linnaelanikele, kelle tarbimisvalikud tuginevad asukoha kuvandile. Ruumi tullakse tarbima eelkõige meelelahutuslikul eesmärgil, et leida standardse igapäevakeskkonna kõrvale vahelduseks midagi uut ja eksootilist, mitte selleks, et hinnata või väärtustada sealset kultuuri ja loodud tähendusi.[1] Piirkonna populaarsuse kasv mõjutab hindasid ja üüri, mille tõttu alternatiivskeene ei suuda end enam ülal pidada ja on sunnitud edasi liikuma, kuigi tegelikult on nemad justkui sealse väärtuse algsed loojad. Nõnda pakibki kogukond end kokku ja suundub otsima järgmist asukohta, kus ootab ees eelmisega sarnane saatus.[2,3,4] Seda nähtust võib nimetada gentrifikatsiooniks.

Ellujäämisstrateegiana ja/või lisakapitali teenimiseks on klubide ruumiprogramm muutunud aina mitmekesisemaks.

Foto: erakogu

Ann-Katriin Kelder on sisearhitekt, kes uuris mööduunud aasta vältel kohalikke alternatiivklubisid ja hävitas selle käigus oma unegraafiku.

Tallinn on pikima klubikultuuri ajalooga linn Eestis ning metropolidest ja mujalt pärit trendid on seal sõltuvalt ajast ja ruumist glokaliseerumise kaudu kord rohkem, kord vähem mõju avaldanud. Alternatiivne klubiruum ei taha järgida ettekirjutatud reegleid. Nõnda tekivad need eelkõige linna tuiksoonte asemel kasutamata või tähelepanuta kõrvalaladele – Tallinna puhul tihti hüljatud tööstuskvartalitesse, näiteks praegused (juba gentrifitseerunud) Telliskivi, Krulli või Noblessneri kvartalid jpt.[3,4,5] Nii toimib klubi linnaplaneeringulise indikaatorina – uus koht võib anda oma kohaloluga aimu uuest atraktiivsest linnaosast.

Võib ka oletada, et klubide paiknemine vanades tööstushoonetes või lagunenud majades on seotud klubikultuuri enda ajaloo ja päritoluga. Ööklubid, kus esimesena elektroonilist tantsumuusikat mängiti, nagu Paradise Garage vanas garaažikompleksis New Yorgis ja Warehouse vanas laohoones Chicagos, asusid väljaspool peavoolu ja kasvasid Ameerikas 1980ndate keskel välja mustanahaliste geikogukonnast. Nendesamade klubide järgi on saanud oma nime ka algupärased elektroonilise tantsumuusika žanrid *garage* ja *house*. See on sisearhitektuursest vaatepunktist huvitav asjaolu, et uus muusika nimetati seda ümbritseva ruumi järgi.[3,6] **Martti Kalliala** kirjutab, et klubikultuuri ajalugu on dikteerinud omaenda esteetika, mis soosib olemasolevat pinda ja leitud jääkruume. Seda lähenemist nimetab ta nomaadlikuks *architettura povera*'ks.[2,6]

Klubikultuurist rääkides on oluline eristada, et tegu on üldise terminiga ja tegelikkuses on võimalik jagada klubid kaheks (koos *underground*-klubidega kolmeks, kuid neile see lugu ei keskendu).[7] „Peavooluklubi" ja „alternatiivklubi" erinevused on defineerinud hästi **Airi-Alina Allaste** kogumikus „Subkultuurid. Elustiilide uurimused":

„Vähemasti teoreetilise konstruktsioonina saab aga eristada kommertskultuuri ja süvakultuuri tootmise välja. Kui esimene toimib majandusloogika alusel ja olulisteks näitajateks on menukus ja majanduslik kasum, siis teine lähtub peamiselt autonoomsuse põhimõttest: kunsti/kultuuri tehakse selle olemusliku väärtuse, mitte eeldatava tulu pärast ning publiku suurusele eelistatakse selle teadlikkust ja kvaliteeti."[5]

KELDRITEST TASKUSSE, VANALINNAST KOPLISSE

Klubikultuuri algusaegu defineerib tugevalt *do-it-yourself*-mentaliteet. Muusika kuulamiseks ja/või esitamiseks üüriti mõne vanalinna restorani kelder või seltsimaja ruumid. Pidusid korraldati eelkõige omade vahenditega ja vabatahtlikult. Tehti ise reklaamlehed, leiti vajalikud ruumid ja tehnika, müüdi pileteid, avati baar, mängiti muusikat ja hiljem ka koristati ruumid. Esimesed keldri-seltsimaja peod toimusidki vanalinnas – Kodulinna Majas (Gümnaasiumi 3) ja näiteks Restko baaris (Lai 29).[5,8,9]

1990. aastate teises pooles muutus elektrooniline muusika aina populaarsemaks ja vanalinna keldrid jäid kasvavale kuulajaskonnale üha kitsamaks. Narva maantee alguses asuvasse mahajäetud Raadio-Elektrotehnika Tehase hoonesse, mida kutsuti lühidalt RETiks, tekkis omaette reiviskeene. Sopistatud tehaseruumid ja nende rohkus võimaldasid eri DJdel mängida samal ajal eri žanre. Kõlasid ka kohalikule kuulajale uued žanrid, nt *drum'n'bass*, *jungle*, *breakbeat*, *hardcore*, *techno* ja *gabber*, millest esimese generatsiooni klubihuviline võis omal ajal infonappuse tõttu ainult unistada.[5,6] 1995. aastal avati Mere puiestee alguses Tuletõrjemuuseumi keldris Bel Air (Vana-Viru 14). Kui varem korraldati üritusi pikkade pausidega ja eri kohtades, siis Bel Air oli üks esimesi kesklinna klubisid, mis pakkus regulaarset iganädalast alternatiivset muusikaprogrammi.[5,9]

2000. aastate algul jõudis laiema kasutajaskonnani internet ja sellega koos MP3d. Kui varem oli klubikultuur linnaruumipõhine – infot levitati reklaamlehtede, plakatite, raadio ja kuulutuste kaudu ning üksteise leidmiseks käidi füüsiliselt klubist kluppi –, siis interneti tulekuga tekkis täiesti uus platvorm. Füüsilised kokkusaamised asendusid aina rohkem suhtlusega telefoni ja arvuti teel (nt kunagine Eestis populaarne foorum *mutantdisco.com*). Lemmikartiste sai kuulata klubi asemel otse oma magamistoas ning klubiruumi roll uue muusika tutvustajana hakkas jääma aina rohkem minevikku. Selle kõige taustal toimus vanalinnas gentrifikatsioon ning alternatiivskeene pressiti linnaosast välja edasi Põhja-Tallinnasse ja Kristiinesse.[5,8,9] Viimases avati Polymeri-nimeline kultuuritehas (Ülase 16). Sellesse kunagisse kummiloomavabrikusse loodi rohkelt stuudiopindu kultuuriinimestele – kunstnikele, muusikutele, filmitegijatele, seltsidele ja teistele subkultuuride esindajatele. Mainimist väärivad ka samas piirkonnas 2010. aastatel tegutsenud Helikopter, ULME ja Asum.[8] Praeguseks on alternatiivskeene vanalinnast sisuliselt kadunud ja alles jäänud ainult peavooluklubid. Veelgi enam, gentrifikatsioon kägistab vaikselt ka Põhja-Tallinna, mistõttu alternatiivskeene liigub linnasüdamest aina kaugemale Paljassaare ja Kopli poole. Siiani on jäänud puutumata Tulika-Madara kvartal. Ellujäämisstrateegiana ja/või lisakapitali teenimiseks on klubide ruumiprogramm muutunud aina mitmekesisemaks – päevasel ajal toimuvad näiteks plaaditurud või seminarid, õhtuti kontserdid või klubiüritused.[10]

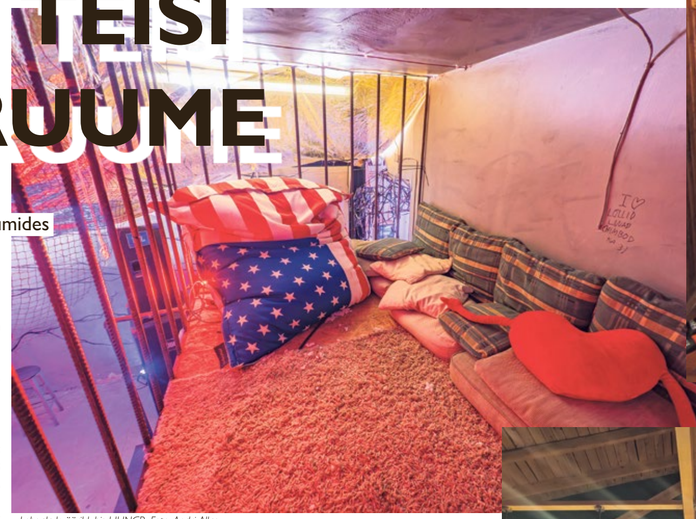

Leboala kvääriklubis HUNGR. Foto: Andri Allas

Paavli Kultuurivabriku sauna eesruum. Foto: Ann-Katriin Kelder

Kauplus Aasia vahetult pärast viimast pidu. Nüüdseks on maja lammutatud. Foto: Ann-Katriin Kelder

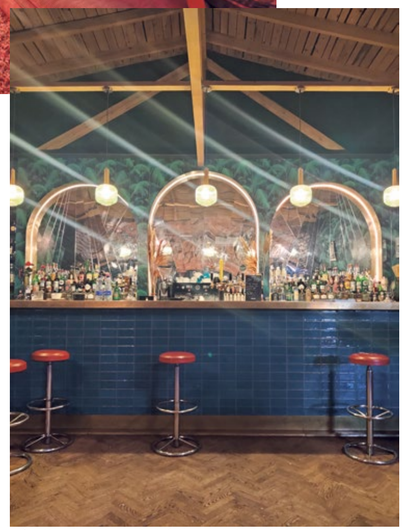

Klubi Uus Laine, mida omanik Madis Ligema kutsub art déco kääniks. Foto: Ann-Katriin Kelder

BACKSTAGE KUI KÕIK-ÜHES-PAKETT

Klubi koosneb eri funktsiooniga ruumidest, mis on igas kohas erinevad ning tulenevad identiteedilisest taotlusest ja olemasoleva ruumi pakutavatest võimalustest. Plaanilt jagunevad klubid pea alati sissepääsuks, garderoobiks, tantsupõrandaks, lavaks, *backstage*'iks, tualetiks ja puhkelaaks. Näiteks võib *backstage* olla korraga hängimisala kõigile (lisaks artistidele ka külastajatele), paikneda kõigile nähtaval rõdul või pakkuda hoopis kõik-ühes-majutust samal õhtul esinevale artistile. Vastavalt klubide ideoloogiale, suurusele ja/või kontseptsioonile esineb veel teisigi ruumitüpoloogiaid, nt klubi siseõues peetav restoran, helistuudio, tehnikaladu professionaalsete kontsertide korraldamiseks, kontor klubi omanikule, tagaruumides peetav viniöölipood muusikahuvilistele jne.

Selle kõige juurde käib veel kuhjumisfaas, mille käigus ruumid kattuvad skeenele oluliste loosungite, kleepsude või plakatitega. Skeenesisene väljendus – näiteks loosungid, mis kõnelevad majareeglitest, muusikamaitsest, ohutusest või poliitilisest hoiakust – muudab ruumi selles viibijatele turvalisemaks, aga on ka heaks tutvustuseks või hoopis hoiatuseks sinna saabuvale esmakordsele külastajale. Sellest kuuluvustundest ja eneseväljendusest saadavast laengust sünnib mööda linna mitmeid iseseisvaid paradiislikke ruume, mille hulgast igaüks leiab õhtuks endale sobivaima.

Oma inimeste kaasamine ruumi loomisesse aitab koosloome kõrval kaasa subkultuuri laiemale teadvustamisele.

Skeenesisene väljendus – näiteks loosungid, mis kõnelevad majareeglitest, muusikamaitsest, ohutusest või poliitilisest hoiakust – muudab ruumi selles viibijatele turvalisemaks.

MILLINE VÕIKS OLLA ARHITEKTI ROLL KLUBI RAJAMISEL?

Klubiruumi rajamine on introspektiivne protsess. Eriti Tallinna näitel, kus see saab alguse väikestest sõpruskondadest, kes on juba osa mõnest subkultuurist või laiemalt alternatiivskeenest. Rajatav klubiruum on kui peegel, mis näitab omanikele endile ja ümbritsevale skeenele kõige olulisemaid väärtusi. Seega siinkohal võiks arhitekti sekkumine alternatiivklubi loomesse olla piiratud, et mitte kontrollida liialt skeene olemust ja vältida olukorda, kus valmiv klubiruum on kõike muud kui selle enda inimeste ja nende väärtuste nägu. Arhitekt võiks olla pigem toetav abiline ja ehitusmeister kui professionaalne projekteerija. Erandina võiks toimida olukord, kus arhitekt on ise skeene liige.

Klubi lähteülesandeks on oma kogukonna kaasamine ja toimimine perementaliteedist lähtuvalt. See on üks alternatiivse klubiruumi suurimaid väärtusi – pakkuda turvatunnet kellelegi, kellel väljaspool skeenet seda ei ole. Klubiruum ei pea olema funktsionaalsuselt pelgalt peokoht, vaid mõjub ka muude kogukonnasiseste tegevuste kaudu võimestavalt. Olgu nendeks *drag show*'d, punkaritele mõeldud õmblusklubi, kogukonnaaed, lava koos helisüsteemiga bändiprovideeks ja lindistamiseks või klubi oma DJ-kool järelkasvu väljaõpetamiseks. Oma inimeste kaasamine ruumi loomisesse aitab koosloome kõrval kaasa subkultuuri laiemale teadvustamisele. Lisaks ei seisa ruum nii peovälisel ajal tühjana.

Uurides skeenel tegutsejatelt endilt, mis on klubiruumi baaselemendid, leidus ühiseid näitajaid, mida nii mõnigi klubiomanik oma ruumi planeerimisel välja tõi.

- **Tantsusaali kontsentreeritus** – tantsuplats on eraldatud kas täielikult või poolenisti ruumi teistest funktsioonidest ja ristuvatest käiguteedest, et võimalikult vähe tantsimist ja muusikakuulamist häirida.
- **Helisüsteem ja akustika** – õige akustika tagamine ei teeninda vaid klubiliste nõudlikku muusikamaitset, mille pärast peamiselt klubisse tullakse, vaid aitab ka vähendada müra lähikonnas. Naabrite öörahu ja külastajate kõrvatervist aitavad hoida detsibelliandurid, mis peaksid olema igas klubis tantsusaali paigaldatud.
- **Põhivajaduste täitmine ja turvatunde tagamine** – tualetid, joogivesi, majareeglid, skeeneteadlik personal, talvise kütte ja puhkekohtade olemasolu on inimese põhivajaduste täitmine.
- **Vaheruum ja pudelikaelad** – jääkruumid, mida muudes kontekstides peetakse pigem halvaks, nagu koridorid või tupiksopistused, saavad klubides täiesti uue tähenduse puhkekohtade ja sotsiaalsete kokkupõrgete katalüsaatoritena.
- **Oma kogukond** – ruumi kasutamine peovälisel ajal skeenesisesteks tegevusteks, mis mõjuvad sealsele kogukonnale motiveerivalt.
- **Kasutaja osalus** – kasutajal on võimalus luua ruumiliselt sekkudes oma maailm ja reeglid (vabadus valida esinemiskoht, mittestatsionaarne sisustus, eraldamisvõimalus jne).

Alternatiivne klubiruum väljendab oma skeenega aegade algusest kaasas käinud kaootilisust ja isetegemist, mida kogevad kõik klubiomanikud, aga millest osatakse selle vähesuses alati parimat võtta. Klubis kaasalöövad inimesed moodustavad tugeva sõpruskonna, kogevad koos luues ühtekuuluvustunnet ja on alati valmis vajaduse korral käsi külge panema, et aidata kaasa klubi säilimisele. Kõik saavad panustada – omanik oma ressursside, külastaja oma osaluse ja töötaja oma teadlikkusega.

Alternatiivkultuurid väärivad oma ruume ja kogukonna elujõulisuse säilitamist, millele võiksid aidata lisaks linnavõimule kaasa ka ühiskond ja arendajad, kes peaksid mõistma nende olulisust. Nende kogukondade ja ruumide säilitamine on mitmekesise linnaruumi ja alternatiivkultuuri jaoks hädavajalikud. Need on kohalikule alternatiivskeenele olulised paigad, kus kehtestatakse ühisest maailmavaatest tõukudes ruumis kehtivad reeglid, vahetatakse või luuakse muusikat ja vastandutakse tugevalt peavoolule. Selle tulemusena panevad need üksikud öised paigad linnaruumis plahvatama eredaid kultuuripomme, mille kilde võib täheldada hiljem näiteks mõnes akadeemilises väljaandes, singlis või albumis, filmis jm.

[1] *Shaw, K. 2007. The Place of Alternative Culture and the Politics of its Protection in Berlin, Amsterdam and Melbourne. – Planning Theory & Practice, nr 6 (2), lk 149–169.*
[2] *Kalliala, M. 2016. Club Ruins. – Flash Art, 16.11.*
[3] *Ojari, T. 2013. Taaselustamise võlusõnad: loomelinnak, avalik ruum ja gentrifikatsioon. – MAJA, nr 1, lk 14–19.*
[4] *Damm, S.; Drevenstedt, L. 2019. Club Culture Berlin. – Clubcommission Berlin.*
[5] *Allaste, A. 2013. Triiviv „meie" klubikultuuris Eesti iseseisvumise algusest tänaseni. – Subkultuurid. Elustiilide uurimused, lk 142–163. Tallinna Ülikooli Kirjastus.*
[6] *Allaste, A. 2001. Klubikultuur Eestis. – Ülbed üheksakümnendad: probleemid, teemad ja tähendused 1990. aastate eesti kunstis (toim. Helme, S.; Saar, J.), lk 67–84. Kaasaegse Kunsti Eesti Keskus.*
[7] *Vihma, P.; Allaste, A.* et al. *2010. Uimastite tarvitamine ja sellega seotud riskikäitumine Tallinna ööklubisid külastavate noorte hulgas. Uurimistöö. Tallinna Ülikooli elustiilide uurimiskeskus.*
[8] *Mets, N. 2024. Klubikultuur eesti- ja venekeelsete inimeste integreerijana Sveta Baari näitel. Magistritöö. Tallinna Ülikool.*
[9] *Davidjants, B.; Tõnso, A. 2022. Vanalinna keldrid. – Tallinna Muusikarajad.*
[10] *Selles artiklis olen maininud ainult väikest osa Tallinnas tegutsenud alternatiivklubidest, aga sellegipoolest loodan, et huvi Eesti klubiloo ja selle kirjastamise vastu tulevikus aina kasvab.*

STUUDIOS

DOKUMENTAALSUSEST VÄLJUNUD TERJE JA JÜRI OJAVER

„Stuudios" on Müürilehe rubriik, mis vaatleb ühe päeva vältel loomeinimeste tööd, paotades ust nende harjumuspärasesse töökeskkonda, milline see ka poleks ja kus see ka ei asuks. Seekord tutvusime kunstnikepaari Terje ja Jüri Ojaveriga nende Laulasmaa ateljees.

Kirjutas **Sabina Ummelas**, pildistas **Elo Vahtrik**

Augustikuu viimased päevad, Metsatuka peatus, erkrohelised niidud, loksuv marsa. Astume fotograaf Eloga Laulasmaal bussist välja ja hakkame Ojaveride koduateljee suunas kõndima. Neil pidi väga sõbralik koer olema. Aia taga helistan Terje Ojaverile ja teatan, et oleme kohal. Kaugelt hüüab Jüri: „Tere! Tulge sisse. See on koer." Koer läheneb. „Ta nimi on Yarah, alguses y ja lõpus h." Meile sobib. Astume aeda, mille Terje on hoole ja armastusega kujundanud. Jüri mainib, et külla tulijad tavaliselt ei usu, et siin mingid kunstnikud elavad.

AED

Liigume monoliitbetoonist ehitatud majale veidi lähemale, ent peatume hetkeks Jüri installatsiooni ees. Mõned aastad tagasi oli tal Linnagaleriis näitus pealkirjaga „Meestepood", nüüd ääristavad tsitaatidega ehitud kivisambad Ojaveride aiateed. Kivid on püstitatud kunstniku meestuttavaile, kellest enamik on veel elus. Päike on teinud tekstiplaatidega oma töö, Jüri tahaks tsitaate värskendada, aga ega väga enam ei jaksa. Majast astub välja Terje. Tutvume. Elo mainib, et kuna Müürilehel veel kaanepilti ei ole, siis äkki saaks selle siin teha, näiteks fotolavastusena. „Kolmekümnendal pulma-aastapäeval tehti meist siin muru peal üks eriliselt hea foto, nüüd on palju muutunud. Maja fassaad on uus, enne oli üleval tume puitlaudis, nüüd on kõik aknad ja varikatus vahetatud," meenutab Terje. Kui nad 2002. aastal siia tulid, põlgas Jüri hoonet liiga suureks. Tundub, et enam ei põlga. Nende maja ehitati 1910. aastal **Erica Kirschbaumi** pansioni lehmalaudaks ja hobusetalliks.[1] Kõrval asub tänini peahoone – uhke vahvärgiga ja heimatstiilis, kuid seisab tühjalt. Maju ümbritseb idülliline maastik kõrgete männipuude ja pihlakatega.

Uurin, kas Terje oleks nõus meile aias väikese ringkäigu tegema. Teeme. Eile oli suur vaibapesupäev, vaipu kuivab igal pool. Enne ei olnud siin ühtki viljapuud, vaid üks totaalne võsa. Sel kevadel said Ojaverid maastikku avardada ning ka majapidamisse väikese krati – robotmuruniitja. Nüüd ta siin töötab. **Laidoneri** ratsamonumendi hobuse pea järgi võetud vorm seisab uhkelt terrassi kõrval. Küsin, kas neil on aeda ka maakunsti peidetud. „Maakunsti pole, aga neid kunstkive vedeleb küll," vastab Terje. Lähme vaatame. Näitusega „Petetute tants" tuntuks saanud kivimulaaže hakkas Terje tegema 2009. aastal. Uurin, kas mõni neist ka liigub. „Viimati liikus neli kivi, aga need kasutati nii ära, et nüüd liigub ainult üks, aga see on toas." Kolm kivi ripuvad praegu hoopis Hiiumaa Viscosa Kultuuritehases. Kõnnime üle puidust silla, mis kevadel muruniiduki jaoks ehitati. Neid lisandus aeda lausa mitu tükki. Muruniidukiga on Terje sõnul üldse üks igavene jama, peamiselt aia eripäraselt vahva maastiku tõttu. Aia keskel on väike oja, mida Ojaverid siia kolides võsa seest tähelegi ei osanud panna.

Läbi põõsaste paistab Jüri punker, materjalide ladu – maast kõrgemale tõstetud onnike, palistatud igasugu nimetamatute objektidega. Tõstan ühe kivimulaaži üles, avastades, et see on seest tühi. Petaks silma ära küll, kui ei teaks, millega on tegu. Jüri, kes on veidi aega eemal ringi tatsanud, teeb kaugelt hüüdes ettepaneku: „Äkki keskpäevane klaasike punaveini?" Terje trumpab üle: „Äkki nad tahavad hoopis džinntoonikut?" Mina lepin karsklust järgides multinektariga ja Elo kostitatakse kokteiliga. Hakkame tuppa liikuma – seal pakutakse torti!

ELUASE

Astume majja, lööme klaase kokku ja Jüri viipab esikus pesitseva elaja ehk Terje skulpturaalse hiigelhundi poole. „Kiskja" all ripub Peterburis sada aastat tagasi valatud aidamehe kell, mille abiga Jüri selle aasta kevadnäitusel *performance*'it etendas. Vaatame veel ringi. Üht seina katab eesti metallikunsti nüüdseks lahkunud *grand old lady* **Nora Raba** loodud suur töö. Niipalju fuajeest. Kõnnime esimesel korrusel, kus asuvad Terje ja Jüri eluruumid. 1970. aastatel oli siin ENSV Sideministeeriumi puhkemaja.[2] Kuigi enam küll majas 23 voodikohta pole, siis nii nagu toona, magatakse siin endiselt alumisel korrusel.

Vanaema-nimelises toas on puhanud **Kiwa**, toredas garderoobis riidepuudel rippuvate hõlstide all **René Kari**. Terje magamistoa seinal on **Katrin Pere** loodud erkpunase fallosega vaip „El ja JAA", mida vaadates on maja naishingel hea uinuda.[3] Jüri magab teises toas, mille seina ehib justkui Terje gobelääniga dialoogi astuv pööningult leitud Eesti Wabariigi kaart, ajast, mil moes olid kaksisveed. Astume hetkeks kööki. Seinale on kinnitatud kala. „See on Saaremaalt." Elutoa seintele riputatud kunst on peamiselt vahetatud, kas siis **Arraku**, **Toomiku** või mõne kolmanda-neljanda tuttava kunstnikuga. Võtame laua ümber istet. Tort on kenasti Eesti lipu värvides ja raamaturiiulis lamavad Müürilehed. Koogitükid taldrikuil, suunan mõtted skulptuurile.

Ojaverid on imetlusväärselt sihikindlalt skulptuuri juures püsinud. Terje lõpetas 1985. aastal ERKI ning on tegutsenud järjepidevalt vabakutselise kunstnikuna. Jüri aga autodidaktina, samuti 1980. aastate lõpust. Nad kohtusid saunas, edasine on ajalugu. Koostööd nad kunstnikena ei tee, vaidlemine Jürile igatahes ei sobi, aga nii ongi vast parem. Terje peab end vastutus- ja ka kohusetundlikuks inimeseks. Samamoodi suhtub ta töötegemisse ja kui riik andis talle lõpuks võimaluse ERKIs skulptuuri õppida, siis nii pidi minema. Skulptuur on Terje jaoks olnud alati tohutult põnev ala. Juba algusaastatel hakkas ta tegema installatsioone. Kuigi esimesed tööd olid tema sõnul pontsakad ja dekoratiivsed, tahtis ta aina edasi luua. Savi, loodusläheduse ja kätega tegutsemine olid just talle mõeldud. „Pärast õppimist avastasin veel rohkem väljendusvahendeid ja päris varsti kaotasin oma tööde juures gravitatsioonitunde." Jüri nõustub ja toob välja häda, et kui Terje teeb kolmnurkse töö, siis ta tahab selle alati terava nurga peale püsti seisma panna.

Jüri teeb kaugelt hüüdes ettepaneku: „Äkki keskpäevane klaasike punaveini?" Terje trumpab üle: „Äkki nad tahavad hoopis džinntoonikut?"

Terje enda meelest ta liialt produktiivne pole olnud. Jüri seisukoht on, et ei tohigi teha liiga palju igasugust kunsti, on võimalik teha ainult head kunsti ja vähe. „Igaühel muidugi oma, aga produktiivsus ei ole esmane." Jüri teekond algas sellest, et ta tegi keskkooliajal karikatuure. Joonistada ta oma sõnul eriti ei osanud. Proovis kolm korda skulptuuri kateedrisse sisse saada ja juhtus nii, et ei saanudki, aga noorte kunstnike näitustele võeti tema teoseid juba vastu ning lõpuks hakati töid ostma. Saabus ka aeg, kui skulptuur ei olnud enam ainult pronksist või kivist, seda sai igast materjalist teha. See sobis talle hästi.

Alates 2023. aastast saab Terje kunstnikupalka. Tänu sellele sai ta ära tulla õppejõu ametikohalt, mis oli end täielikult ammendanud. Nüüd on täiemahuliselt aega tegeleda loominguga, varsti saab ta palgata endale ka assistendi. Ka Jüri on õpetanud ja juhtinud skulptuuriosakonda Eesti Kunstiakadeemias. Tema karjäär õppejõuna erineb Terje omast. Kui Jüri nimetab end lahedaks sägaks, kes toob tudengid Laulasmaale tantsu lööma ja praktilist tööd tegema, siis Terje on igas tahus vastutustundlik.

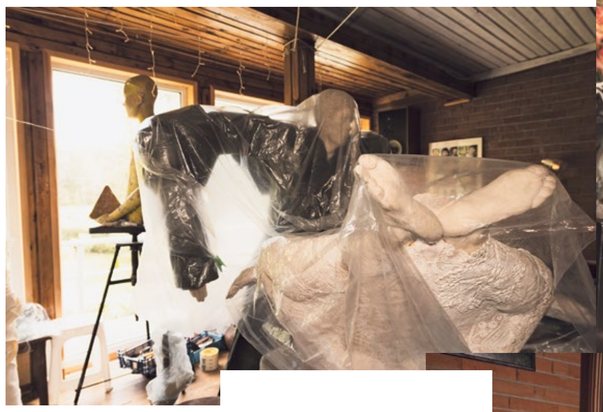

Terje enda meelest ta liialt produktiivne pole olnud. Jüri seisukoht on, et ei tohigi teha liiga palju igasugust kunsti, on võimalik teha ainult head kunsti ja vähe.

Triivime jutuga tulevikku. Tartu Kunstimuuseumis avatakse kevadel Terje isikunäitus ja praegu käib kataloogi koostamine. Materjali, mis on vaja läbi töötada, on palju. Terje tegi muuseumile ettepaneku kutsuda kuraatoriks **Johannes Saar**. Meenub, et olin eelmisel õhtul KKEKi naistekuu intervjuust lugenud, mida Terje kriitika arvessevõtmise kohta mainis: „Tekstiliste kirjutiste osas – noh, kui need pole just Johannes Saare kirjutatud, siis ei maksa tähelepanu pööratagi."[4] Terje jääb sama arvamuse juurde, hoiab Saare tekste au sees ja on õnnelik nende koostöö üle. Nüüd on tal sigaretipausi vaja. Liigume üles stuudiosse. Seal saab suitsu teha.

STUUDIO

Ateljeed katab 150 ruutmeetrit tammeparketti ja see on jagatud väga võrdselt: 2/3 Terje oma ja 1/3 Jüri oma! Ruum on suur ja saadud võileivahinna eest ning eestlane tunneb Jüri sõnul teadagi head meelt, kui kolleegid on kadedad. Päiksepoolsel seinal laiutavad aknad. Vastasseina katavad näituseplakatid. Eklektilisse stuudioruumi on koondunud tõeline arhiivlik kultuurkiht ajalehtede, raamatute, kavandite, kangaste, teoste ja materjalidega. Skulpturaalse kimbu seob kokku võimas helisüsteem, mida Jüri juba talvistel majja kolimise päevadel katsetas. „Kui me siia tulime, oli teine korrus tühi. Sättisin kõlarid toa kahte nurka, avasin aknad ja lasin linnuhääli. Puud olid härmas ja loodus vaikis. Inimesed jäid õues meie maja poole vaatama."

Keset tuba seisab päevinäinud klaver, mida Jüri viie mehega Laulasmaa keskusest läbi sõnniku tassis. Mängida ta seda ei oska. Terje skulptuurid on mässitud kilede sisse. Ükshaaval neid eemaldades avaneb isiklik ja intiimne skulpturaalne maailm. Läheneme figuratiivsele skulptuurile „Naine lemmikloomanahast kraega", mida eksponeeriti mullu EKKMi näitusel „Meduusa naer". Praegu on valmimas naisele seltsilisteks trobikond karvadega kaetud, silikoonist nägudega ussikesi, et tal oleks veel lemmikloomi. „See skulptuur on küll frivoolne, kuid ka väga traagiline." Omaenda käed lemmikloomaks kaelas, seisab naine kaugusesse vaadates paigal. Teisel pool tuba istub nurgas „Naine puulõhkumismasinal". Kõik teemad on tulnud läbi Terje enese. Ta võtab kile alt välja hiljuti valminud skulptuuri „Madonna hargiga", kuju katab maskeerimisvõrk. Teos jätkab naise kujutamise teemat, mõeldes nüüd Ukrainas toimuvale sõjale. Sellele, et ükskõik kui pühaks peab naine oma elu, tuleb tal oma peret ja kodu kaitsta. Siin seguneb Terje enda isiksus muude ideedega: „Mu töid saab muidugi tõlgendada üldinimlikult, aga ka minu enese võitluste mastaabis." Skulptuuridele annab Terje näo oma autoportree järgi – eelkõige taktitunde ja eetilisuse tõttu. Teiste nägusid kasutades on asi keerulisem.

Terjele meenub idee Müürilehe kaanepildist ning kunstnik viskab õhku spontaanse mõtte korraldada fotolavastus. Jüri põikleb, soovib sundimatult loomuliku oleku jäädvustust, kuid läheb siiski asjaga kaasa, sest Terje sõnul on nende elu ammu väljunud dokumentaalsusest ja muutunud sürreaalseks. Sätime paika ussikesi ja toogat. Yarah peab samuti kaadrisse jääma. Pilt tehtud, liigume rõdule. Jüri ulatab meile kasvuhoonest toodud tomateid ja paneb võimsast helisüsteemist mängima Nick Cave and the Bad Seedsi. Jääme kuulama. Muusika sees kuuldut ja nähtut koondades mõtlen endamisi, kui hästi Ojaverid on suutnud ühendada oma eluruumid ja stuudio sügavalt isiklikuks ning sealjuures värvikirevalt elavaks ruumiks. Nende maja on näinud lõputult inimesi, kunsti, tantsu ja muusikat, kuid säilitanud kõige juures oma autentselt ajaloolise hõngu.

Terje skulptuurid on mässitud kilede sisse. Ükshaaval neid eemaldades avaneb isiklik ja intiimne skulpturaalne maailm.

Muusika vaibub ja varsti saabub aeg lahkumiseks. Lõpp-peatus on paadialune kohvik.

Foto: erakogu

Sabina Ummelas õpib EKA magistrantuuris kunsteteadust.

Foto: erakogu

Elo Vahtrik on kunstnik.

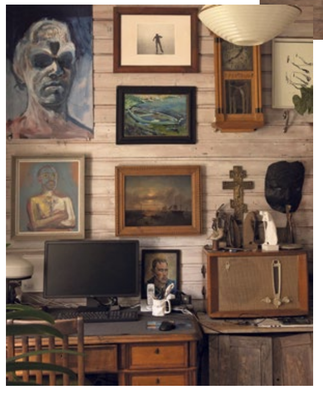

Jüri ja Terje istuvad **Villu Jaanisoo** paadi all, mille nimeks Dorothea. Elo teeb viimaseid pilte ja kunstnikepaari külalislahkusel ei paista olevat otsa ega äärt – kaasa antakse alusetäis suuremaid ja pisemaid tomateid, millest valmib õhtul suve lõpu mahlakat ilmet kokku siduv pastaroog.

[1] *Aulik, E. 2017. Laulasmaa ja Klooga 1931–1938. – Viru tänav ja teised. Varrak.*
[2] *Mulle armas maja. Terje ja Jüri Ojaver leidsid internetist imelise maja Laulasmaal. – kultuur.err.ee, 18.10.2017.*
[3] *Loe lisaks: Loominguliste linade vahele. – Müürileht, 21.02.2024.*
[4] *Kivirähk, K.; Agu, M. 2018. Naistekuu 2018. Terje Ojaver: kunstnikuks olemine tähendab vastutustunnet nii oma töö kui ka teiste inimeste suhtes. – cca.ee, 26.03.*

JA MITTE AINULT KURBUSEST…

Luges **Kerstin Vestel**

Kuulsin tänavu aprillis toimunud Eesti Kirjanduse Seltsi kirjanduse ülevaatekoosolekul **Elisa-Johanna Liiva** luuleaasta ülevaatest lauset, et Tõnis Vilu on autor, kelle uut luulekogu alati oodatakse. Sama mainib Sirbis[1] Vilu viimast raamatut arvustanud **Lilli Luuk**. Vilu on tõepoolest autor, kelle iga luulekogu toob luulemaastikule värskust, ja tegemist on ka luuletajaga, kelle loomingul olen alati silma peal hoidnud. Varem olen küll uurinud vaimse tervise temaatikat tema tekstides, kuid „Vana hinge" lugedes hakkasid resoneerima hoopiski muud (aktuaalsed) teemad. „Vana hing" ilmus 2023. aastal ja kaante vahel on luuletused aastatest 2021–2023. Tõnis Vilu teostest kumab alati läbi mingit sorti melanhooliat, uusim kogu ei ole siin erand. Samas on selles palju enamat kui ainult kurbus. „Vana hinge" lugedes tekkis mul enim seoseid autori 2020. aasta koguga „Tundekasvatus", seega toongi aeg-ajalt paralleele just nende kahe kogu vahel.

KES ÜLDSE ON VANA HING?

Kuid esmalt, kes üldse on vana hing? Vana hingega inimene on üldiselt oma ea kohta küpsem, täiskasvanulikum, mistap võib n-ö vanadel hingedel lapsepõlv selle kõige siiramas mõttes justkui vahele jääda. Siinses luulekogus on vana hing sellel inimesel, kes on juba lapsepõlves käitunud täiskasvanulikumalt, pole justkui sobitunud seltskondadesse. Ka kõige tähenduslikumad hetked olid juba lapsepõlves: „olla vana hing on oodata enda südamikku – – kõige / olulisemad vestlused olid ära juba kolmeaastaselt" (lk 35). Vana hinge kirjeldamiseks on luuletuses kasutatud ka võrdlusi „nagu kroonlehed õie südame ümber" ning „nagu vaikus võõrasse esikusse lipsanud lapse / ümber" (lk 35).

Vilu üksiolek on midagi konfliktset – seda justkui tahetakse, kuid samas ka mitte alati, eriti tuleb see välja pidudel käies.

Vilu teostele on iseloomulik vormiga katsetamine, eriti jäi see silma „Libaveres", kus keelega mängiti silmatorkavalt. „Vana hing" on vormilt sarnane Vilu eelmise, Loomingu Raamatukogus avaldatud koguga „Kõik linnud valgusele": read on pikad ja voolavad, suurtähti kasutatud pole, kirjavahemärkidest leidub „Vanas hinges" ehk ainult mõttekriipse („Kõik linnud valgusele" on täiesti kirjavahemärgitu). Viimane luulekogu on tulvil siirdeid, kus rida teisest kohast murdes tekiks sisule hoopis uutmoodi tähendus, sobivates kohtades pauside tegemine jääb nii iga lugeja enda tööks. Seetõttu vajavad luuletused aja võtmist, mitmeid kordi lugemist.

Kui luuletustes ka pole otseselt sõjale viidatud, siis pildid tekstide all tekitavad paratamatult seose praeguse sõjaga.

Kurbus ja sellega kaasnev üksildus on Tõnis Vilu raamatutes läbivad teemad. Üksiolek on midagi konfliktset – seda justkui tahetakse, kuid samas ka mitte alati, eriti tuleb see välja näiteks pidudel käies. Luuletuses „peol" (lk 8) suhtleb lüüriline mina ühe võõlillega: „– – ütled mulle ah mine koju mine tagasi koju ja loe / oma raamatuid ja kuula oma muusikat you can't / play with the cool kids never ever – – väga mõistlik / ehkki morbiidne nägu on sel võõlillel ikka maadligi / kipun leidma – – sõpru allilma lilli". Seda lugedes tekkis mul kohe seos ühe „Tundekasvatuse" luuletusega, kus peol üritatakse inimestest hoiduda: „Peole tulles alustan nurkadest, nagu lahendaksin / puslet. Aga ikka leiab keegi mu üles."[2] Üksildusega haakuvalt kerkib esile ka küsimus, kas ollakse armastust väärt. „Vanas hinges" küsitakse otse: „miks sa mind ikka veel armastad olen raske su peal nagu / sügise madalad pilved linna kohal" (lk 44).

Foto: erakogu

Kerstin Vestel on vabakutseline kultuurikorraldaja ja hariduselu edendaja.

SÕDA JA POLIITIKA

Luulekogus kajastub lisaks juba kirjeldatule mitmeid aktuaalseid teemasid: sõjad, kliimasoojenemine, poliitiline olukord. Poliitilisi luuletusi võis näha juba kogus „Tundekasvatus", nt kritiseeris autor seal ühe erakonna poliitikuid: „Indiviidi positsioon ühiskonnas on katki, aga / oleks siis teada, mis on positsioon ja mis / täpsemalt on katki. // Üks positsioneering on selge: isapoeg Helmed / on munnid."[3] „Vanas hinges" võib aga tajuda poliitiliselt teatavat rahunemist, nagu on ka kirjas luuletuses „demokraatia pidupäev" (lk 64): „see kõik on juba läbi käinud viha ja jõuetus olen / karjunud ja munniks hüüdnud mehi". Luulekogusse on jõudnud Ukrainas toimuva sõjaga seonduv, mitmed pildid (lk 16, 39, 42) on sõjakoledustest ning sõjaolukorda puudutav äng ja jõuetus kumab ka tekstidest, see saab lüürilise mina igapäevaelu osaks: „kevadine rahe nagu väiksed valged kuulid" (lk 42), „purunenud lävepakk on nagu keskelt lahti rebitud leib" (lk 16). Kui luuletustes ka pole otseselt sõjale viidatud, siis pildid tekstide all tekitavad paratamatult seose praeguse sõjaga. Ärevuse kõrval leidub aga ka teatavat rahu, et on võimalik elada otsesest sõjast eemal: „– – ka / järgmine prantsusmaa president ütleb midagi julma / ja rumalat ning sakslaste raha on ka homme verega / koos meil siin on aga ikka ja jälle mõned tõeliselt / ausad ja head inimesed hea on elada siin ääremaal / – – siinpool surma – –" (lk 15).

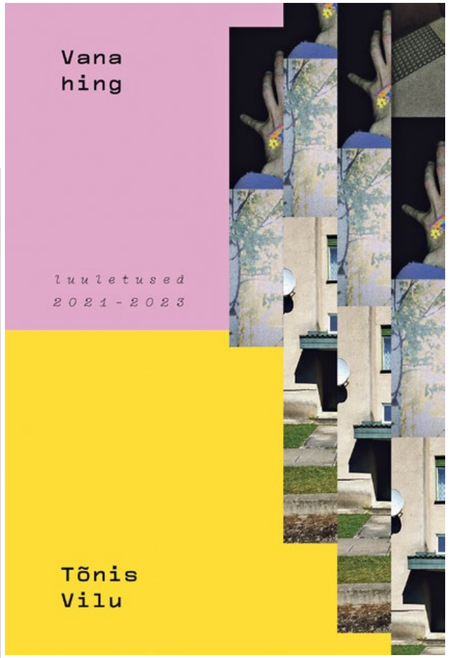

TÕNIS VILU „VANA HING. LUULETUSED 2021–2023"
TOIMETANUD LIISI RÜNKLA, KUJUNDANUD MARIS KASKMANN
HÄÄMAA, 2023 / 73 LK

MITTE AINULT MELANHOOLIA…

Aga on siis üldse midagi head, kui kogu maailm on täis ärevust – sõjad, metsapõlengud, ebaselge poliitiline olukord –, millele lisanduvad isiklikus plaanis lein, vaimse tervise küsimused? Vaimse tervise temaatikat on siin kogus küll vähem kui mõnes eelmises, aga ka „Vanas hinges" kerkivad esile sellised märksõnad nagu ärevus, unetus, paanikahood, depressioon. Sellest kõigest hoolimata võib siit aga leida ka lootuskiiri. Armastus ja sõbrad hoiavad ja annavad jõudu. Armastus nii lüürilise mina isiklikus elus kui ka üldisemalt. Näiteks luuletuses „kui susanna suudles saarat" tegi luulemina õnnelikuks lihtsalt teiste rõõm: „nägin vilksamisi seda suudlust kui peolt ära tulin ja see / oli kõige ilusam asi maailmas nüüd siis tean ma läksin / unistusse nagu lind oma noka vahele" (lk 65). Armastust on oluline ka väljendada: „– – näidata välja / armastust nii mulle tundub on harjutus seda justnimelt / on vaja teha – –" (lk 46). Lk 66 on pildid autorist sõprusringkonnas ja ka sõbrad annavad elujõudu: „– – olen valmis / võitlema heade tartu inimeste eest – –". Seega, kuigi luulekogus on ülekaalus luuletused raskematel teemadel, jääb lugedes siiski alles lootuskiir ja kõik ei tundugi nii muserdav. Kui ümber on head sõbrad, olulised lähedased inimesed ja elu on siiski täis tähenduslikke hetki, kaalub see kõik muu üles, vähemalt selline mulje siit jääb.

„Vana hinge" lugedes tuleb tõdeda, et Tõnis Vilu on suutnud mind taas üllatada, seekord mitte küll millegi ülimalt uudse või piire kompava (nagu „Libavere", „Kink psühholoogile" ja ka „Tundekasvatus"), vaid just *üllatavalt* rahulikuga. Võtsin selle lugemiseks küllaldaselt aega ja teose teebki eriti huvitavaks see, et iga kord avastan lugedes midagi uut, silma jääb mõni uus detail, mida soosivad voolavad luuleread ja tekstisisese kirjavahemärkidega seatud pauside puudumine. Just selliste elamuste ja hetkede pärast jään ootama ka Tõnis Vilu järgmist luulekogu.

[1] *Luuk, L. 2024. Päevade äng. – Sirp, 16.02.*
[2] *Vilu, T. 2020. Tundekasvatus. Jaapani surmaluuletused, lk 15.*
[3] *Samas, lk 13.*

PILDILT KADUNUTE MAAILMAD

Külastas **Erkki Luuk**

Näituse alapealkirja „Ida-Euroopa autsaiderkunst" peale tekkis mul küsimus, millistest autsaideritest on jutt. Kunstikriitiku ja (mitte küll selle näituse) kuraatori **Indrek Grigori** tutvustus[1] mitte niivõrd ei seleta, vaid ajab asja segasemaks:

> Autsaiderkunst ja -kunstnikud tähendavad – nagu nimigi ütleb – hulka loomingut ja autoreid, kes on peavoolu kunstielu suhtes oma nonkonformistliku olemuse tõttu kõrvalseisja rollis. Tähelepanuväärne aga on, et see ei vähenda kuidagi valdkonna väärtust, otse vastupidi, unikaalsus on kunstis üks hinnatumaid omadusi.

Autsaiderlusest ei järeldu kindlasti nonkonformism: enamik lillemaalijaid on kaasaegse kunsti peavoolu suhtes autsaidereist konformistlikud kõrvalseisjad, samas kui paljud nimetatud peavoolu kunstnikud on nonkonformistid (millest ka Grigori märkus, et „unikaalsus on kunstis üks hinnatumaid omadusi"). Kui Grigor räägib aga n-ö laiatarbekunsti peavoolust, pole mainitud lillemaalijad selle suhtes ei kõrvalseisjad, autsaiderid ega ka nonkonformistid (s.t sellest ta tõenäoliselt ei räägi).

AUTSAIDER? | AUTSAIDERID

Vaatame seda küsimust lähemalt. Eesti Kunstnike Liidul on tuhat liiget, kellest maksimaalselt kümnendik on insaiderid (auhinnad, kunstnikupalk, meediakajastus, head galeriid jne). Kust ma tean? Kaasaegse Kunsti Eesti Keskuse andmebaasis on 77 kunstnikku, neistki osa surnud (KKEKi valikupõhimõte: „kunstnik on päevakajaline, kõneaine tekitaja, tema jälg on tuntav kohalikus kaasaegses kunstis"[2]). Võimaldades ka n-ö halli ala in- ja autsaiderite vahel, loeme mitteautsaiderite koguarvuks 200. EKLi kuulumiseks tuleb täita teatud formaalsed tingimused (millest olulisim on kõrgem kunstiharidus), samas kui neid, keda kas püsivalt või hooti kunstnikeks nimetatakse, on kokku (ütleme) 10 000. Tuleb välja, et 98% Eesti kunstiväljal figureerivatest kunstnikest on autsaiderid. Oletades, et 25–50% neist on omakorda autsaiderid ka ühiskonnas (vaesus, puuduv ravikindlustus jne, mis vabakutselise staatusega Eestis üldjuhul kaasneb), saame 2500–5000 *kahekordset* autsaiderit. Neist omakorda mõni protsent on autsaiderid ka juriidilis-meditsiiniliselt (puue, psüühiline erivajadus, koht poolkinnises ravi- või hooldeasutuses), seega kolmekordsed autsaiderid.

Tuleb välja, et 98% Eesti kunstiväljal figureerivatest kunstnikest on autsaiderid.

Kolmekordsed autsaiderid väärivad erilist tähelepanu, kuna kunst on sageli ainus, mis neid kuidagigi (lisaks diagnoosile ja hooldekodude süsteemile) ühiskonda integreerib.

Foto: erakogu

Erkki Luuk on pildilt kadunud, aga negatiivil alles.

Niisiis, isegi kui tundub, et „autsaiderkunsti" on sel näitusel tõlgendatud liiga kitsalt (selle tegelik ulatus ühiskonnas on üle kümne korra suurem), on mõistekasutus siiski põhjendatud, kuna tähistatakse kolmekordseid, s.t kõige suuremaid autsaidereid. Tõsi, neil on olemas (ühelt poolt naivismi ja teisalt hooldeasutuste kunstiteraapiaga seostuv) esiletõstev traditsioon ja mehhanism, samas kui ülejäänud autsaiderkunstil (s.t selle valdaval osal) puudub nii see kui ka teine, s.t peagu igasugune viis esile tõstetud saada (kuigi mingeid meediatrikke, promo jms muidugi teha üritada võib, lisaks veel kunstiringid, näitused teise- ja kolmandajärgulistes galeriides, kohvikutes, fuajeedes jne).

Nii või teisiti, kolmekordsed autsaiderid väärivad erilist tähelepanu, kuna kunst on sageli ainus, mis neid kuidagigi (lisaks diagnoosile ja hooldekodude süsteemile) ühiskonda integreerib. Aga mitte ainult sel põhjusel. Parimal juhul avab autsaiderkunst (nagu iga teinegi, aga praegusel juhul loodetavasti veel eriti) hämmastava varjatud maailma, millele juhib tähelepanu ka näituse pealkiri („Varjatud maailmade avardumine").

MAAILMAD

Märkan murega, et pool arvustust on juba läbi, aga pealkirjadest kaugemale pole veel jõudnudki. TÜ muumillega ta näib nõusid pesevat. Leheküljel 4055 on 12 pilti, mis kujutavad poolt (pildiraami tõttu *crop*'itud) robotipead autorooli taga koos esimese isiku vaatega maanteele, mida auto sel leheküljel ilmselt läbib. Lehekülg 4529 kujutab isomeetrilist kiirteevaadet, kus ühes suunas sõidab midagi buldooseri ja raketi vahepealset, teises võimatuseni kandiline buss, ning tee ääres jalutavad suured munad rihma otsas pealtnäha täispuhutud olendeid, kelle juures on hiirte või hamstritega karbid – stseen, mida kõige suurema munaga ühendatud kaamera omakorda filmib. Järgmisel, millegipärast nummerdamata lehel on kujutatud mehi, tundmatuid sümboleid, käemärke, hiirt, hulka identifitseerimatuid objekte ja sama identifitseerimatut „infoakent" ülanurgas.

Michael Golzi loodud Athoslandi-nimelise maa kaart. Foto: Mari Vallikivi

Valik Lembar Linderi teoseid. Foto: Annika Vihmann

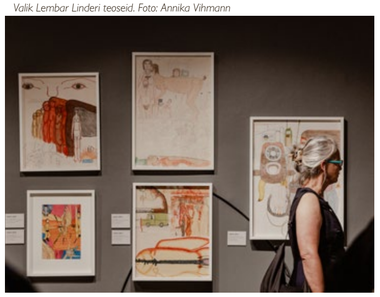

NÄITUS **„VARJATUD MAAILMADE AVARDUMINE. IDA-EUROOPA AUTSAIDERKUNST"**
VILJANDIS KONDASE KESKUSES, TARTU ÜLIKOOLI MUUSEUMIS JA VALGA MUUSEUMIS (1. JUUNI – 29. SEPTEMBER).

Näituse esileküündiv autor Golzi kõrval oli samuti massiliselt, paarikümne pildiga esindatud **Lembar Linder**, kes kasutas (aastatel 1996–2008, olles nüüdseks kunstist loobunud) samuti värvipliiatseid ja jagas oma pildid keskelt läbi 1–6 osaks. Tema peale mõeldes tulevad mul silme ette üksteise alt või kõrval olevate kalade, loomade või inimeste koonud; kindla, vaba käega joonistatud veeputuseelsed või teiste maailmade elukad. Niisiis taaskohtumine „varjatud maailmaga", aga Golziga võrreldes märksa vabamas vormis, mida kuidagi muidu kui väga obskuurselt täpsustatud pole. Näiteks pildil „Minu Gquandy" on portree (millel kujutatus on midagi ühtaegu võõrapärast, stereotüüpilist ja kaptenlikku – kuigi võimatu öelda, kas tegu on laeva, lennuki või UFO kapteniga), mille all on kolm kaarti (Liara meri, Edneese meri; Lääne-Soooome meri, Ida-Soooome meri; Idao meri, Rodooosia meri, Soome meri). Ühel kolmeks-neljaks (täpsemalt on raske öelda) jagatud pildil on lisaks peadele, inimfiguuridele, kaartidele ja infole nõukogude tähtpäevade kohta kirillitsas tekst „planedska vesimesilased". Kui Lembar oleks tavaline kunstnik, oleks mu tõlgendus tema autoriintentsioonist „arvake, mida ise tahate", kuna ta seda aga pole, ei oska ma midagi arvata.

Kuigi kõrgkunst (nt modernistlik ja kaasaegne kunst) on autsaiderite kunstist puhtformaalse barjääriga – kõrgem kunstiharidus ja hooldeasutuste patsiendid – kahekordselt eraldatud, siis nii sisulisi kui ka vormilisi kokkupuutepunkte neil siiski on. Kummalisel kombel on autsaiderite eeldatavate (s.t psüühiliste) probleemide vahendamisel olnud kõnekam hoopis professionaalide kunst (nt **Francis Bacon** ja **van Gogh**). See omakorda tekitab küsimuse, kuivõrd on autsaiderite eeldatav psüühiline probleem üldse psüühiline ja kuivõrd sotsiaalne.

Teine esileküündiv autor Golzi kõrval oli samuti massiliselt, paarikümne pildiga esindatud **Lembar Linder**, kes kasutas (aastatel 1996–2008, olles nüüdseks kunstist loobunud) samuti värvipliiatseid ja jagas oma pildid keskelt läbi 1–6 osaks. Tema peale mõeldes tulevad mul silme ette üksteise alt või kõrval olevate kalade, loomade või inimeste koonud; kindla, vaba käega joonistatud veeputuseelsed või teiste maailmade elukad. Niisiis taaskohtumine „varjatud maailmaga", aga Golziga võrreldes märksa vabamas vormis, mida kuidagi muidu kui väga obskuurselt täpsustatud pole. Näiteks pildil „Minu Gquandy" on portree (millel kujutatus on midagi ühtaegu võõrapärast, stereotüüpilist ja kaptenlikku – kuigi võimatu öelda, kas tegu on laeva, lennuki või UFO kapteniga), mille all on kolm kaarti (Liara meri, Edneese meri; Lääne-Soooome meri, Ida-Soooome meri; Idao meri, Rodooosia meri, Soome meri). Ühel kolmeks-neljaks (täpsemalt on raske öelda) jagatud pildil on lisaks peadele, inimfiguuridele, kaartidele ja infole nõukogude tähtpäevade kohta kirillitsas tekst „planedska vesimesilased". Kui Lembar oleks tavaline kunstnik, oleks mu tõlgendus tema autoriintentsioonist „arvake, mida ise tahate", kuna ta seda aga pole, ei oska ma midagi arvata.

Kuigi kõrgkunst (nt modernistlik ja kaasaegne kunst) on autsaiderite kunstist puhtformaalse barjääriga – kõrgem kunstiharidus ja hooldeasutuste patsiendid – kahekordselt eraldatud, siis nii sisulisi kui ka vormilisi kokkupuutepunkte neil siiski on. Kummalisel kombel on autsaiderite eeldatavate (s.t psüühiliste) probleemide vahendamisel olnud kõnekam hoopis professionaalide kunst (nt **Francis Bacon** ja **van Gogh**). See omakorda tekitab küsimuse, kuivõrd on autsaiderite eeldatav psüühiline probleem üldse psüühiline ja kuivõrd sotsiaalne.

[1] *Näitus „Varjatud maailmade avardumine". – muuseum.ut.ee.*
[2] *Kunstnike andmebaasist. – cca.ee.*

KUNST KELLELE – KUNSTNIKULE, KUNSTIVÄLJALE, KOHALIKULE VÕI LOODUSELE?

REPORTAAŽ PROJEKTI „KUNSTNIKUD KOGUDES" NÄITUSTEST

„Kunstnikud kogudes" on toonud taas kokku Eesti märkimisväärsed nüüdiskunstnikud ja väikekohad. Tulemuseks on neli näitust Lõuna-Eestis, mida kriitik-matkaja Kerly Ritval oma retkel kriitilise pilguga hindamas käis.

Külastas **Kerly Ritval**

Ma arvan, et paljud vaba- ja muukutselised on olnud olukorras, kus kalendris on suurelt kirjas „PUHKUS", aga sama nädala lõpus ka „TÄHTAEG". See juhtus taas ka minuga. Olin teinud kalendrisse sissekande „RATTAMATK ÜKSINDA", aga ka „kirjutada: Päevaleht" ja „kirjutada: Müürileht". Ei jäänudki muud üle kui töö ja puhkus ühendada. Märkisin Google Mapsi Tartu–Mehikoorma–Järvselja–Räpina–Taevaskoja–Maajaam–Tõravere ja asusin teele, eesmärgiks külastada projekti „Kunstnikud kogudes" näitusi ja Maajaama väljapanekut.

„Kuko" ehk „Kunstnikud kogudes" on **Maarin Ektermanni** ja **Mary-Ann Talvistu** algatatud projekt, mis on väldanud juba seitse aastat ning millega püütakse kaasaegse kunsti abiga üle Eesti väikeste muuseumite ja kogukondade tegevust elavdada. Seni on toimunud 15 näitust ja sel suvel lisandus neid neli. Kultuuripealinna Tartu 2024 osana sündinud projekt kannab nime „Kuko kuubis – kunstnikud kogudes, kogukondades ja kollektiivides" ning on varasema edasiarendus.

Sel suvel sai nautida viie kunstniku sekkumisi Lõuna-Eesti väikekohtades: **Uku Sepsivart** Järvseljal, **Ingrid Allik** Räpinas, **Sigrid Viir** ja **Līga Spunde** Taevaskojas ning **Karel Koplimets** Tartu Ülikooli observatooriumis Tõraveres. Protsess ise näeb välja nii, et kunstnikud on vastavas paigas residentuuris, kus nad kohanevad, tutvuvad kogukonna ja maastikuga ning koguvad inspiratsiooni, mis päädib uute kunstiteostega.

Ingrid Alliku installatsiooni detail. Punased tellised viitavad paberivabriku ajaloolisele hoonele. Osa tellistest on valminud käsitööna, rõhutades seeläbi materjali kätega tunnetamise tähtsust. Foto: Jürgen Vainola

JÄRVSELJA

Jõudsin Järvseljale pärast ööd Lämmijärve-äärses alevikus Mehikoormas. Saabumine viibis, kuna teel sinna viisid peesitavad nastikud ja tohutud kukeseenemetsad(!) mu mõtted mujale. Olin varem Maariniga kirjavahetuses olnud ja teadsin tänu sellele, et ma ei pea alustama oma rännakut Järvselja õppe- ja katsemetskonna keskusest, vaid hoopis sealsest raamatukogust, kus mind võttis vastu Ene.

On inimesi, keda võib kutsuda muuseumiks muuseumis, ja üks neist on kindlasti ka **Ene Runtel**, kes asus Järvselja raamatukokku tööle juba aastal 1964. Järgmise tunni-kaks jutustas Ene mulle nii isiklikku, koha ja metsanduse ajalugu kui ka **Uku Sepsivardi** teostest.

Sepsivardi kolm skulptuuri olid väljaspool raamatukogu matkaradadel, pakkudes külastajatele võimalust kohtuda nendega pooljuhuslikult. Eriti sümpatiseeris metsast leitud soolakivist autoportree. Idee, mille kunstnik on realiseerinud varem ka RMK Pähni külastuskeskuses, seisneb selles, et loomad saavad kuju ja puutüvele sulanud soola lakkuda. Pähnis näiteks ei olegi skulptuuri täpset asukohta välja toodud, vältimaks seda, et inimesekartuse tõttu ei jõua loom kujuni.[1]

Siinkohal järeldan, et Sepsivart ei ole loonud kunsti esmajoones inimsilmale, vaid loomadele. Võiks öelda, et tegu on zootsentristliku kunstiga. Zootsentrism on biotsentrismi haru, mis kuulub keskkonnafilosoofia valda. Biotsentrism omistab moraalsed ja eetilised väärtused kogu biosfäärile, zootsentrism kitsamalt loomadele, koheldes kogu loodust, sealhulgas inimest, võrdse ja hierarhiavabana. Suuremas pildis vastandub biotsentrism antropotsentristlikule ehk inimesest lähtuvale maailmakäsitlusele.[2] Oluline on, et loom leiaks tee kujuni, inimese kohtumine kunstiga on teisejärguline. Sepsivardi kunsti võib seega vaadelda kui arusaamade muutumist, kus fookus on nihkunud inimese vajadustelt elusloodusele omadele. Selles on Sepsivardi kunst Eestis eesrindlik, omamoodi teerajaja. Sealsamas skulptuuri juures läksid lahku ka minu ja Ene teed, niiviisi ta kaduski mööda väikest rada, head aega viibates, sügavale metsa sisse.

Sepsivardi kunsti võib vaadelda kui arusaamade muutumist, kus fookus on nihkunud inimese vajadustelt elusloodusele omadele.

RÄPINA

Räpinas oli residendiks kunstnik-keraamik-dotsent **Ingrid Allik**, kelle teoste puhul olen imetlenud teatavat rahu, tasakaalu, idamaade meditatiivsuse elementi. Ta oli residentuuris Räpina Paberivabrikus koos teiste kunstnike **Aigi Orava**, **Tiina Kaljuste**, **Kaisu Lundelini**, **Riikka Wesamaa** ja **Martin Allikuga**. Residentuuri tulemuseks oli sisult peen, kuid pealiskaudsele pilgule nähtamatuks jääv linnaruumiinstallatsioon.

Uku Sepsivardi soolakivist kuju Järvseljal. Foto: Maarin Ektermann

Alliku teose nõrkuseks oli selle asukoht. Nimelt paiknes installatsioon Räpina Paberivabrikust üle tee, parkla ja tee vahelisel murualal. Nii kuhtus installatsiooni potentsiaal ühelt poolt liiklusmüra ja teisalt parkivate autode tõttu.

Alles teksti lugedes sain aru selle teostuse sügavatest kaalutlustest. Kogu installatsioon annab edasi paberivabriku ajalugu. Kasutatud punane tellis viitab ajaloolisele vabrikuhoonele, paberipakid aga vabriku praegusele tegevusele, milleks on vanapaberi taaskasutamine. Kunstnikud istutasid ise 18 kaske – puud, millest Räpinas varem paberit valmistati (ja mida võib taas näha kui teenet biosfäärile).

Ma suudan hinnata seda, kuidas murusaar oli kunstniku käega korrastatud, kuidas vormikeele kaudu oli toodud esile tõiku paberivabriku ajaloost, ning iseenesest võiks maalapp mõjuda omamoodi „rahusaarena" keset lakkamatut liiklusmöllu. Kogu austuse juures kunstnike vastu jäi installatsioon minu jaoks aga kättesaamatuks ega suutnud end ära põhjendada.

JÕELAEV LONNY / TAEVASKOJA

Laskusin ratta seljas vaikselt mäest alla ja jälitasin joviaalsete inimeste seltskonda, mis oli teel jõelaevale Lonny. Ootasin koos nendega alust, astusime pardale ja hakkasime liikuma. Võtsin kohvi ja küsisin kunstiteoste kohta, leidsin infovoldikud ning jõudsin veebisaidile. Seejärel panin tähele vahupüstolist lastud skulptuure ja maalitud põrandat. See meenutas mulle 2023. aasta Arco kunstimessil kohatud trendi: abstraktsed maalid, värvideks Hubba Bubba roosa, neoonroheline ja -oranž. Sirvisin saiti, aga pean tunnistama, et ma ei suutnud olla laeval, nina telefonis, nagu mõni looduskauge inimene – võib-olla on näitus suunatud tehnoloogiast lummatud lastele?

„Lummutav Lonny" oli üles ehitatud seltskonnamängule „Kes-kus-mida tegi?". Kunstnikud tutvusid residentuuri ajal kohaliku mütoloogiaga ning sellest inspiratsiooni ammutades sündis mäng, mille käigus saab iga külastaja lugusid juurde luua. Vastates, kes, kus ja mida tegi, saab vastu ühe tänapäevase fantaasiajutu. Lugude aluseks on nii korraldajate kirjutatud tekstikatkendid kui ka kohapärimusega seotu. Mängides hakkasin tundma aina teravamat huvi viimase vastu ja igatsesin kuulda hoopis algupärast pärimust.

Minu jaoks hakkas „Lummutav Lonny" tööle siis, kui lahkusin laevalt ja nägin, et sel on „Totoro" kass-bussi suured põlevad silmad, mis mind lummutas. Ta pani oma rõõmsa olekuga kogu paisjärve särama. Jääb vaid loota, et ta toob külastajatele, kohalikele loomadele ja miks mitte ka metshaldjatele iga päev sõõmu rõõmu.

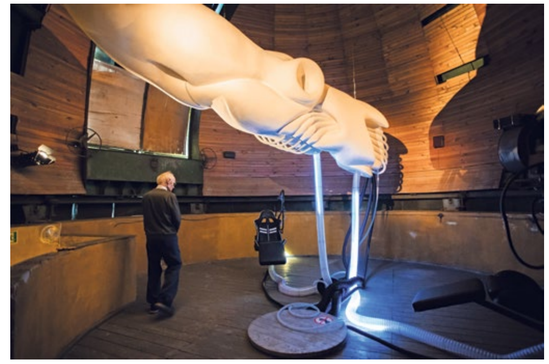

Vasakul: Karel Koplimetsa loodud puhkeruum, kus oli võimalik tänu inimfiltrile kasvuhoonegaase vähendada ja võidelda nii kliimamuutustega. Foto: Jürgen Vainola

Paremal: Līga Spunde ja Sigrid Viiri loodut sai kogeda Taevaskojas jõelaeval Lonny. Foto: Jürgen Vainola

TÕRAVERE OBSERVATOORIUM

Kunstnik **Karel Koplimets** on saanud võtta „Kuko" osana kasutusele terve Tartu Ülikooli observatooriumi endise teleskoobitorni ja luua sinna installatsiooni, mis meenutab ulmefilmi võtteplatsi. Sisenedes leiab vaataja end silmitsi kollase valguse ning hunniku torude ja ekraaniga. Kõhe robothäälkutsub CO_2 sidumise torni. Tutvustavas videos räägitakse, kuidas tornis seotakse õhust süsinikdioksiidi ning tänu sellele saavad tehased maailmas rohkem toota. Seejärel tutvustatakse vaatajale mehhanismi ülakorrusel: külastaja paneb pähe gaasimaski, uinub ja 15 minuti pärast koristatakse ta keha ära.

Koplimets oli ühendanud irooniliselt inimkonna pidevad püüded maailma „päästa" ja kapitalistlike turundusviiside jaburuse.

Ülakorrusel olid tõepoolest olemas mugavad toolid, mask, lõõgastav muusika, lisaks kummastav valge futuristlik skulptuur. Kui istusin toolile ja tõmbasin maski ette, tundsin end nagu tegelane mõnes ulmefilmis. Tegelikult vajusingi vaikselt ära ja sulgesin silmad, iseenda süsihappegaasi kätte on vist võimalik surra küll. Koplimets oli ühendanud irooniliselt inimkonna pidevad püüded maailma „päästa" ja kapitalistlike turundusviiside jaburuse.

LIGIPÄÄSETAVUSE KÜSIMUS

EKKMi näituse „Sügaval soos – eoste teke" publikuprogrammi väljasõidul palus keskkonnateadlikkuse ekspert **Piret Pungas-Kohv** öelda kolm sõna, mis meil seostuvad sooga. Ühe vastusena kõlas „ligipääsetavus", põhjendusega, et autota on loodusesse raske minna. Miski minu sees oleks tahtnud vastu seista, öelda midagi stiilis „kel janu, sel jalad".

Tartu 2024 programm on toonud esile Lõuna-Eesti maakohtade ja metsade infrastruktuuri problemaatika ning asjaolu, et ühiskonnaelust, sh kultuuripealinna programmist osavõtmine eeldab auto olemasolu.

Bussid meil küll käivad, aga liiga harva, sõidavad liiga kaua ja lõppude lõpuks tuleb tihti peatusest omajagu edasi jalutada. Elupõlise maalapsena pigem hääletan, kui loksun bussis, pigem sõidan rattaga kakssada kilomeetrit ja magan telgis, kui kiirustan ja närveerin bussile jõudmise pärast. See on olnud minu viis Eesti väikekohtade ja looduse külastamiseks, see ei ole aga kindlasti iseenesestmõistetav ega eeldatav. Nagu ei tohiks olla eeldatav ka auto omamine ja heitgaaside õhku paiskamine, et kultuurist osa saada.

„Ligipääsetavuse" mõiste võib esmajoones seostuda puuetega inimestega, kuid tegelikult tähendab ligipääsetavus kogu elanikkonna kaasatust elu- ja infokeskkonda – kõikidele, olenemata nende vanusest või tervislikust seisundist, peavad olema tagatud võrdsed võimalused ühiskonnaelust osa võtta. Samas ei ole ligipääsetavusprobleem kriitika selle projekti pihta, pigem on kogu Tartu 2024 programm toonud esile Lõuna-Eesti maakohtade ja metsade infrastruktuuri problemaatika ning asjaolu, et ühiskonnaelust, sh kultuuripealinna programmist osavõtmine eeldab auto olemasolu. Viimane on muidugi suures vastuolus kogu rohepöörde teema ja sellega, kuidas tahaksime kultuuri korraldada.

KUNST KELLELE?

Kaasaegne kunst väikekohtades tekitab alati küsimuse, kas see on mõeldud kunstiinimestelt kunstiinimestele või kunstiinimestelt kogukonnale. Kas see ärgitab ainult kunstiinimest muuseumi minema või meelitab ka teisi? Mida kohalikud sellest arvavad ja kuidas nad sellega suhestuvad?

Kohalike suhtumine määrab paljugi. Näiteks Järvselja Ene oli Uku Sepsivardi suurim fänn, Lonnyl aga tutvustati projekti kohustuslikus korras kahe lause ettevuristamisega alles siis, kui olime poole sõidu peal. Pärast tutvustust turtsus üks daam minu taga: „Selline kunstivärk ikka loodusvaatluspaadile ei sobi, nagu tsirkuselaeval oleks!" Võib-olla ei ole projekt ja kunstnikud kohalikega korralikku sidet loonud? Ingrid Alliku panus Räpina avalikku ruumi tundus potentsiaali raiskamisena, kuna liikluse tõttu oli raske teost nautida. Tõraveres täiendab aga installatsioon huvitavalt teaduspõhist näitust.

Arhitektuuriajaloolane **Oliver Orro** rääkis kord oma loengus, kuidas üks külakogukond oli pöördunud kohaliku õigeusu kiriku poole sooviga kirikuhoone korda teha, mille peale patriarhaat oli vastanud, et kirikul on täiesti ükskõik, mida uskmatud temast arvavad. Olen mõelnud, et ehk on kunstiga sarnane lugu: kunstiasja ei saa ajada, võttes pidevalt arvesse, mida „uskmatud temast arvavad". Modernistliku käsitluse järgi võib kunst seista kunsti pärast ka asukohas, kus mitte keegi kunagi ei käi – **Jeff Koons** ju alles saatis oma kunstiteose Kuule! Ning Uku Sepsivardi loomadele mõeldud soolakivist kujud näitavad uut võimalikku suunda kunstiloos.

Kui varem oli projekti eesmärk viia kunst perifeeriasse, siis nüüd on hakatud aina enam mõtlema, kuidas säästa ja päästa loodust. „Kuko" loodusesse liikumine on andnud asjale uue perspektiivi, enam ei püüta kunsti laiemale üldsusele atraktiivseks teha ja seda kuidagi ühiskonda teenima panna.

Kokkuvõttes jäin oma matka ja kunstiga kohtumistega väga rahule ning imetlen, et „Kuko" Eesti väikekohtade sõlmpunktidele nagu kustunud sütele samm-sammult tulesärtsu sisse puhub. Perifeerias peab kunstiasja ikka edasi ajama hoolimata sellest, mida „uskmatud" arvavad, ning kunsti võib teha ka kunsti pärast või hoopis loomadele, lindudele ja kogu biosfäärile.

Foto: Mari Lepp

Kerly Ritval kardab kriitikat, aga armastab kritiseerida. Vabal ajal on ta metsas.

[1] *Määrits, M. 2023. Galerii: Võrumaal avati metsa peidetud kuju. – Lõuna-Eesti Postimees, 22.07.*
[2] *Forbes, W. Paul W. Taylor. – Britannica.*

MÄLESTUSED, MÄRGID, MEIE. ESKAPISTLIK RETRIIT NARVA-JÕESUUS

Müürileht külastas Tartu Uue Teatri kultuurikuurorti Hungerburg ja nüüd on aeg sellest raporteerida.

Külastas **Mele Pesti**

Pärast Tartu Uue Teatri eskapistlikku kunstiretriiti Hungerburg on igal sellesse sügavalt sukeldunul võhm otsas, kerge hapnikupuudus ja peas võimas virvarr märkidest, tähendustest ja tõdedest. Kusjuures igaühe oma valik, kes süüvis ajaloosse, kes kunsti, kes iseendasse ja kes Eesti pikima liivaranna võrgutavasse lainevoogu. Või spaahotelli saunarituaali, kus karjuti ühiskoorina: *raz*, *dva*, *tri*, *piiivooo*! Ikkagi kuurort ja Eesti suvi, napp ja kor-du-ma-tu.

I KUURORT

Doktor **Põllu** ja tema medõed kirjutasid igale patsiendile lähtuvalt tema ressurssidest välja ravikuuri: päevapiletiga kolm etendust (aga ise valida ei saa), kahepäevapileti või passiga viis põhietendust ja kapaga peale muid protseduure, nagu kontserdid, näitused, linnatuurid, kunstitunnid, installatsioonid. Iga päeva lõpus turgutav *after*-spaa kas välikino, *silent disco*, tantsukooli või muu melu vormis.

Krapsti on kohal igavene tõitlus FOMOga. Neil, kes koju jäid, teadmisega, et eskapistlik mull tiksub vaid viis päeva ja on siis ajastatud igaveseks lõhkema, neid teoseid enam ei näe. Võib-olla ei näe toimumispaikagi, sest ajapomm tiksub ja laamendab ka hoonete kallal. FOMO kiusas aga ka kohapeal. Kuurort on ju puhkamise masin, pagan, merevesi on ka nii soe!, aga teatripiletid (hm, mitte odavad) on olemas, kell kukub, vaja jälle minna, süstima kunstnike pakutavaid impulsse oma vereringesse.

Oo, kuurort, kauge ja peibutav murevaba oaas õhuja soolaveevannidega, kus lauake katab end ja orkester mürtsub tantsule taustaks. Hungerburgi festivali peategelane, haua servalt selleks suveks ellu äratatud Mereranna puhkekodu oli omal ajal unistuste sihtkoht. Siia suvasuvitaja promeneerima ei pääsenud, siin puhkas vastutusrohkest tööst eliit, Nõukogude sõjatööstuse helgeimad pead. Sviitides lõõgastusid tuumafüüsikud, kes muul ajal tegelesid… kardetavasti tuumafüüsikaga. Siitsamast pilku üle jõe itta heites naabri tuumavõimekusele mõeldes teeb see meele mõnevõrra kõhedaks. Ei ole siin maalilises liivarannas ainult süütult mõtiskletud väikese Illimari üle, nagu üks festivali audiotuuridest uitajale meenutas. Kõrvaklappide ja kaardirakendusega tuur viis **Tammsaare** salasuvituskohast **Paul Pinna** peatuspaiga kõrvalt mööda mälestuskivini **Tuglase** ja Illimari auks. Eskapismi on läbi aegade siin Narva-Jõesuus harrastanud kõik nimetatud ja paljud teisedki kultuuriheerosed nii meilt kui ka ida poolt. Samuti võib Narva-Jõesuud pidada meie oma Marbellaks: pikk peibutav liivarand, üleelusuurused spaahotellid ja stilistilise pillerkaarena palett villadest, 1990ndatel ei puudunud siit ka maffia ja muud rikkurid.

Kogu interdistsiplinaarne festival tegeleski vilkalt Mereranna hoones nii sümboolselt kokku mürtsatanud tormiliste ajalookihtide, hävingu ja õitsengu lainete raputava vaheldumise kui ka nende vahele hästi passiva puhta puhkamise ja jõudeelu reflekteerimisega. Kaks korda päevas kõhatas Hungerburgi vokaalinstrumentaalne kollektiiv (tavaelus tuntud kui ansambel Ouu) enda ja pillide kurgud hallitustolmust puhtaks ja kehastus alkolembesteks hõbekõrideks / allakäinud imelasteks, kes lahutasid tunnise kontserdiga puhkajate meeli. Umbes täpselt nii, nagu seda tehti tollal siin sõjatöösturite sanatooriumis ja ka teatrirahva puhkekodus veidi eemal.

Foto: Henry Griin

Mereranna eliitpuhkekodu teise korruse päikeseterrassilt, mida omal ajal igal hommikul viksilt männiokastest puhastati, viib sildgalerii randa. Seal, nagu maailma iga teisegi kuurordi liivarannas, toimub igal päikeselisel päeval suur suveteatri-*show* ja rannafestival. Kes otsib uskumatutes poosides uusi nurki viimase kehaõnaruse ühtlaseks pruunistamiseks, kes kaevub liiva kui päikse kätte sattumisest ehmund metsavend, kes patseerib ja eksponeerib.

Joel Väli lavastuses „backtothebeach" suunati valgus *homo sapiens*'i kummalisele käitumisele liivases elupaigas veekogu lähistel. Või mis suunati, valguskunstnik oli päike – see Narva-Jõesuus ülistatud tegelane, kelle auks linnavalitsuse töötajate eestvõttel(!) Mereranna puhkekodu juurde lausa oma park loodi. „backtothebeachi" publik juhatati kindlatel aegadel rohtunud galeriid pidi puhkekodust rannapoodiumile istuma ja pilku rannale heitma – et tunda ka edaspidises elus rannamelu elukunsti näitelavana. Pahaaimamatute suvitajate vahele paigutunud hoogsad etendajad vaid võimendasid *commedia dell'arte* tegelaste kombel tavalist rannaelu. See osa lavastusest oli haarav ja väga naljakas, ülejäänud – tegelaste saabumine, erasaare ehitamine ja päästepaadiga merele seilamine – jäid veidi hõredaks. Aga mere ja mõõdalõntsimise vahtimine on ju kah puhkus, etendajate pakutud uuest vaatevinklist veel eriti.

Hungerburgi festivali peategelane, haua servalt selleks suveks ellu äratatud Mereranna puhkekodu oli omal ajal unistuste sihtkoht.

Foto: Annika Metsla

Mele Pesti uurib maailma Balti Uuringute Instituudis analüütikuna, aga on südames edasi ka kultuuriajakirjanik. Ta on tõlkinud brasiilia kirjandust, armastab hulkuda Ladina-Ameerikas ja viib inimesi São Tomêle.

II RETRIIT

Tartu Uue Teatri väljahõigatud retriidisildiga klappis Hungerburgil selgeimalt **Andreas Aadli** lavastus „Club Paradise" Mereranna puhkekodu diskosaalis. Ruummi jäi seal küll visuaalselt kogemata, sest kogu lavastuse jooksul kandsid vaatajad nii kõrva- kui ka silmaklappe. Kui mõni teatrisõber vaid selleks etenduseks Narva-Jõesuusse sõitis, siis ega ta ei *näinudki* festivalil midagi ega kedagi.

Samas meeldis mulle Postimehe suvereporteri **Lisanna Lajali** festivalikajastuse pealkiri „Kõrvaklappide pähepanek avab vaatajate vaimsed silmaklapid". Just nagu igasugu muudel naiste, meeste, jooga, väe või mõne muu tahu turgutamiseks mõeldud retriitidel, aidati ka siin osalejal vahtida iseenda sisekosmosesse, üritada võtta kontakti enda olemuse eri tahkudega, ületada tõrkeid ja vabastada end väärikuse krambist (kujutle kümneid alternatiivkultuurifänne päise päeva ajal valges toas tuiates Caatri „O Si Nenele" kaasa huilgamas!). Ja, *last but not least*, aidati võib-olla ka saada riivamisi kontakti võõraga su kõrval. Kas sa kardad, et midagi võib juhtuda? Kas sa kardad, et midagi ei juhtu?

Veidi kõhklusi tekitas paradiisiklubis võimuteema: meie ukerdame siin pimesi kui ussikesed, aga viis etendajat näevad ju kõike pealt, ehk itsitavad pihkugi. Eks usaldav, end avav, retriidimeelne osaleja näeks seda läbi roosamate prillide: mina avastan end sinu loodud turvalises ruumis, sina toetad tunnistajana, aitäh ja *namaste*! Hoolimata „Club Paradise'i" jupikeste nautimisest jäid ette ka kriitiku silmaklapid, mis sosistasid esialgu vaikselt ja etenduse lõppedes käratasid juba valju selge häälega, et vaat dramaturg oli siit ikkagi puudu. Julge idee ja formaat, mis võidaks palju selgemast ülesehitusest, sõnaudu kärpimisest ja miks mitte ka vaprate osalejate julgemast paradiisi poole juhatamisest. Järsk külm lõpp stiilis „tuled peale, pidu on läbi!" osaleja südamesse helgust ja retriidipidajale klienti kah tagasi ei too.

III ESKAPISM (JA ELITAARSUS?)

Kunsti ja kuurorti võib mõlemat eskapismi vormiks pidada. Põgenemine argise, rutiinse, ratsionaalse, kärpimise ja kokkuhoiu maailma eest. Juba talvel, kui Uus Teater Hungerburgi välja hüüdis ja võrdlemisi kalleid see-eest on siin kahhelkividega kaetud katedraalis lavaruum nihkes juba ilma igasuguse kunstnikutööta. Lavastuse käigus basseini sügavamasse otsa (4 m 30 cm!) taanduv ja järsku kahhelnõlva pidi taas tõusev näitlejate rivi ajas perspektiivitunde mõnusasti sassi. Ja siis veel need basseiniservad, ülemised ääred ja välisruum, kust etendajad suurtest akendest nähtavad ja kuuldavad, ja kõrvalruumid, kujuteldav kahhellabürint, kuhu kaduda ja ilmuda. Ja see valgus – õhtustel etendustel muuseas ka suurtest akendest paistev otse-merre-päikseloojang, see Narva-Jõesuu trump, mille ta iga õhtu letti lajatab; ja lisaks prožektorisilm, mis etenduse lõpetuseks tegevuspaiga õrnalt üle kompas ja mällu talletas.

Foto: Henry Griin

„Kahheldraali" puhul oli minu esimene, umbes pooleks etenduseks taustale kajama tõusnud kaastekst kanooniline animafilm „Kilplased". Seitse kummalist kuldsete juustega, pigem sootuna mõjuvat innukat tegelast mustas ilmusid kaunisse mahajäetud basseini ja hakkasid end valju karjumise saatel ruumis kehtestama. Hääl oli „Kahheldraali" põhiinstrument, eristudes nii Keerdi varasematest kehakeskestest töödest. Veidi kahju, et seitsmel tihedas konkurentsis valitud etendajal hääleproffi toeks ei olnud, aga nad tegid niigi võimsa tulemuse.

Kui seitsmiku eneseväljendus jõudis tekstiliste sõnumiteni, siis alustati killukestest, nagu „täna nägin ma puid" ja „need puud olid puust tehtud". Esifilosoof ja tema järel sõnumit kordav koor. Eks ole vaataja asi, kas näha siin antiiktragöödia koori, mis naiste traagilisele ajaloole kaasa hüüab, või hoopis sotsiaalmeedia kajakambri triviaalseid võngutusi või miskit kolmandat. „Kahheldraal" ei jäänud aga sinna kinni, vaid liikus võimsa aurikuna edasi, avastades naiste narratiivi läbi aja. Kostüümidest ja nende variatsioonidest läbiujumisega jõuti kahe tunni jooksul sootust kilplasürbist sädelevasse õhtukleiti; röökimisest kasvas karje-, hüüd-, ukulelekeeletõmme ja lahtirullitava klaveri klahviheli haaval muusika. Ei pea mõtlema pardipojast ja luigest, sest mõlemad on ilusad, aga igatahes andsid Renate ja tema seitsme võimsa etendaja vaatemäng naiste võitluse loole läbi aja ilusa ja tõstva raamistiku. Teel oli nii draamat kui ka traumat, vihjamisi lükati vaataja ette elemente ja võimalusi kõiksugu lugudest.

Retriit kuulub inimesele, kes on teinud otsuse, et vajab just seda praegu oma ellu ja see on piisavalt tähtis.

Foto: Henry Griin

IV HUNGERBURG

17. sajandil jäid sakslastest merehädalised siinsel rannikul nälga ja nimetasid kandi meelepahaga Näljalinnaks. See ei jäänud aga sugugi kõigest ajutiseks hüüdnimeks, vaid asula ametlikuks nimetuseks kuni aastani 1922. Näljalinna-aegse Narva-Jõesuu ajaloos on rohkelt vapustusi, mille üle imestada, mida imetleda ja tagagi nutta. Hiilgusaegade lossides, näiteks festivalipaigas asunud 1870. aastal ehitatud Itaalia stiilis imelises Villa Capriccios või kõrvalkrundi mauri stiilis suvilas oldi näljast kaugel.

Kõiki neid kihistusi ja muidugi 20. sajandi dramaatilist ajalugu adresseeris Hungerburgi festival julgelt ja eri formaatides. Audiotuurid andsid võimaluse oma tempos uidata ja avastada. Dokfilmid lisasid pildile tänapäeva linnaelanike südamliku kihi. **Janek Murdi** film tema emast, kunagise Narva ja Narva-Jõesuu linnapea prouast, leidis ootamatu fookuse ja suubus hoopis hoiatusfilmižanrisse; Narva jõe ääres toimetav kaluripaar ehmatas rõõmsameelse teatega, et kui jamaks läheb, tasub nende juurde pakku tulla, sest kuulid lendavad siit üle; suurepärase kohaliku restorani Franzia peakokast rääkiv dokumentaal aga eksponeeris põdra nülgimist kuvatuna sanatooriumi hiiglaslikule seinale.

Etendusformaadile lähenes aga Hungerburgi tondilosside ring, mille žanriks oli kavva märgitud arhitektuurituur ja autoriks Ivar Põllu. Tegelikult panustas kaasautorina kõvasti giidi rollis näitleja **Martin Kork**. Kui mõnda rahulolematut kundet kohtasin ka pärast lavastusi „backtothebeach" ja „Club Paradise", siis selle tuuri järel olid mitmed lausa häiritud. Nähtud kohad ja kuuldud ajaloopõhjaga lood olid huvitavad, sest Narva-Jõesuu on radikaalset draamat ja pööraseid lugusid triiki täis, siin saaks disainida kümneid ägedaid tuure. Dramaturgiaelement oli Korgi tuuri lõpus kah olemas, kui reisigrupp vanast kuursaalist otse päikesesse marssis, õhutudes juhi eestvõttel tundma end vabana, nii vabana, et autoliiklus meid ei sega ja makse me enam ei maksa. Kogu muu materjal, mis pidanuks tondilossituuri kuivast ajalooekskursist justkui ägedaks ja puhtaks kunstiks muutma, oli pehmelt öeldes kahtlane. Entroopia ja arhitektuuri hägused seosed, füüsikaseadustega pahuksis isemõtleja ideed, muinsuskaitse sõimamine ja mõned vandenõuteooriad on lihtsalt liiga palju kõlanud, et seda teatrielamusena nautida.

Ivar Põllu teine tekst ja kontseptsioon Hungerburgil toimis märksa tugevamalt. Lavastus „Mälestus-märgid" Narva-Jõesuust Narva sõitval jõelaeval hekseldas rõõmsalt lobisedes Eesti-Vene piiri nähtavate ja nähtamatute obeliskide abiga veritsevaid teemasid: ajalugu, lahingud, monumendid, tõusvad ja ebasoosingusse langevad kangelased, riigi enesekehtestamise atribuudid – ja selle kõige sürreaalsus, arbitraarsus, ehk isegi täielik mõttetus? Kas väike tubli pumbajaam jõeservas, mis töötab kogu elu, kuni nõrkeb, ei vääriks pigem pjedestaalikohta? **Maria Listra** ja **Rasmus Kull** etendajatena olid põnev valik. *Live soundtrack* **Wagnerist** metsavendade lauluni, muulil Kroonlinna poole õhkavaks **Koidulaks** kehastumine ja muud rollist sisse-välja hüpped nihestasid mõnuga reaalsust.

Just nagu kogu Narva-Jõesuu, on nii jõepealne kui ka vasak ja parem kallas, see Euroopat ja Venemaad eristav veeriba, nii röögatult tugevaid ja akuutseid tähendusi tuubil täis. Ka kehaline teatrikogemus on garanteeritud, sest laevalt vargselt pilku itta heites hakkab kõhus kergelt keerama. Nii et isegi vaikselt mööda jõge libisedes, ainsaks etendajaks näiteks ringlev prožektor, oleks etendus olemas. Just nii ka Hungerburgi peajumal Ivar Põllu väljendas: ega meil polnudki vaja suurt teha, Narva-Jõesuus on kõik juba olemas, keera vaid valgusvihk peale ja säti fookust.

Julge sööst Eesti kirdenurka toimis. Pärast „Serafimat" Peipsi ääres ja „Joalat" Narva Kreenholmis tõstis Tartu Uus Teater panuseid, sest siin loodi terve maailm ja pingutus „valgusvihu keeramiseks" oli tegelikult metsik. Näitlejad ja tiim elasid nädalaid või kuid lagunevas puhkekodus kesk hallituse eri astmeid, mõned võtsid numbritubades etendusformaadis tunni kaupa külalisi vastu, täitsid ühe korruse isemängiva etendusega, teise end isetootva kunstiga (AI, mis lõi ennenägematuid **Ülo Soosteri** teoseid) – säilitades igal pool seda kaduvikuhetke, mil inimene siit viimati lahkus.

Kui peaks medaleid andma, siis kulla saaks loojate seast mult seekord **Lauri Lest**. Tema 13-minutiline heli- ja valgusinstallatsioon sanatooriumi köögis, kus lagunenud ruumid pelmeenitsehhist külmutuskambriteni ellu ärkasid, raudpliitides värisemas bassinoodid, ventilatsioonišahtides korisemas vaimolendid, oli ülim nauding.

Aga kõik sai kokku ühel juhuslikul hetkel Mereranna puhkekodu kolmandal korrusel aknast välja vahtides, kui korraga karjatas keegi „Kahheldraali" poolt, klubist kostis „Paradiisi" teknobiiti, rannast lõbusaid hõikeid ja all õues sätiti seinale õhtust visuaali. Kõik on korraga ja samal ajal, kõik on jäädavalt kaduv, ilus ja talumatult kurb.

DJ-ANKEET

AHTO KÜLVET

Fota: Kiur Kaasik

Psühhodisko suursaadiku ja plaadipoe Psühhoteek vedaja Ahto Külveti muusikavalikust leiab nii bosnia Boney M.-i kui ka poolakeelseid unelaule.

Debüüt: Legend räägib, kuidas 2013. aastal, kui olin just alustanud Tartus Genialistide Klubi programmijuhina, põrkasin klubis kokku Tartus elava Andreas McKeoughiga ja meil mõlemal oli käes sama plaat – „Buratino lugude" seitsmetolline vinüül! Tänu sellele veidrale plaadile sai alguse meie sõprus muusika kaudu. Alustasime Andreasega üsna pea veidra muusika DJ-sarja Psühhodisko korraldamist, millel on omad ranged reeglid. Mängisime alati *b2b* ja kordamööda, ainult vinüülidelt ja kõike kummalist – kõik on improvisatsioon ja kõik on lubatud. Psühhodiskod on temaatilised – kosmosemuusikast naishäälteni – ja muusika, mida mängisime, oli alati improviseeritud, s.t sa ei teadnud ette, mis järgmiseks tuleb. Lisaks enamasti ka üsna veidrad plaadifirmad ja lood *krautrock*'ist aserbaidžaani *mugam*'ini. See oli kõva trenn ja mõtteharjutus. Näiteks kui DJ-partneril tuli plaan mängida „Entel-tenteli" plaadilt lugu „Tige tikker", siis teadsid, et sul on täpselt 1 minut ja 15 sekundit aega mõelda välja järgmine lugu, leida plaadikotist plaat, panna see peale, otsida välja loo algus ja… olla valmis.

Muusikas oluline: Et saaksin teada midagi uut, et mingi lugu jääks kummitama ning peaksin pärast selle loo ja tausta välja otsima. Loojutustamisoskus on oluline. Kuna uue muusika avastamine ja jagamine on mulle isiklikult hästi tähtis, on mul plaate mängides alati kaasas plaadialus, kuhu panen parasjagu mängiva loo plaadiümbrise. Pidu on seda parem, mida rohkem plaadiümbrist pildistatakse.

Muusikas ebaoluline: Sisu tuleb enne tehnikat. Ma vaatan alt üles tehniliselt osavatele DJdele, kes pikalt kodus seda täiuslikku *beatmix*'i ette valmistavad. Ma ise sellel alal ei võistle, mul on kõige minimalistlikum kahe kanaliga DJ-pult, millel puuduvad efektid, ja nii võidab mu jaoks kohmakas ja eklektiline DJ-sett iga kell perfektset, aga igavat *beatmix*'i.

Kuula meie veebiväljaandest ka Ahto Müürlehele tehtud mikksteipi või pane kõrv peale aadressil soundcloud.com/psuhhoteek.

Mida mängin: Psühhodiskot! Muusikat, mida Shazam ei tunne ja mida Spotify ei mängi. Muusikat, mida sa veel ei tea sulle meeldivat! Ma teadlikult piiran oma muusikamaailma – vinüüliga, Ida-Euroopaga, Melodija plaadifirmaga –, et teada võimalikult vähesest võimalikult palju ja üllatada kuulajaid.

Püüangi plaadimängu ette valmistades välja mõelda mingi loo, mida sel õhtul vestan. Üritan anda seda edasi paladega Melodija plaadifirma tundmatutelt plaatidelt, segades seda bosnia Boney M.-i, poolakeelsete unelaulude, baškiiria souli, kirikukellade ja Fred Jüssi salvestatud loodushelidega.

Eredaimad mängumälestused: Kõige värskem ere elamus oli Genialistide bändi viimase kontserdi aftekas. Seekord oli tantsuplats pungil Genialistide fänne täis ja nii sai vähemalt kolm korda „Maapealne paradiis on rock'n'rolli" mängitud, nii et ruumi inimesi juurde ei mahtunud, laest tilkus kondensvett, tuba oli tossu ja inimesi paksult täis ja kõik huilgasid rõõmust!

Lugu, mida mängiksin oma parima sõbra pulmas: Wings „Silly Love Songs". Seda mängisin ka oma pulmas, ja tasakaalustaksin seda kõige ilusama eesti armastuslauluga Olav Ehala „Vokilaul".

Koht, kus tahaksin kindlasti mängida: See on lihtne – ootan, et mängida plaate Ukrainas Kiievis ½ GRAMi nimelises kohas. Koha omanik Vitali Bardetski käis 2021. aastal Tartus Psühhodisko konverentsil ja siis leppisime kokku, et esimesel võimalusel tulen sinna mängima. Vahepeal oli aga COVID, siis algas sõda ja nüüd ootangi pikisilmi, et kohe kui Ukraina on sõja Venemaaga võitnud, pakin plaadid ja Kiievis tuleb üks võimas Psühhodisko!

Guilty pleasure: Suurima ühisnimetaja leidmine muusikas – praegu on selleks „Ei ole üksi ükski maa", mis töötab imeliselt ja ainult siin Eestis.

Alt üles vaatan…: Gilles Petersonile ja Misha Panfilovile. Esimese poole mu teadlikust elust mõjutas mu muusikamaitset Gilles Peterson oma DJ-settide ja raadiosaadetega. Teise poole elust on seda rolli täitnud siiani kõige enam Misha Panfilov oma muusika ja YouTube'i kanaliga Funked Up East, mis on lõpmatu psühhodisko varalaegas.

Viis klassikut:
Apelsin „Igatsus"
Olav Ehala „Vokilaul"
Paul Mauriat „Alouette"
Minnie Riperton „Les Fleurs"
Led Zeppelin „Whole Lotta Love"

Viis hetkekummitajat:
Mati ja Maie Murumaa „Suur on Su armastus"
Andres Raudsepp „Nii oled sa"
Rafik Babajevi kvartett „Improvisatsioon mugami teemadel, *live*-salvestus Tallinn 1967"
Uschi Brüning „Hochzeitsnacht"
Pave Maijanen „Lähtisitkö"

Tehnilist: Muusika tuleb ainult vinüülidelt, laual on enne 2010. aastat valmistatud ja 16+ kg kaaluvad DJ Technicsid.

Lõppsõna: Psühhodisko on maailm, mis koosneb kolmest märksõnast: Psühhodisko – huvitava muusika mängimine DJna; Psühhoteek – erilise muusika pood ja psühhodisko varamu; ning, kõige olulisem, Psühhovisioon – maailmavalgustuslik tegevus ehk raadiosaated, loengud, artiklid, arvustused ja Psühhodisko konverentsid, mille eesmärk on avastada ja jagada.

TÕUKEJÕUD

AVE SOPHIA TÖLPT

„Tõukejõud" on rubriik, mis tutvustab inimesi, kes tegutsevad muusikaga seotud elualadel, kuid ise lavalaudadele ei satu. Seekord vaatame Ave Sophia Tölptiga otsa tema juhitava, äsja 10. sünnipäeva tähistanud Music Estonia tehtud tööle ja tulevikuplaanidele.

Fota: Õde-Elisabet Eilas

Mis on sinu jaoks kõige olulisemad arengud, millega Music Estonia on viimaste aastate jooksul Eesti muusikavaldkonda panustanud?
Suurimate arengute hulka võib lugeda kahe haru käivitamise – üks kontserdikorraldajatele ja -paikadele ning teine mänedžeridele –, ekspordirahastuse koordineerimise, muusikaettevõtluse õppekava avamise, valdkonna tunnustamise uuele tasemele viimise, valdkonna huvide kaitsmise ja arendusprogrammide jätkuva käivitamise, Baltimaade koostööd ja meie delegatsioonide taseme. Väga oluline on Music Estonia rahvusvaheline hinnatus – osalemine juhatuste töös, Euroopa projektides jne, mis toob valdkonnale tagasi vajalikku infot, programme ja kontakte. Ma arvan, et kõige-kõige olulisemaks võib aga lugeda asjaolu, et oleme toonud valdkonna kokku ja see on ka jäänud kokku.

Öeldakse, et otsustajate veenmiseks on vaja näidata neile numbreid. Kuidas see väide Music Estonia kogemuse põhjal paika peab?
Üldine andmestik ja majanduslik mõõde on äärmiselt olulised – see, milline on aasta-aastalt muusikaturu seis, kui palju on selles vallas tegijaid, kus näeme muusikasektori puhul kasvu või langust, millist tulu loob muusikasektor kaudselt teistes sektorites, mis on ühe suurürituse panus laiemalt jne. Oleme algatanud selleks eri uuringuid ja panustame ka täpsema andmemudeli tekkeprotsessi riiklikul tasandil. Paljuski ka peljatakse ainult majandus- või muudele arvudele toetumist, sest siis võib öelda, et väiksemate tegijate kasv või tulu pole piisavalt suur, ning kogu n-ö iseseisev muusikatööstus võib kõrvale jääda. Kuid siin ongi väga oluline silmas pidada, et nähtava majandusliku kasvu toovadki suured ettevõtted ja tegijad, aga selleks et suuri juurde tekiks, tuleb pöörata tähelepanu väiksematele tegutsejatele turul ja kindlustada toimiv sektor.

Mis on sinu arvates Eesti muusikavaldkonna suurimad pidurid?
Vahepeal on mul tunne, et me ei toeta piisavalt tegijaid, kellel juba läheb hästi. Tegelikult tuleb hoogu juurde anda ka sellele, mis on saavutanud mingil tasandil edu. See on investeering kõigile, nii tegijatele kui ka ühiskonnale. Lisaks võitleme praegu uuesti tõusva käibemaksuprotsendiga, mis pidurdab saabuvate kärbete kõrval kindlasti valdkonna tiibu. Ma arvan, et meile annaks uue hingamise see, kui tervel valdkonnal ja seda toetavatel institutsioonidel sünniks järgmiste aastate kohta korralik visioon.

Mida näed sina Eesti muusikatööstuse Nokiana?
Meie kirglikke professionaale ja töökat talenti. Kõik algab ikkagi sellest, et meil peab olema eduka talendi ümber hea tugivõrgustik, ilma selleta on keeruline maailmas läbi lüüa. Kümne aastaga on meil kirest ja jõust nõretav, ent seejuures siiski sensuaalne ning mingit sorti tröösti otsiv, uidates ringi teatavas kontemplatiivses fluidumis.

Fausti viieteistkümnenda albumi taga on Maria Fausti Jazz Catastrophe, mis asutati 2012. aastal Kopenhaagenis. Trio koosseisu kuuluvad Maria Faust altsaksofonil, Lars Pilgaard kitarril ja Anders Vestergaard trummidel. Kõnealune album väljendab koosseisu kolmandat mutatsiooni ning on inspireeritud ööliblikatest – neist müstilistest ja viirastuslikest olenditest, keda iseloomustab ennasthävitavast jõust johtuv tung minna valguse suunas. Küsimus, miks valgus neid lummab, on küll konsensusliku vastuseta, ent paistab, et muidu kuuvalguses orienteeruva liblika kompassi võib hõlpsasti sassi ajada näiteks tehislik valgus ning nad on valmis kas või leekidesse sööstma.

Omal moel talitab sarnaselt ka inimene ning sestap on „Moth" pühendatud õnnetutele armastajatele, kes suures euforiias valgusest pimestatutena ei adu selle hävitavat jõudu. See metafoorne paradoksaalsus on „Mothis" niivõrd meisterlikult muusika keelde tõlgitud, et näiteks albumi viimane lugu „Undine's Purse" omandab lõppeks koos kogu albumiga sõnadesse pandamatu staatuse. See on muusika, mida tuleb tunnetada ihuga, see endast läbi lasta, veenides ringlema panna.

■■■■■ suurepärane
■■■■□ väga hea
■■■□□ hea
■■□□□ mittemidagiütlev
■□□□□ halb

Küsis **Mariliis Mõttus**

Kaader filmist „Sherlock Jr."

VIHJE

18. septembril saab Tartu Elektriteatris näha ja kuulda, kuidas kõlab 1924. aasta tummfilm „Sherlock Jr." spetsiaalselt selleks seansiks loodud heliseadega, mille autoriks on helilooja Katrin Aller. Filmis saab elada kaasa tummfilmikoomik Buster Keatoni kehastatud projektsionistiamatöördetektiivi seiklustele. Muusikat esitavad Riste Kaaret, Kaarel Nõmmela, Hanna-Ingrid Nurm ja Anu Jaagosild. Vaata lisaks: *elektriteater.ee*

■■■■□
Kuulas Mihkel Noot

LAUREL2 – BRAZIL

(2024)

Produtsent laurel2 värske biiditeip pöördub võrreldes eelmisel aastal ilmunud „kasutuga" tagasi konkreetsemate *trip hop*'i motiivide juurde, kus aeglase tempoga *breakbeat*'id liiguvad käsikäes hämarate meloodiatega.

Plaadi atmosfääri kirjeldamiseks võib mõelda näiteks mõne 00ndate hiilimismängu saundträki peale, kuhu avalugu „main menu" istuks oma metalsete trummide ning rõhutatult luurava minekuga menüümuusikana nagu valatult. Sarnast vaibimist jätkab kaheosaline „skenginaavia", milles isoleeritud vokaalidega unenäoline helirännak muutub viimases kolmandikus kurjakuulutavalt minimalistlikuks astumiseks. Liigse paranoia teket aitab leevendada Kitty Florentine'i ja Sammalhabemega koostöös valminud „ääää", mis kõlab oma eeterlike vokaalide ja lühikeste saksisämplitega nagu uue aja ümbertöötlus Groove Armada „At the Riverist". Plaati lõpetavad „muud moodi" ja „kuu kustub redux" moodustavad koos viieteistminutilise kurvameelse, kohati justkui aegluubis veniva lõppvaatuse, mis jääb õhku täitma ka pärast seda, kui muusika enam ei mängi.

Vanema kraamiga võrreldes peab tõdema, et „brazil" on laurel2 seni kõige konkreetsem teos – nõudlik ja atraktiivne elektroonika, mis kombineerib osavalt noppeid *trip hop*'ist, *ambient*'ist ja *lo-fi*-muusikast.

HAPE – NIGHT LIFE

(EABE, 2024)

■■■■□
Kuulas Tanel Matsalu

„*Acid!* Muusikaline nähtus, mõeldud ainult visamatele, paneb sind tantsima, liigutab su jalgu!" Niimoodi laulis D-Mob 1988. aastal, raputades Suurbritanniat ning kindlustades stiili positsiooni elektroonilise tantsumuusika maastikul. Projektinime järgi võiks arvata, et HAPE on seda suunda esindav autentne klubitümakas, aga ennast vaikusenautijana defineerinud helilooja Taavi Tulevi looming ei ole kunagi olnud eriti etteaimatav. Tema elektronmuusika võib kõlada esiti abstraktsena, kuid sellesse süvenedes tekib kähku arusaamine, et tegemist on kunstnikuga, kelle loodud kõlakeskkonnad on komponeeritud matemaatilise täpsuse ja akadeemilise keerukusega.

Seekord on lastud sahtlist välja viiest instrumentaalpalakesest koosnev minialbum, mis on meeleolult unistav ning olekult variatiivne. Huvitav on kuulata ja jälgida nende saundide keerdkäike – kuidas nad kulgevad, kuhu suubuvad, milliseid kujusid loovad.

„Music Made of Sounds" on träkk, mida võib soovitada diibima elektro austajatele. Robotlikult disainitud gruuvid, millel on siiski omapärane müstiline aura. Kõlaruum, mis tõenäoliselt mõjub ka närvirakkudele ajus stimuleerivalt. Ühise nimetajana on kõigil lugudel tugev rütmiline alus, kuigi biidid ei ole eriti kompleksed – neis domineerib minimaalsus. Jala panevad tatsuma ikkagi. „Serious Business" meenutab psühhedeelsemat remiksi Bobby Kondersi „Nervous Acidist", olles kulgemise poolest rohkem tulnuklik.

HAPE on enamjaolt veidrustevaba, kuigi piiride nihutamine tundub Tulevile kutsumusena ning ta kasutab selleks heliefekte, süntesaatoreid ja omamoodi töötlusvõtteid. Kindlasti on tegemist elektronmuusiku siiani kõige rütmilisemate ja tantsulisemate helikiirtega, mis on vägagi *techno*'d. Kiitus ka ise maalitud naiivselt armsa ja soojalt mõjuva plaadikaane eest.

■■■■□
Kuulas Johanna Maria Mängel

HALDI & ANS FLAMINGO – ÕIGE AEG

(Funk Embassy, 2024)

Nõukogude estraadisouli taastulemine on kogunud hoogu aastast 2015, kui plaadifirma Frotee andis 7-tollisel vinüülil välja Velly Joonase 1980ndate salvestuse „Stopp, seisku aeg!". Iga melomaan, kes ka melomaan on, ajas seda albumit taga, ja hea põhjusega. Joonase maitsekas tõlgendus ABBA liikme Frida soolosinglist „I See Red" tuletas meelde teisigi taolisi pärle, nagu Els Himma „Veerev päev" ja „Vihma käes", Heidy Tamme „Suvi ei jää" ning Marju Kuudi looming. Need artistid ja lood kumavad viidetena jõuliselt läbi ka Haldi & ans Flamingo värskel albumil. See pole juhuslik. Kollektiivi *frontwoman* Haldi Välimäe on 60–80ndate muusikat põhjalikult uurinud ja sünteesinud; tema teene on näiteks mööda nud aasta üks parimaid väljalaskeid, Marju Kuudile pühendatud „Marynile / For Maryn".

Albumil „Õige aeg" keerleb kuus originaallugu, mis tabavad mainitu hõngu, kuid kõrva hakkavad ka nüüdisaegsed märksõnad, nagu L'Impératrice ja Khruangbini eklektiline pillerkaar. Plaati on seega keeruline ajajoonele paigutada. See on hea märk ajatust headusest ja lähen hea meelega selle helirännakuga kaasa. Lugudest leiab meeleheitlikku armastuse agooniat, sensuaalset melanhooliat ning muretut ja nõtket minekut. Helimaastikud ja tekstid on väga romantilised, justkui liialt naiivsedki, kuid neid kuulata on puhas nauding. Pehme, udune objektiiv ja nostalgialoor loovad muusikale oma raamid ja maailma, mis ei allu küünilistele reeglitele. Muljetavaldavalt on Välimäe saanud laulukirjutajana hakkama eesti keeles romantiliste sõnumite edasiandmisega viisil, mis pole imal või piinlik.

Praeguseks on jõudnud kuulaja ning ajaloo vahele piisavalt distantsi ja vabadust voolata, et selle ajastu muusika pärandit objektiivselt hinnata ja n-ö puhta lehena vastu võtta. Ja see, mis on tolmu alt kõlama pääsenud, on endiselt fantastiline.

MARIA FAUST JAZZ CATASTROPHE: 3RD MUTATION – MOTH

(Bush Flash, 2024)

■■■■■
Kuulas Aurora Ruus

KIRJUTAMINE ON VEIDER KOHUSTUS

Avaldame jutuajamise äsja esimest korda eesti keelde tõlgitud Amsterdamis resideeriva kardioloogist vene kirjaniku Maksim Ossipoviga. Missugusena näeb praegune emigrant Venemaa tulevikku ja vene kirjanduse olevikku? Millistest lugudest võiks otsida vene inimese iseloomu?

Intervjuu **Maksim Ossipoviga**. Küsitles ja pildistas **Gregor Mändma**

Maksim Ossipovi (snd 1963) nimi ei pruugi eesti lugejale tuttav olla, sest seni pole tema loomingust eesti keeles veel ainsatki teksti välja antud. Neil päevil ilmub kogumikus „Maailma novell" aga **Veronika Einbergi** tõlkes tema lühijutt „Moskva-Petroskoi". Enne kirjutamist oli Ossipov kardioloog – kutsumus, mida ta enda sõnul siiani minetanud pole. 2022. aastast elab Ossipov eksiilis. Umbes nädal pärast Ukrainas sõja puhkemist lahkus ta Venemaalt ning on jäänud nüüdseks pidama Amsterdami. Mis toimub selle inimese peas, kes põgeneb kodumaalt, mida juhivad – nagu Ossipov ise ütleb – lurjused? Mis eristab kirjandust kardioloogiast? Milline on Venemaa tulevik ja vene kirjanduse olevik?

Nõukogude Liidu lagunemise ajal olin patrioot ja tahtsin väga aidata ehitada uut Venemaad – ma olin osa sellest. Aga see ei kestnud kaua.

Ei paista, et tumepruunis sametvestis ja valgetes hotellissussides Maksim Ossipov oleks end minu viisakast hiliinemisest häirida lasknud. Ta tervitab mind oma korteri pisikeses poissmehelikus kööginurgas, mis täidab ka elu- ja töötoa kohustusi. Pliidil huugab Türgi kohvikann. „Kas võtad piima ka?"

Täna oleme päikesepaistelises, peaaegu varakevadises Amsterdamis, kuigi oled pärit Moskvast.

Jah, ma sündisin Moskvas. Ma elasin Moskvas, ma õppisin Moskvas, ka meditsiinikooli lõpetasin Moskvas ning seejärel töötasin Moskvas. Kuid oli vist 2005. aasta keskpaik, kui otsustasin, et tahan kolida Tarussasse. Tarussa on väike Moskva eeslinn, väga armas, väga ilus koht. Meil oli seal väike daatša, mille ma ise ehitasin. Kui loed „Kilometer 101", siis seal on paljud jutud autobiograafilised.

Dostojevski halvad tegelased – ja see mulle väga meeldib – ütlevad kogu aeg mõistlikke asju.

„Kilometer 101" (2022) on Ossipovi viimane inglise keeles ilmunud jutu- ja esseekogu. Tarussa asub 101 kilomeetri kaugusel Moskvast. Ossipovi tegelased on tihtipeale koduta inimesed, inimesed, kes on pidevas liikumises, immigrandid. Ühes „Kilometer 101" loos põgeneb dissidentlike vaadetega ülikooliprofessor Serjoža Eestisse. „Sa ütlesid, et sa oled Eestist, eks ole? Kas sa aitaksid mul neid sõnu hääldada? Esmaspäev, teisipäev, kolmapäev, neljapäev."

Foto: Nadia Gil

Gregor Mändma on fookuseta ja otsib kaasmõtlejaid.

Kas sa igatsed Venemaad?

Ega see pole miski, mida me tahtsime – emigreeruda. Me lihtsalt pidime. Riigi on okupeerinud lurjused, inimesed, kellega meie ei taha tegemist teha. Muidugi ma igatsen meditsiini, kardioloogiat, oma patsiente, oma majakest Tarussas, oma vanemate haudu. Moskvat ei igatse. Aga lahkumise mõte oli mul tegelikult juba sellest ajast, kui olin poisike. Tahtsin läände minna. Kuid siis, Nõukogude Liidu lagunemise ajal olin patrioot ja tahtsin väga aidata ehitada uut Venemaad – ma olin osa sellest. Aga see ei kestnud kaua. Ma võin sulle tegelikult ühe loo rääkida. Kui ma väike olin, vaatasin jalgpalli, hokit. Oli 1972. aasta, Nõukogude Liidul oli sari kuulsaid hokimänge Kanada vastu. Kokku kaheksa mängu, neli Kanadas, neli Nõukogude Liidus. Ja mina, nagu iga väike poiss, tahtsin, et Nõukogude meeskond võidaks. Vaatasin mänge oma isaga, kes mind väga armastas. Nõukogude Liit kaotas viimasel hetkel, oli väga tasavägine mäng. Ning ma nägin, et mu isa pole üldse endast väljas, seega küsisin talt, et miks ta nii rahulik on. Ja siis ta jutustas mulle Praha kevadest ja kuidas Vene tankid sinna sisse sõitsid. Mu isa oli alati Nõukogude Liidu vastu. Sellest ajast peale olin selle tiimi poolt, mis mängis Nõukogude Liidu vastu. See kestis mitu-mitu aastat. Ja siis 1988. aastal oli Nõukogude Liidul väga tugev jalgpallimeeskond, **Lobanovskõi**, ukrainlane, oli treener. Neil oli finaalmäng Hollandi vastu ja kui **van Basten** selle meeldejääva värava lõi, ei saanud ma midagi teha – tähistasin. Seega mul oli väga keeruline oma arvamust muuta. Kuid siis olid olümpiamängud – Nõukogude Liitu enam ei eksisteerinud, oli Sõltumatute Riikide Ühendus. Neil polnud hümni ega midagi, isegi vormi ei olnud. Ja see oli nii haletsusväärne vaatepilt, et mul tekkis teatav sümpaatia selle tiimi, nende vaeste olevuste vastu. Ja see sümpaatia kestis kuni – mis see võis olla – 2008. aastani, kuni Gruusia sõjani. Ja siis ma tahtsin, et nad kaotaksid jälle. Täisring. Jaa… Äkki peaksin sellest essee kirjutama?

Võib-olla tõesti. Aga kas oled tagasiminekule ka mõelnud?

Ma ei mõtle sellest, kui tõtt rääkida. Ma ei usu, et kunagi tagasi lähen. Ja see unistus naasmisest – me leiaks end samasugusest koomilisest situatsioonist nagu esimese laine valged emigrandid, kes jäid pärast revolutsiooni ootama, et need gängsterid… Ja noh, nemad ütlesid ka, et ah, mis need bolševikud, kaua need ikka kestavad. Seega nad elasid ootuses. Ja isegi kui režiim vahetub – mis põhjustab samuti kuritegevuse vohamist ja nii edasi –, ei usu ma, et see oleks hea koht, kus olla. Seega ma mingisuguseid illusioone ei hellita. Muidugi ma tahaksin minna. Aga kes ma siis oleksin – külaline omas kodus? Inimesed saavad kaheksa aastat vanglat, kui nad internetis midagi jagavad.

Kas tahaksid paari sõnaga rääkida, kuidas sa sealt üldse tulema said?

Ma lahkusin Venemaalt neljandal märtsil, kohe pärast sõja algust. Läksime naisega Jerevani, kuna mujale Euroopasse lennata ei saanud. Hiljem vaatasin, et sain seal umbes seda kõnet iga päev. Inimesed helistasid, tahtsid aidata. Viimaks saime mina ja mu naine Schengeni viisad, kuid mu poeg mitte. Ta veetis järgmised viis kuud oma perega Jerevanis. Neil oli väga keeruline välja saada, see oli üleüldse kohutav aeg. Aga, jah, nüüdseks on kogu mu pere Frankfurdis. Mu naine käib aeg-ajalt siin. Tütar on muusik ja elab juba 2014. aastast abikaasaga Frankfurdis, nii et nad on põhimõtteliselt sakslased. Neil on tütar – varsti juba kolmeaastane.

Seega sa oled ka vanaisa?

Olen vanaisa! Noh, ma olen kuuekümneaastane, ega see pole midagi ebatavalist minu vanuses. Mul on kolm lapselast.

„Ega sa ei suitseta? Kas sind häiriks, kui ma…?" Ta süütab pehmelt lõhnava sigarillo ning jätab koni alustassi äärele suitsema.

Igatahes. Mul polnud tegelikult aimugi, kuhu minna. Üks mõte oli Gruusia, kuna seal nad ei nõua erilisi dokumente ega midagi. Seega mõtlesin alguses, et lähme sinna ja praktiseerin seal meditsiini. Aga siis kutsus Wissenschaftskolleg zu Berlin mind enda juurde. See on tore instituut, neil on üks briti bioloog, fotograaf Lõuna-Aafrikast, brasiilia helilooja. Nelikümmend ekstsentrikut, mina nende seas. Veetsin seal kolm kuud, kuni mulle kirjutas **Otto Boele** Leideni Ülikoolist. Ning siin ma nüüd olen.

Ning õpetad kirjandust.

Jah, õpetan õige natukene. Mul oli vene lühijuttude ja novellide kursus, kuigi mul puudub igasugune humanitaariaalane haridus.

Sind on võrreldud näiteks Tšehhoviga. Samas mõned vägivaldsemad stseenid, vägivallapursked meenutavad natuke Dostojevskit. Mida sa arvad nendest võrdlustest?

No ei. Need on suured kirjanikud. Poleks õige end nendega võrrelda. Aga mõned tunnused… Nendelt suurtelt kirjanikelt kindlasti õpib midagi. Muide, Tšehhovil on ka ikka mõned vägivaldsemad momendid. Ja Dostojevski juures ei ole ikkagi vägivald peamine. Tema halvad tegelased – ja see mulle väga meeldib – ütlevad kogu aeg mõistlikke asju. Smerdjakov, Ivan Karamazov, nad ütlevad kogu aeg midagi mõistlikku. Lisaks on minu jaoks Dostojevski vist kõige vaimukam kirjanik. See on muidugi eriline huumor. Noorematele inimestele sobib ta rohkem. Seega, kui sul peaks praegu tema lugemine vahele jäämа, siis ei pruugi ta sulle hiljem kunagi meeldida. Aga ta ei meeldigi muidugi kõikidele. Ma tean paljusid, kellele Dostojevski ei meeldi, kuna neile tundub, et ta kirjutab neist endast. Needsamad natuke hullumeelsed inimesed.

Ma kujutan ette, et olles praegu kirjanik ja lektor ülikoolis, oled elus päris suure muutuse läbi teinud. Need on ju kaks täiesti erinevat maailma – daatša ja kardioloogia Venemaal ning kirjandus ja loengud Hollandis. Kas sa igatsed…

Ausalt öeldes ma ei näe, et oleksin palju muutunud juba ajast, kui olin neliteist. Kui **Goethe** oli kahekümneneljane, siis tal oli selline maksiim, et naised muutuvad, aga mehed saavad vanemaks. Ja ma arvan, et see on

õige. Kui oma klassikaaslasi näen, siis tüdrukuid ei tunne äragi. Aga kutid on kõik samasugused. (*Muheleb.*) Teadsin alati, et ühel päeval saab minust kirjanik. Ma ütlen alati, et sa kirjutad, kuna oled kirjanik. Ei ole nii, et oled kirjanik, kuna kirjutad. Seega tunne, et oled kirjanik, peaks eelnema kirjutamisele.

Sa tahad öelda, et sinu olemuses oli alati kirjutada?

Mulle tegelikult ei meeldi kirjutada. See ei ole kirg, tegelikult on see väga keeruline. Võib-olla on asi selles, et ma alustasin nii hilja. (*Maksim tõuseb püsti, mõtleb hetke ning valab omale kohvi juurde.*) Kui keegi tänaval minestab, siis ma arstina tean, mida teha. Aga kui sa mu kuhugi kolmeks aastaks luku taha paned, siis ma kahtlen, et sealt mõne romaaniga välja tuleksin. Kirjutamisest kahjuks ei saanud minu jaoks kunagi käsitöölist oskust. Oma tööd toimetada on nauding. Aga seda kirjutada – piin. Jah. Mingi veider kohustus. See on imelik, sest kelle ees sa tegelikult kohustatud oled? Maailmas on nii palju raamatuid ja inimesed tegelikult ei loe neid. Veider kohustus…

Kui ma Leidenis 2022. aasta sügisel su esimesel avalikul intervjuul käisin, siis keegi publikust päris sult midagi mõne su loo kohta. Ja sina küsisid temalt, kas ta on lugenud Dostojevski romaani „Kurjad vaimud". Eitava vastuse peale küsisid retooriliselt, et mis mõte on raamatuid juurde kirjutada, kui keegi pole Dostojevskit lugenud. Kas sa mõtled endiselt samamoodi?

(*Naerab.*) Jaa, Dostojevski. Nojah. Ma ei kirjuta lugejatele. Muidugi on kirjanikke, kes kirjutavad lugejale. Ja tavaliselt nad kirjutavad palju rohkem kui mina, kuna neil on tunne, et neil on inimestele midagi öelda. Aga väga tihti nad ütlevad selliseid asju nagu „Stalin oli paha" või „Putin on paha" või „Lukašenka on paha" või midagi sellist. Näiteks see läti kirjanik – mulle ei meenu hetkel ta nimi. (*Maksim viitab siin* ***Nora Ikstenale****. Mullu sügisel Utrechtis toimunud kirjandusfestivalil vastasid nad koos laval olles küsimustele ning rääkisid kirjandusest Ida-Euroopas ja endistes NSVLi riikides. Maksim oli vastustega lakooniline ja kergelt tõrjuv.* – G.M.) Ma tundsin seal ausalt öeldes ebamugavalt ennast. Küsimused olid naiivsed ja… Ta on umbes neliteist raamatut kirjutanud. Ja alati on mingisugune ohvriparadigma, mis neid lugusid ümbritseb. Lätis-Leedus tapeti sõja ajal sadu tuhandeid juute. Mina olen ka juut. Jah, aga ma ei ole huvitatud sellistest… Need on lahendatud probleemid minu jaoks. Ma kirjutan millestki, millest ma ise huvitatud oleksin. Ma kirjutan imaginaarsele iseendale. Ja kui ma seda ei tee, siis tunnen, nagu ma ei täidaks oma kohust.

Ning siis on veel ka ajakiri. (*Ossipov pani eelmisel aastal aluse ajakirjale Viies Laine (Пятая волна / Fifth Wave Magazine).* – G.M.) Sa oled selle peatoimetaja. Kuidas sellega läheb?

Jaa, sellega on tubli tükk tegemist. Ma teen praktiliselt kõik ise. Moskvas on mul üks toimetaja, kes mind palju aitab, eriti uute autorite leidmise ja kaastööde lugemisega. Ma olen kirjandusmaailmas suhteliselt uus, seega ma ei tunne eriti palju inimesi. On selline väljend, et ajakiri ei saa olla targem kui ta peatoimetaja. Seega ma leidsingi tema. Ta avas mu silmad paljudele uutele autoritele, kellest mõned on tõesti väga huvitavad.

Veebisaidil on välja toodud, et ajakiri on vastu sõjale ja totalitarismile.

No lõppude lõpuks on see ikkagi kirjandusajakiri. Aga autoreid ühendavad ikkagi…

Ma ütlen alati, et sa kirjutad, kuna oled kirjanik, mitte vastupidi. Seega tunne, et oled kirjanik, peaks eelnema kirjutamisele.

Teatavad vaated?

Jah, just, teatavad vaated. Autorid on praegu kõik üle maailma laiali. Üksteist on Venemaal, kellest kaks on oma vaadete tõttu vangis. Seitse on lisraelis. Kuus Ameerika Ühendriikides. Viis Saksamaal, neli Ukrainas, kolm Prantsusmaal, kaks Hollandis ja Inglismaal ning siis Hispaanias, Portugalis, Jaapanis, Usbekistanis, Poolas ja Gruusias on igaühes üks.

Mida nad kirjutavad?

Luule on tõesti suurepärane. On vene luule kuldaeg. Või, noh, kuldaeg oli muidugi üheksateistkümnenda sajandi algus. Aga vene luule õitseb.

jätkub >

< eelneb

Kas on näha ka sõjavastase romaani teket, nagu juhtus näiteks Saksamaal pärast esimest maailmasõda? Kas on mõni Remarque sirgumas?
Proosaga on muidugi teine lugu. Proosa ja luule on erinevad. Sa võid nutta ja pöörata selle luuleks. Aga kui sa tahad karjuda ja nutta, siis sellest väga head proosat ei tee. Proosa jaoks on distantsi vaja, aega, mõistmist. See kõik võtab aega. Kõik sõjaromaanid on kirjutatud pärast sõda.

Ning suurepärast luulet tuli, eriti Inglismaal, esimese maailmasõja jooksul ju palju.
Just, luulet on sõja ajal palju, kuid romaanid tulevad hiljem.

Kas tahad need kaks asja omavahel ühendada – sõja ja Putini režiimi ning vene luule kuldaja?
Ei, mitte päris. Aga millegipärast on vene luule paremas vormis kui proosa.

Maksim paistab olevat suurte üldistuste tegemisel ettevaatlik. Ta loomingus ei ole enamasti lahendusi, otsad jäävad lahti, tegelased vastusteta. Teen sellegipoolest naiivselt proovi.

Kas kirjandusel on mingisugune roll mängida? Poliitikas laiemalt, praegu selles sõjas?
Et kas see muudab inimkonna saatust? Seda ma ei usu. Aga üksikisikut aitab see muidugi palju. Mul oli preestrist sõber, kes kunagi mu tütrele nõu andis. Ta ütles, et kõik tuleb lugemisest ja kõike saab ravida lugemisega. Ma arvan, et see on päris hästi öeldud.

Isaiah Berlin ütles umbes viiskümmend aastat tagasi loengusarjas „The Russian Preoccupation with Historicism" Venemaa kohta, et – ja ma loen nüüd maha – „seal on igal ajaperioodil olnud tipus väike eliit ja põhjas ignorantne, vaene ja huvipuuduses ääretu rahvamass. See on üks asi. Seal puudub intellektuaalne traditsioon, puudub üleüldine mõtteline kliima (*general climate of ideas*)". Ma pean midagi sellist silmas, kui küsin kirjanduse rolli kohta.
Isaiah Berlinil oli võimalik võrrelda. Mina ei tunne Lääne mõteteelu. Aga, jah, võib öelda, et Venemaa on üldiselt tõesti provintslik koht ja aina provintslikumaks ta muutub. Isegi Moskvas ja Peterburis.

Mida sa selle all silmas pead? Kas tahad öelda, et inimesed ei salli muutust, on kitsarinnalised?
Nad ei soovi muutust. Muidugi me räägime saja neljakümne miljoni elanikuga riigist, seega see on suur üldistus. Üliskond on äärmiselt atomiseerunud, kihistunud. Eri kihid ei segune omavahel. Arstina nägin ma kõiki neid kihte ja see oli väga huvitav. Kui ma siia tulin, rääkis üks Leideni professor mulle oma lapsest, kes otsustas puusepaks õppida. Ja mina pidin seda kuuldes pingutama, et mitte kulme kergitada. Aga ega puusepp olemises ei ole ju midagi halba! Hea puusepp on palju olulisem kui kehvavõitu professor. Neitsi Maarja abikaasa oli puusepp! Aga Venemaal… Ma mäletan, kuidas mu tütre sõbranna läks stjuardessiks – tahtis maailma näha – ja ta perekond oli šokeeritud. Aga ta ei läinud ju prostituudiks ega midagi! Ega selline hoiak ei ole normaalne. See on patoloogiline.

Sa võid nutta ja pöörata selle luuleks. Aga kui sa tahad karjuda ja nutta, siis sellest väga head proosat ei tee.

Nagu arst diagnoosi panemas. Kas sul on ravi ka sellele?
Ei ole.

Juba enne seda, kui Putin võimule tuli, kritiseerisid ajaloolased, mälu-uurijad Venemaad, kuna seal ei toimunud pärast Nõukogude Liidu lagunemist sellist avalikku aruandmist oma mineviku kohta kui sakslastel natsismiga või itaallastel, ilmselt kehvemate tulemustega, fašismiga. Venemaal ei räägitud kunagi avalikult Nõukogude kommunismi läbikukkumisest. Ühelt poolt on see muidugi poliitikute ja ajaloolaste töö. Aga kui sa mõtled nendest diskursustest, mis moodustavad kultuuri, siis on justkui ka kirjandusel, filmil, kunstil oma roll mängida. Kas see on tegemata töö?
Muidugi on see tegemata töö. Ja ma kardan, et seda tööd ei tehta kunagi ära. Sest Venemaal… Ma räägin sulle jälle ühe loo. Mul on sõbranna, kardioloog, tunneme ükseteist sellest ajast, kui olime kahekümnesed. Tal oli juuksur, kes töötas kuskil kaugel, seega iga kord oli juuksuri juurde minek tülikas ettevõtmine. Aga mu sõbranna tundis teatavat kohustust selle juuksuri ees. Ta oli kuulnud, et tal ei lähe kuigi hästi, kliente pole, võib-olla oli jooma hakanud. Seega vaatamata pikale sõidule, mis iga kord tuli ette võtta, jätkas ta seal käimist. Ühel kolmapäeval pidi ta jälle minema, kuid ei saanud. Ja helistas siis oma juuksurile ja ütles, et kuule, kolmapäeval on mul seminar ja neljapäeval pean abikaasat daatša juures aitama, et äkki ma siis tulen järgmisel kolmapäeval. Ja siis juuksuriproua ütles, et jaa, järgmine kolmapäev. Sõbranna arvas, et sellega on kõne lõppenud ning pani telefoni auto kõrvalistmele. Ja siis kuulis telefonist: „Persse mingu oma daatšaga." Mõistagi oli mu sõbranna natuke šokeeritud ning järgmisel nädalal helistas enne kolmapäeva juuksurile uuesti ja ütles, et kolmapäeval ma tulen, aga mul jäi eelmisel korral kõrva, mida sa pärast meie kõne lõppu ütlesid. Ja juuksur vastas selle peale, et „забудь" – „unusta ära". Ei vabanda ega ütle midagi muud. Lihtsalt unusta ära, ära pane tähelegi. See on juba tehtud, midagi muuta ei saa. Selle sõjaga oleks samamoodi. Jah, Putin lahkub. Ütleme, et temaga juhtub midagi. Rahuleping, tehtud. Unustatud, liigume eluga edasi. Nii see umbes läheks. Nädalaga on kõik meelest läinud. Asjad juhtuvad aeglaselt ja neid ei mäletata.

Maksim saadab pärast meie jutuajamist mulle peagi ilmuva loo „Moskva-Petroskoi" eestikeelse tõlke. Pärast kähmlust kommenteerib seal üks noor arst: „Vaat kui Berkeley professorit niimoodi tümitataks, tõmbaks ta end alandusest oksa. Aga need tõusevad püsti ja kloopivad end puhtaks, küll pulmadeks paraneb ära."

Kas sa filmi „Брат" oled näinud? **Balabanovilt**. Ma arvan, et sellest saadi valesti aru. Seal peategelane tuleb väikesest linnakesest, ta on nagu Rambo, läheb Peterburi. Seal on gängsterid, ta tapab nad kõik maha. Aga erinevalt Hollywoodi filmist, kus peategelane saaks filmi lõpuks täiskasvanuks, õpiks midagi – see tegelane ei õpi mitte midagi. Ta on naiivne, ei saa aru, kuidas ühiskond toimib. Pärast kogu filmi ei mõista ta ikka mitte midagi. Aga tead… ta on sellegipoolest tore inimene. Ma arvan, et venelase iseloomu mõistmiseks tasuks seda filmi vaadata.

Kas kirjandus muudab inimkonna saatust? Seda ma ei usu. Aga üksikisikut aitab see muidugi palju.

Juba esimene kord, 2022. aasta sügisel, kui käisin Ossipovi avalikku intervjuud kuulamas, küsisin talt, kui palju on Ukrainas toimuv tavalise venelase süü, kui palju tunneb tema seal toimuva pärast end süüdi. Ka seekord jääb mulje, et tavaline venelane polegi süüdi, ta on „naiivne, ei saa aru, kuidas ühiskond toimib", kuid on sellegipoolest „tore inimene". Lahkun Ossipovi juurest ning mõtlen, kas taoliste sündmuste puhul nagu Venemaa sõda Ukrainas või lisraeli hävitustöö Gazas saab inimene ikkagi olla hea, kui ta „ei saa aru, kuidas ühiskond toimib". Kas vaatamata ükskõiksusele ja poliitilisele apaatiale saab inimene olla hea?

Septembrikuus rahvusraamatukogus

L 07.09 13–18
LAUAMÄNGUPÄEV
Brain Gamesi juhendajatega
RaRa väike maja

L 14.09 12.00–19.30
KIRJANDUSTÄNAVA FESTIVAL
Koidula tänav

L 14.09 12–14
PEREHOMMIK
Kirjandustänava festivalil
Koidula tänav

N 19.09 17.30–18.30
PÕNEVIKUSÕPRADE KLUBI
Öuduspõnevik
Koidula tänav

L 21.09 13–17
LVLUP! MÄNGUDE TURNIIR
RaRa väike maja, 0-korrus

06.08–14.09
EKA NÄITUS
Riigilooja – August Rei mälestuse jäädvustamine linnaruumis
RaRa väike maja

LVLup! MUUSEUM
Interaktiivne videomängude näitus
RaRa väike maja, 0-korrus
E–L 14–19

RaRa väike maja: E–R kell 10–20, L 12–19, P suletud
Solarise saatkond: E–P kell 10–19

RaRa EESTI RAHVUSRAAMATUKOGU

Priipääse!
Väike maja Narva mnt 11
Solarise saatkond Estonia pst 9
Vaata lähemalt: rara.ee/sundmused

„G RITO" Foto: Pedro Jafuno

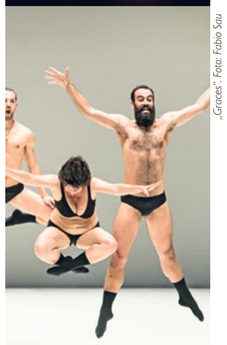

„Graces" Foto: Fabio Sau

„Põhendusega". Foto: Cleo Jancis

Esimene Sõltumatu Tantsu Festival toimub 26. septembrist 5. oktoobrini Tallinnas Telliskivi Loomelinnakus ja Sõltumatu Tantsu Laval. Festival keskendub aktuaalsetele ühiskondlikele teemadele, nagu läbipõlemine, keha iluideaalid ja vananemine, tehnoloogia ja tantsukunstniku ühisloome. Kümne päeva jooksul etendub üle 20 lavastuse, nende seas ukraina tantsukunstnike ja Islandi Kunstiülikooli tantsutudengite tööd.
Pilk peale: *stl.ee/festival*

08.09.
PIME!

8. septembril kogunevad huvilised taas Põhja-Eesti Pimedate Ühingu hoovis ja majas (Tondi 8A, Tallinn), kus toimuval heategevuslikul festivalil PIME kohtuvad muusika, tänavakunst ja pimedus. Blind Soundi muusikalavale astuvad kollektiivid South of Savoy, ELLIP, KiROT, Räpina Jack ja Angus, aga lisaks sellele on võimalik saada osa näiteks pimedast takistusrajast ja seikluslikust pimekohvikust, katsetada pimedat lauatennist, avatud on ka nägemispuudega keraamikute tööde näitus „Loovad vaasid" jpm. Kogu programm: *pime.ee*

PIME 2023. Foto: Jaanika Juhanson

10.09.
TSAU MIS TEED

Kas sõpradeks saadakse või hakatakse? Kas sa mäletad, kui me esimest korda kohtusime? Kui see hetk mulle meelde ei jää, kas see oli siis mõttetu? Mis on olulisem, kas see, mida teha, miks teha või kuidas teha? Kas üks inimene kolmest on alati välja jäetud? Kui on nii hea olla hea, siis miks üldse olla halb? Kas neile küsimustele ja mitmetele teistele leiab vastused alates 10. septembrist Nele Tiidelepa, Henri Särekanno ja Siim Preimani lavastusest „tsau mis teed" elektron.arti saalis aadressil Kopli 27? Kas rohkem infot leiab aadressilt *elektron.art?*

14.09.
SEIN OTSIB ILLUSTRATSIOONI

Tartu Illustratsioonifestival toob 14. septembril Aparaaditehase eri paigusse kokku kureeritud valiku üle Eesti tegutsevate illustraatorite, kunstnike ja graafiliste disainerite loomingut. Ürituse päeval toimub turg, kus külastajad saavad soetada disainerite töid, illustratsioone või graafilise disainiga printe, tekstiile või muud tarbekaupa. Samuti toimub töötube, peetakse ettekandeid ja vestlusi. Vaata: *aparaaditehas.ee*

14.09.
LÄÄS JA IDA BALTIKUMIS

Ühel kenal päeval reisivad Eesti ja Läti piiril asuvasse motelli kaks väga erinevat inimest – Andrew New Yorgist ja German Venemaalt. Andrew on noor kosmopoliit, ilma juurte ja rahvuseta müügimees läänest, German aga endisest balletiartistist pensionär idast. Mis saab edasi? Seda võib näha juba alates 14. septembrist Ugala Teatris, kui esietendub Andres Noormetsa lavastatud ja Valmiera Draamateatriga koostöös valminud „Cosmopolitan". Teavet: *ugala.ee*

14.09.
KIRJANDUSTÄNAVA FESTIVAL

Kirjandustänava festivalil tullakse selgi aastal (14. septembril Kadriorus Koidula tänaval – kuhu saab nüüd taas, muide, kenasti trammiga!) kokku loodetavasti vananaistesuve päikesekiiri püüdma. Esitletakse arvukalt värskeid teoseid, peetakse maha harivaid vestlusi, müüakse ja ostetakse soodsalt raamatuid, musitseeritakse, luuletatakse, jalutatakse, salvestatakse saateid, einestatakse ja muidugi kohtutakse autoritega. Jälgi: *kirjanduskeskus.ee*

18.—21.09.
KVÄÄRILAVASTUSED UUES TEATRIS

Tartu Uues Teatris näidatakse septembri keskel kaht prantsuse-norra etenduskunstniku Corentin JPM Leveni audiovisuaalset kvääriilavastust. Teoses „+–" jagab autor isiklikku lugu HIVi põdemisest ning selle mõjust, lavastus „Halva ende linnud" uurib aga enda (kvääri)identiteedi kujundamise kohta olukorras, kus seda mõjutavad tugevalt nii meditsiinivaldkond kui ka popkultuur. Mõlema lavastuse kunstnik on Ann Mirjam Vaikla, etendajaks autor ise. Kava ja piletid: *uusteater.ee*

„Halva ende linnud". Foto: Antero Hein

19.—22.09.
UNDA AEG

Sügisese pööripäeva pikal nädalavahetusel 19.–22. septembril toimub Eesti Rahva Muuseumis esimest korda rahvusvaheline festival unda, mis opereerib klubikultuuri, muusika, tantsu ja antropoloogia vastastikmõjulistes pingeväljades. unda teljeks on pead, *live*-etteasted ja inspireerivad jutuajamised, klubikultuuri pühitsetakse selle eri vormides ja seda vaadeldakse viljaka pinnasena, kust sünnivad värsked kontseptsioonid, ideed ja koostööd, mis kujundavad ka ühiskonda meie ümber. Kava, piletid jm: *unda.ee*

21.09.
EESTI SLÄMM 2024

21. septembri õhtul selgub Tartus lokaalis Vilde ja Vine Eesti luuleprõmmu 2024. aasta meister, kes saadetakse me kodumaad esindama Euroopa luuleprõmmule Slovakkiasse. Lavaluule traditsioonide kohaselt mängib publiku arvamus võitja selgumisel arvestatavat rolli! Laval seitse finalisti Tallinnast, Tartust ja Pärnust, kõige krooniks esineb Xabiso Vili – Lõuna-Aafrika Vabariigist pärit multitalendist luuletaja, kes tuli 2022. aastal maailma prõmmumeistriks. Pilk peale: *facebook.com/tarslammpoetryslam*

25.09.—06.10.
LOODUSFILMILE MATSALLU

Septembri lõpp on Matsalu rahvuspargis üks kauneimaid aegu – rannajoonel kogunevad tuhanded rändlinnud, Kasari jõe udustel luhtadel luusivad põdrad, õhtuid täidab sookurgede laul ning Matsalu Loodusfilmide Festival tuleb taas. Nõnda tasukski enne talve (vms?), nii vahemikus 25. septembrist 6. oktoobrini, suunduda Matsallu ning võtta aega looduse enda ja loodusfilmide nautimiseks! Vaata: *maff.ee*

28.—29.09.
X PSÜHHODISKO!

Tartus toimuv vinüülimaailma ja muusikahuviliste kogunemine Psühhodisko konverents toimub tänavu 28.–29. septembril 10. korda. Alapealkirja „Kodus ja võõrsil" all keskendutakse seekord Ulgu-Eesti muusikale, üritus on pühendatud 80 aasta möödumisele 1944. aasta suurest põgenemisest. Laupäeval saab kuulata ettekandeid (Eplik, Külvet, Merivoo-Parro, Karro) Tartu Ülikooli raamatukogu muusikaosakonnas, õhtul toimub suur pidu Kirjanduse Maja kahel korrusel, pühapäeval avaneb UTLIBi fuajees rahvusvaheline plaadilaat! Infot: *facebook.com/psuhhoteek*

KUNST
LOORA KAUBI VÄSIMUS

Väsimus on elus olemisele omane. Sellel puuduvad kindlad piirjooned, selle kombitsad näivad olevat kõikjal. Ometi võiks väsimusele järgneda teatav värskus, puhanud olek ja kergendus. Mida teha, kui pikema une järel ärgatakse ikka väsinuna, väsinumana veel kui enne magama heitmist? Aga mis saab siis, kui rammestus ei vaibu? Loora Kaubi isikunäitus „Kuigi tihti tajub ta mingit eredamat valgust" Draakoni galeriis (avatud kuni 28.09.) küsib just selliseid küsimusi. Kas lubate magada mitu kuud, äkki isegi igavesti? Jälgi: *hobusepeadraakon.ee*

TEKSTIIL
BALTI TEKSTIIL PALLASES

Leedu ja Eesti tekstiilikunstnikud on pead ja seljad kokku pannud, et avada meile Tartus Pallase galeriis mitmesugustel viisidel mitteinimeste osalust meie (inim)maailmas. Kuraatorid Aet Ollisaar, Reet Pulk-Piatkowska ja Monika Žaltauskaitė Grašienė Žaltė kutsusid näitusele osalema eri põlvkondade kunstnikud, kelle loomingus on olulisel kohal keskkonnaga seotud teemad. Grupinäitus „VIENAS IŠ MŪSŲ / ÜKS MEIST / ONE OF US" on avatud kuni 21. septembrini. Uuri: *pallasart.ee*

Monika Žaltauskaitė Grašienė Žaltė „Vörgustik", 2019. Detail

STF

SÕLTUMATU TANTSU FESTIVAL
26.09.—05.10.2024

Piletid stl.ee/festival

Kultur|lx Arts Council Luxembourg · Institut Français Estonie · Liszti Instituut Tallinn · Performing Arts Centre Iceland · supported by ZMINA Rebuilding · Platform for Cultural Initiatives · Trans Europe Halles · Malý Berlín kultúrne centrum · Co-funded by the European Union · Tallinn · Eesti Kultuurkapital · Telliskivi Loomelinnak · aerowaves dance across europe · MODINA · Goethe Institut

SSSSSSSSSSSSSSSSSSÕLTUMATU
TTTTTTTTTTTTTTTTTTTTANTSU
LLLLLLLLLLLLLLLLLLLAVA